

Могильова Н. М.

**ЗАГАЛЬНЕ НЕДОРОЗВИНЕННЯ
МОВЛЕННЯ:
теорія та перспективне планування
корекційно-розвиткової роботи**

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Могильова Н. М.

**Загальне недорозвинення мовлення:
теорія та перспективне планування
корекційно-розвиткової роботи**

Навчальний посібник

Слов'янськ 2019

УДК 376-056.264(07)

М 74

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 10 від 20.06.2019 р.)

Укладач:

Могильова Н. М. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри логопедії і спеціальної психології ДВНЗ «ДДПУ».

Рецензенти:

Цибулько Л. Г. – професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ДВНЗ «ДДПУ».

Малій Н. Ю. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри логопедії та спеціальної психології факультету спеціальної освіти ДВНЗ «ДДПУ».

Лопухіна Т.В. – завідувач відділу професійного розвитку фахівців освіти дітей з ООП Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук.

М 74 Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективне планування корекційно-розвиткової роботи: навчальний посібник / уклад. Н. М. Могильова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна. 123 с.

В навчальному посібнику висвітлено науково-теоретичні засади логопедії, а саме загального недорозвинення мовлення з практичними матеріалами перспективного планування мовленнєвих занять, етапи мовленнєвого розвитку дітей, зразки занять з мовленнєвого спілкування. У підборі матеріалу акцент був зроблений на мовленнєву активність, допитливість дітей з метою формування комунікативної компетенції.

Навчальний посібник стане у нагоді всім педагогам – дошкільникам, логопедам, вихователям, студентам педагогічних ВНЗ та психологам.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ЗАГАЛЬНЕ НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ	7
1.1. Причини та механізми загального недорозвинення мовлення.....	8
1.2. Психолінгвістичні аспекти загального недорозвинення мовлення.....	14
1.3. Періодизація загального недорозвинення мовлення	17
1.4. Психолого-педагогічна характеристика дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення	30
1.5. Диференційна діагностика загального недорозвинення мовлення.....	33
1.6. Диференційна діагностика безмовленнєвих дітей.....	40
1.7. Комплексне обстеження дітей із загальним недорозвиненням мовлення	42
1.8. Методика корекційно-педагогічної роботи при загальному недорозвиненню мовлення.....	52
Розділ II. МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ	65
2.1. Структурні складові мовленнєвої активності дітей в період дошкільного дитинства	65
2.2. Етапи мовленнєвого розвитку дитини.....	67
2 – 3 роки.....	67
3 – 4 роки.....	70
4 – 5 років	72
5 – 6 років	73
Розділ III. ПРАКТИЧНІ РОЗРОБКИ.РЕКОМЕНДОВАНІ ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ МОВЛЕННЄВИХ ЗАНЯТЬ	76
3.1. План-конспект мовленнєвого заняття для дітей молодшої групи	76
3.2. Конспект заняття з мовленнєвого розвитку для дітей середнього дошкільного віку мовної групи	78

3.3. План-конспект заняття з розвитку лексико-граматичних сторін мовлення старшої мовної групи	85
3.4. План-конспект з мовленнєвого розвитку старших дошкільнят з елементами моделювання (паперопластика).....	88
Розділ IV. РЕКОМЕНДОВАНЕ ПЛАНУВАННЯ ЗАНЯТЬ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ	92
4.1. Рекомендоване планування занять з розвитку мовлення для дітей раннього віку (2 – 3 роки) першої молодшої групи	92
4.2. Рекомендоване перспективне планування заняття з розвитку мовлення дітей 3-4 років	96
4.3. Рекомендоване перспективне планування занять з розвитку мовлення дітей 4 – 5 років.....	101
4.4. Рекомендоване перспективне планування занять з розвитку мовлення дітей 5 – 6 років.....	107
ДОДАТОК	116
ЛІТЕРАТУРА	121

ВСТУП

Базовий компонент дошкільної освіти визначає кінцевою метою мовленнєвого розвитку випускника дошкільного закладу сформованість у нього комунікативної компетенції.

Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини. Водночас, як засвідчує практика, поширення комп'ютеризації, телебачення та інших технічних засобів, які стали доступними й дітям дошкільного віку як у сім'ї, так і в дошкільних закладах, обмежує безпосереднє спілкування дітей з іншими мовцями, внаслідок чого збагачується їхня пізнавальна сфера і водночас гальмується мовленнєва.

Зазначимо, що мовленнєва компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується на етапі дошкільного дитинства (А.М.Богущ, М.С.Вашуленко, Н.В.Гавриш, О.Л.Кононко, К.Л.Крутій та ін.). Саме тому вчені приділяють значну увагу розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Своєчасний і якісний розвиток зв'язного мовлення (діамонологічної компетенції) – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку випускника дошкільного навчального закладу.

Дитина росте та розвивається, відповідно відбувається розвиток її мовлення. Основними структурними компонентами мовлення є:

- звуковий склад;
- словник;
- граматична будова;
- зв'язне мовлення.

Пам'ятайте, що кожна дитина – індивідуальна, особлива і, відповідно, загальний та мовленнєвий розвиток у різних дітей може мати деякі відмінності. Одні діти у віці 4-5 років вже чітко вимовляють усі звуки нашої мови, а в інших відмічається порушення вимови більшості звуків.

Мовленнєвий розвиток дітей неможливо обмежити рамками занять, однієї змістовної лінії або й сфери життєдіяльності. Він наскрізно проходить крізь усю життєдіяльність дошкільнят.

Мовлення – засіб і спосіб спілкування, самовираження, активності дитини у різних напрямках життєдіяльності. Те, наскільки вільно буде почуватися дитина у інформаційному, діяльнісному, предметному просторі групи, закладу багато в чому залежить від педагога. А ось оволодіння дитиною-дошкільником мовленням прямо залежить від тих умов, які створить педагог:

- як він організує простір групи, якими предметами, іграми, іграшками його наповнить;

- як буде пропонувати, мотивувати мовленнєву діяльність дітям;

- яким грамотним, виразним, доцільним буде мовлення самого педагога;

- наскільки уважно він ставитиметься до дитячого мовлення, схвалюватиме та підтримуватиме найменші спроби дитини розмовляти;

- наскільки тактовною і заохочувальною буде оцінка найменших успіхів дитини та зустрічних кроків батьків.

Такий підхід потребує від педагога знання психології кожної дитини, розуміння меж її розвитку на даному етапі, комплексного охоплення всього змістовного матеріалу Програми та вміння цінувати кожну хвилину, щоб наповнити її тим змістом, який ефективно працюватиме на розвиток мовленнєвої компетентності дошкільника.

Отже, кожний педагог, який у своїй професійній діяльності стикається з проблемами загального недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку, має можливість користуватися цим навчальним посібником та розміщеними у ньому зразковими планами-конспектами з метою усунення мовленнєвих проблем у сучасному дитячому середовищі.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНЕ НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ

Поняття про загальне недорозвинення мовлення

В сучасній логопедії термін «недорозвинення мовлення» використовується для позначення якісно більш низького рівня сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або мовленнєвої системи в цілому. Недорозвинення мовлення, як зазначає О.М. Корнєв, не є самостійною нозологічною одиницею у медичному смислі цього поняття, цілісним однорідним розладом із єдиним патогенезом та механізмами. Зазвичай це сукупність декількох синдромів, які відрізняються за механізмами.

Під загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) у дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом розуміють таку форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування усіх компонентів мовленнєвої системи, які відносяться як до звукової, так і до смислової сторони мовлення. При цьому найсуттєвіші недоліки виявляються під час засвоєння і використання дітьми цієї категорії лексики та граматики рідної мови (Г.І. Жаренкова, Р.І. Лалаєва, Р.Є. Левіна, В.К. Орфінська, Є.Ф. Соботович, Л.Ф. Спірова, Л.І. Трофименко, Т.Б. Філічева, Г.В. Чіркїна та інші).

Поняття загального недорозвинення мовлення базується на прогресивній думці про можливість єдиного педагогічного підходу до різнорідних за своєю етіологією виявленням недорозвиненості мовлення у дітей, виходячи з конкретного стану мовного розвитку дитини.

ЗНМ може спостерігатися при найбільш складних формах дитячої мовленнєвої патології: алалії, афазії, а також ринолалії, дизартрії – у тих випадках, коли виявляється одночасно недостатність словникового запасу, граматичної будови і фонетико-фонематичного розвитку.

У дітей, які мають порушення інтелекту, слуху, зору, недорозвинення мовлення має вторинний характер, або виступає як другий первинний самостійний дефект (наприклад, у дітей із інтелектуальною недостатністю та алалією).

Вперше теоретичне обґрунтування ЗНМ було

сформульовано в результаті багатоаспектних досліджень різних форм мовленнєвої патології у дітей дошкільного та шкільного віку, які були проведені професором Р.Є.Левіною та співробітниками НДІ дефектології (Г.О.Каше, Г.І.Жаренкова, Н.А.Нікашина, Л.Ф.Спірова та інші) у 50-60 роках минулого сторіччя.

Недорозвинення мовлення має різне походження і відповідно різну структуру аномальних виявлень. Але у всіх дітей із ЗНМ є типові відхилення, які вказують на системне порушення мовленнєвої діяльності. Вони обумовлені не сформованістю або розладом на ранніх етапах онтогенезу власне мовленнєвих психологічних і фізіологічних механізмів при первинно збереженому слухові та інтелекті. Однією з ведучих ознак є пізній початок мовлення, при якому перші слова з'являються у 3-4 роки, а іноді і після 5-ти років. Мовлення таких дітей малозрозуміле, спостерігається недостатня мовленнєва активність, яка без спеціального навчання поступово значно знижується. Усе розмаїття мовленнєвого недорозвинення умовно представлене у рівнях: від повної відсутності мовлення або белькоту до розгорнутого мовлення, але з елементами фонетичного та лексико-граматичного недорозвинення. Виявлення таких типових відхилень у смисловій та вимовній стороні мовлення дітей різних клінічних категорій дозволило на основі психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих вад об'єднувати їх у групи з метою спільної корекційно-логопедичної роботи.

1.1. Причини та механізми загального недорозвинення мовлення

ЗНМ із точки зору причинності і механізмів вивчалось багатьма дослідниками (Г.І.Жаренкова, Н.С.Жукова, Р.Є.Левіна, О.Р.Лурія, О.М.Мастюкова, О.М.Корнєв, Є.Ф.Соботович, В.В.Тищенко, Т.Б.Філічева та інші). Але і на сьогодні механізми відхилень недорозвинення мовлення залишаються недостатньо вивченою проблемою.

До загального недорозвинення мовлення призводять різні несприятливі впливи як у внутрішньоутробному розвитку, так і під час пологів(родова травма, асфіксія), а також у перші роки життя дитини.

Характер аномалії розвитку мозку в цілому в значному ступенні залежить від часу ураження. Найбільш тяжкі ураження мозку(його кіркових та підкоркових структур) під впливом різних шкідливих факторів зазвичай виникають у періоди раннього ембріогенезу, на 3-4-му місяці внутрішньоутробного життя.

Найбільш частими причинами, що зумовлюють ці ушкодження є інфекції або інтоксикації матері під час вагітності, токсикози, пологова травма, асфіксія, несумісність крові матері і плоду за резус-фактором або груповою належністю крові, захворювання центральної нервової системи (нейроінфекції) і травми мозку у перші роки життя дитини. До порушень психофізичного розвитку дитини може призвести вживання під час вагітності алкоголю, нікотину, наркотичних засобів. У таких дітей ЗНМ поєднується із синдромом рухової розгальмованості, афективної збудливості, вкрай низької розумової працездатності.

Внаслідок мовленнєворухових порушень, пов'язаних із органічним ураженням або недорозвиненням певних відділів ЦНС, виникають недоліки вимови, виражені у різному ступені, а також труднощі сприймання звуків. Порушення взаємодії між слуховим і мовленнєворуховим аналізатором призводить до недостатнього оволодіння звуковим складом слова, а це гальмує накопичення словникового запасу, формування граматичної будови мови, опанування письмом та читанням.

Як причину ЗНМ визначають і слабкість акустико-гностичних процесів. У цих випадках при збереженому слухові спостерігається знижена здібність до сприймання мовленнєвих звуків. Прямий результат порушення слухового сприймання – недостатнє розрізнення акустичних ознак, характерних для кожної фонемі, вторинно при цьому страждає вимова звуків і відтворення структури слова.

Велика роль у виникненні мовленнєвих порушень належить генетичним факторам. У цих випадках мовленнєвий дефект може виникнути під впливом навіть несприятливих зовнішніх умов.

Виникнення зворотних форм ЗНМ може бути пов'язане і з

несприятливими умовами оточення і виховання. До відставання у розвитку мовленнєвої функції призводить психічна деривація у період найбільш інтенсивного її розвитку. Якщо органічною недостатністю ЦНС або з генетичною схильністю, то порушення мовлення набувають стійкого характеру і виявляються у вигляді ЗНМ.

Особливе місце в етіології ЗНМ займає перинатальна енцефалопатія – ураження мозку, яке виникає під впливом поєднання несприятливих факторів у внутрішньоутробному періоді розвитку або у період народження. В залежності від причин це може бути гіпоксична енцефалопатія (пов'язана з кисневим голодуванням мозку), травматична енцефалопатія (як наслідок механічної пологової травми), гіпоксично-травматична енцефалопатія (при поєднанні двох патологічних факторів), білірубінова енцефалопатія (при несумісності крові матері і плоду за резус-фактором або груповою приналежністю з токсичним ураженням ЦНС).

ЗНМ зазвичай є наслідком резидуально-органічного ураження мозку, тобто є результатом завершеного патологічного процесу. Його необхідно відрізнити від порушень мовленнєвого розвитку при нервово-психічних захворюваннях (епілепсії, шизофренії тощо).

Отже, етіологія недорозвинення мовлення у більшості дітей має складну

природу: поєднання генетичного обумовленої дефіцитарності певних церебральних систем і наслідків органічних уражень головного мозку. За даними О.М.Корнева, у якості причин може виступати така низка обставин: а) локальні церебральні ураження або дисфункції; б) негативні впливи екзогенних факторів, які гальмують дозрівання нейронів і провідникових шляхів аевних мозкових систем; в) генетично детерміновані асинхронії розвитку і функціональна слабкість певних функціональних систем.

Спеціальні дослідження дітей із ЗНМ (О.М.Мастюкова) показали клінічне розмаїття виявлень загального недорозвинення мовлення. Усі діти із ЗНМ можуть бути умовно розподілені на три групи:

- з моторною алалією;

- з ускладненим варіантом загального недорозвинення мовлення церебрально-органічного генеза;
- з неускладненим варіантом загального недорозвинення мовлення.

При моторній алалії наявні локальні ураження кіркових мовленнєвих зон та більш глибоких підкоркових структур мозку, які забезпечують, насамперед, нейробіологічні ланки мовлення, систем і підсистем головного мозку (рефлекторні, нейродинамічні і енергомодельючі процеси; дихання і слиновиділення; тонус, статика та динаміка жесто-мімічної та локалізаційної складової мовленнєвої системи). Характерними ознаками алалії є труднощі формування складової структури слів, взаємозалежність фонемних і лексичних порушень, труднощі у розвитку фразового мовлення. Порушується процес актуалізації потрібного слова за його звуковими, семантичними, ритмічними і морфологічними ознаками. Вторинним дефектом є виявлення поведінкового негативізму, порушення психомоторики та порушення емоційно-вольової сфери. ЗНМ при моторній алалії може виявлятися у важкій формі, коли власне мовлення неможливе, і у малопомітних труднощах лексико-граматичної будови мови. Особливо чітко дефект виявляється під час формування зв'язного висловлювання. Це пов'язано з порушенням операцій програмування, відбору і синтезу мовленнєвого матеріалу, з не сформованістю внутрішнього мовлення.

При сенсорній алалії дитина не розуміє мовлення оточуючих і не говорить сама. Це порушення у чистому вигляді зустрічається рідко і важко диференціюється від дефектів слуху. При найменш виражених формах сенсорної алалії загальне недорозвинення виявляється у труднощах розуміння мовлення оточення. При бідності змісту і багатьох помилках власне мовлення дитини з сенсорною алалією інтонаційно модульоване, супроводжується мімікою та жестами.

При ускладненому варіанті ЗНМ церебрально-органічного генеза має місце дизонтогенетично-енцефалопатичний симптомокомплекс порушень. Серед неврологічних синдромів найбільш частими у дітей є такі синдроми:

- гіпертензійно-гідроцефальний –синдром підвищеного

внутрішньочерепного тиску, який виявляється, насамперед, у порушеннях розумової працездатності, довільної діяльності і поведінки дітей, а також у швидкій виснаженості та пересиченості будь-яким видом діяльності, підвищеній збудливості, роздратованості, рухової розгальмованості;

- церебрастенічний – синдром, який виявляється у вигляді підвищеної нервово-психічної виснаженості, емоційної нестійкості, у вигляді порушень функцій активної уваги, пам'яті. Синдром може поєднуватися з виявленнями гіперзбудливості – ознаки загального емоційного і рухового неспокою або загальмованості, млявості, пасивності;

синдром рухових розладів характеризується змінами м'язового тону, легкими гемі-і моно парезами, не різко вираженими порушеннями рівноваги і координації рухів, недостатністю диференційованої моторики пальців рук, не сформованістю загального та орального праксиса. Часто у цих дітей виявляються порушення артикуляційної моторики у вигляді легких парезів, тремору і насильницьких рухів окремих м'язів язика, що обумовлює виявлення стертої дизартрії.

У логопедичній практиці нерідко поєднуються різні форми мовленнєвих порушень. Так, дизартричні розлади супроводжуються алалічними виявленнями або недорозвиненням слухової функції; порушення звуковимови при ринолалії поєднуються з дизартричними проявами.

Причинами дизартрії є органічні ураження ЦНС у результаті впливу несприятливих факторів на мозок дитини у внутрішньоутробному або ранньому періоді розвитку.

Основні виявлення дизартрії полягають у розладі артикуляції звуків, порушеннях дихання і голосоутворення, у змінах темпу мовлення, ритму і інтонації. Порушення можуть виявлятися у різному ступені і різних комбінаціях у залежності від локалізації ураження, від часу виникнення дефекту. Механізмом порушень звуковимови визначається порушення іннервації артикуляційного апарату. Обов'язково є поєднання двох умов: наявність симптомів порушення скорочувальної здібності м'язів (гіпертонія або атонія, обмеження обсягу довільних та недовільних рухів) і/або явища дискінезії та тотальний, не вибірковий характер спотворень звукових

характеристик мовлення. Порушення артикуляції і фонації, що утруднюють членороздільне звучне мовлення, складають первинний дефект, який може призвести до виникнення вторинних виявлень, що ускладнюють його структуру.

У невеликої кількості дітей у групі ЗНМ може спостерігатися ринолалія – порушення тембру голосу та звуковимови, обумовлені аномаліями у будови артикуляційного апарату у вигляді незрошень. У залежності від характеру порушень функції піднебінно-глоткового зімкнення виділяють різні форми ринолалії. Обширність і складність анатомічного дефекту, строки хірургічного втручання часто обумовлюють рівень сформованості мовлення цієї категорії дітей.

При неускладненому варіанті ЗНМ збережені первинні (ядерні) зони мовленнєворухового аналізатору; патогенетичною основою ЗНМ у цих дітей є затримане дозрівання третинних полів аналізаторів. У їх анамнезі відсутні чіткі вказівки на виражені відхилення під час вагітності матері і пологів. Лише у третини досліджуваних під час бесіди з матір'ю виявляються факти не різко вираженого токсикозу другої половини вагітності або короткої асфіксії у момент пологів. При відсутності виражених неврологічних порушень у дітей відмічають слабку регуляцію довільної діяльності, емоційно-вольової сфери і труднощі в оволодінні писемним мовленням. Малі неврологічні дисфункції обмежують порушеннями регуляції м'язового тону, недостатністю тонкої моторики пальців рук, не сформованістю кін естетичного і динамічного праксиса. Це є дизонтогенетичний варіант ЗНМ.

Найбільш актуальним, крім виявлення логопедичного патологічного аспекту, специфічним для ЗНМ (Р.С.Левіна, Г.А.Каше, Н.С.Жукова, А.В.Семенович, В.В.Тарасун, Г.В.Чіркїна та інші) є виявлення та аналіз:

1. Патологічних знаків « підкоркового» походження, збіднюючих, деформуючих, а часто і порушуючи розвиток дитини і, у першу чергу, її мовленнєвої діяльності. Такими найчастіше виступають сінкінезії, дистонії, вичурні пози, тіки, порушення ритму дихання, нав'язливі стереотипні рухи, підвищена збудливість або виснаженість.

2. Недостатність міжпівкульового забезпечення психічного

розвитку дитини, яка виявляє себе у мовленнєвих, рухових, гностичних, м'яких стичних та інших психічних функціях. Головна увага звертається на дефіцит опто-моторних, опто-оральних, опто-сануальних взаємодій; синергічних та реципрокних координацій.

Клінічний підхід до ЗНМ передбачає необхідність постановки медичного діагнозу, який визначає структуру мовленнєвої недостатності при різних формах мовленнєвого недорозвитку. Правильне розуміння структури мовленнєвого недорозвинення у кожному випадку є необхідною умовою більш ефективної логопедичної та медичної допомоги дітям.

1.2. Психолінгвістичні аспекти загального недорозвинення мовлення

Багато авторів (О.М.Вінарська, О.Є.Грибова, Л.М.Єфіменкова, Н.В.Мікляєва, Л.Г.Соловйова, Є.Ф.Соботович, С.М.Шаховська, В.В.Юртайкін) у якості основного дефекту у дітей із ЗНМ виділяють недостатність мовної здібності. Саме з нею вони пов'язують недостатню ефективність корекційно-педагогічної роботи.

Під мовною здібністю розуміють систему орієнтованих дій у мовному матеріалі, спрямовану на вловлювання регулярності і продуктивності мовних явищ. Основні способи орієнтування у мовному матеріалі (О.Р.Лурія) засвоюються у процесі предметної діяльності з приводу спілкування дорослого і дитини до 3-х років. До них відносять: орієнтування за наслідуванням мовленнєвим і предметним діям дорослого (орієнтування на ситуацію взаємодії); орієнтування на зразок дій дорослого; орієнтування на мовленнєвий стереотип; орієнтування за аналогією; орієнтування на «чуття мови» (на мовленнєву систему).

З психологічної точки зору (П.Я. Гальперін, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн та інші), схему формування механізму мовної здібності можна представити у такому вигляді: задатки – діяльність – спілкування – мовна здібність – мовна особистість (людина з т. з. її готовності виробляти мовні вчинки. – І.А.

Раппопорт) – мовна активність – мовна компетенція – мовна обдарованість (до вивчення іноземних мов, літературна, поетична тощо) – літературний або поетичний таланти.

З психолінгвістичних позицій (О.О. Леонтьєв) мовну здібність розглядають як один із компонентів моделі мови поряд із мовленнєвою діяльністю і мовною системою.

Мовна здібність розвивається лише у процесі спілкування з іншими людьми. Умовами її становлення є: формування навичок оволодіння мовою в її комунікативній функції; розвиток пізнавальної активності дітей і формування системи орієнтовних предметних і мовних дій; формування різних структурних рівнів системи мови (фонетичного, лексичного, граматичного).

У дітей із тяжкою мовленнєвою патологією прослідковується порушення орієнтовної діяльності у мовному матеріалі з самого раннього дитинства. Автори відмічають, що у дітей із ЗНМ виявляються порушеними самі задатки до розвитку мовної здібності.

В нормі між різними центрами кори – на базі безумовних рефлексів (орієнтовного, рухово-поєднального, наслідувального тощо) встановлюються умовні зв'язки. Для мовленнєвої діяльності утворюється відповідний «динамічний стереотип» (І.П. Павлов) як тимчасовий зв'язок декількох аналізаторів, що беруть участь у цій діяльності. Дією динамічного стереотипу пояснюється засвоєння системи мови за умови формування орієнтовної схеми оперування мовленнєвим матеріалом. Маленька дитина не знає правил, не знає мовних законів, вона практично інтуїтивно на чуттєвому рівні засвоює норму рідної мови. Допомагає їй у цьому «тонке чуття мови» (К.Д. Ушинський).

У дітей тяжкими порушеннями мовлення, як зазначає А.К. Маркова, відсутні такі великі можливості (як значний словник, «чуття мови»), які в умовах нормального розвитку можуть компенсувати ті чи інші недоліки у засвоєнні мови. Система мови у дітей із ЗНМ не формується, «тому алаліки в процесі свого розвитку переходять із одного рівня недорозвинення мовлення на інший, залишаючись не мовленнєвими (або тими, хто погано говорить) дітьми» (Б.М. Грішпун).

Порушення мовної здібності у дітей із ЗНМ проявляється у вигляді:

- зниженої мовленнєвої активності (Б.М. Грішпун, Н.С. Жукова, Р.Є. Левіна);

- зниженої уваги до мовленнєвого оточення і недостатньо активній спостережливості (Т.Г. Візель, Р.Є. Левіна, А.К. Маркова);

- уповільненого вироблення і патологічній інертності мовленнєвих стереотипів, поганому переключенні або, навпаки, швидкому згасанні тих відбитків, що виникнули у пам'яті (Г.В. Гуровець, В.І. Лубовський, Н.Н. Трауготт);

- як наслідок, виникають труднощі актуалізації навіть знайомих слів (Н.С. Жукова, О.М. Мастюкова, Т.Б. Фелічева), не здійснюється перенесення засвоєної граматичної форми на інші слова (О.Є. Грибова, Б.М. Гріншпун, Н.Н. Трауготт);

- у мовленнєвій безпорадності в нових ситуаціях і хаотичних діях під час вирішення вербальних завдань (Н.С. Жукова, Н.Н. Трауготт);

- у порушеннях програмування висловлювання, несформованості динамічного стереотипу (В.К. Коробйова, Є.Ф. Собонович). Недорозвинення динамічного стереотипу при моторній алалії є причиною появи порушень у використанні засвоєних засобів спілкування – заїканні;

- зниження мовної здібності відображується на недостатності здібності до моделювання, заміщенню і символізації (Л.М. Єфіменкова, В.В. Юртайкін).

Дослідження мовної здібності у дітей із ЗНМ (Н.В. Мікляєва) виявили таку низку особливостей у її розвитку:

1. Нейрофізіологічні механізми не забезпечують необхідну основу для розгортання адекватних способів орієнтування у мовному матеріалі. Внаслідок цього в однакові вікові періоди у дітей із нормальним і порушеним мовленнєвим розвитком на розвиток мовної здібності здійснюють вплив різні установки на орієнтування у мовному матеріалі.

2. Процеси інтеграції орієнтовних дій у мовному матеріалі починаються пізніше, ніж у дітей, що розвиваються нормально, ш тривають довше.

3. У дітей відмічається різне співвідношення превалюючі

типів орієнтовних дій:

- у дітей, що розвиваються нормально, лівопівкульове (48%) та правопівкульове (52%) орієнтування доповнюють одне одного, починаючи з 2 – 3 років;

- у дітей із ЗНМ превалює правопівкульове орієнтування у мовному матеріалі (65%);

- у дітей із ЗНМ, ускладненого ЗПР, воно збільшується (82%).

Це фактично означає, що дошкільники з ЗНМ виявляються безпорадними у багатьох ситуаціях, які вимагають виявлення самостійної мовленнєвої активності і творчого перетворення засвоєних конструкцій. І вказує на необхідність формування системи орієнтовних дій у комунікативній ситуації, предметній діяльності і мовних явищах під час комплексної корекційно-логопедичної роботи.

1.3. Періодизація загального недорозвинення мовлення

Професором Р.Є. Левіною та співробітниками були умовно виділені три рівні загального недорозвинення мовлення, серед яких перші два характеризують більш глибокі ступені порушення мовлення, а на третьому, більш високому рівні, у дітей залишаються лише окремі прогалини у розвитку звукової сторони мовлення, словникового запасу і граматичної будови.

Під час опису кожного з рівнів враховувалися такі положення:

- ступені (рівні) мовленнєвого недорозвинення не є сталими утвореннями;

- у кожному рівні можна знайти елементи попереднього і наступного рівнів;

- у реальній практиці нечасто зустрічаються чітко виражені рівні, так як нові елементи поступово витискають попередні форми;

- у дітей частіше зустрічаються перехідні стани, в яких поєднуються виявлення наступного рівня і ще не подолані порушення.

Кожний рівень характеризується певним співвідношенням

первинного дефекту і вторинних виявлень, як затримують формування залежних від них мовленнєвих компонентів. Перехід із одного рівня на інший визначається появою нових мовних можливостей, підвищенням мовленнєвої активності, зміною мотиваційної основи мовлення і його предметно-сміслового змісту.

Проблема ЗНМ набула ґрунтовного вивчення і висвітлення в спеціальній літературі протягом багатьох років (Р.Є.Левіна, Г.І. Жаренкова, В.К. Орфинська, В.К. Воробйова, Л.М. Єфіменкова, Б.М. Гріншпун, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко, Л.І. Трофименко, Т.Б. Філфчева, Г.В. Чіркїна та багато інших дослідників).

Дослідження вчених дозволили виявити системне порушення мовленнєвої діяльності і знайти типові прояви недоліків, що притаманні дітям із ЗНМ.

Перший рівень ЗНМ характеризується повною або майже повною відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли у дітей, які розвиваються нормально, мовлення в основному є сформованим. Мовленнєві засоби спілкування у дітей значно обмежені. Вони мають дуже бідний словниковий запас, який складається зі звуконаслідувань і звукових комплексів. Ці звукові комплекси утворені самими дітьми і зазвичай є незрозумілими для оточення («ді» – *дідусь*; «бібі» – *машина поїхала*). Вони часто супроводжуються вказівними жестами, відповідною мімікою, які дають можливість розуміння елементарних бажань дитини. За своїм звучанням мовлення складається як зі схожих зі словами елементів («тіта» – *киця*, «сиса» – *лисиця*), так і зовсім несхожих на правильне слово звукосполучень («гадут» – *горщик*, «кі» – *горобчик*, «бю» – *верблюд*). Діти можуть користуватися і окремими загальноповживаними словами, але, як правило, ці слова мають спотворену складову структуру і звукове оформлення. Одним і тим самим за звучанням словом діти можуть позначати різні предмети, дії, якості, різницю значень між якими намагаються підкреслити за допомогою інтонації і жестів. Спільна назва визначається схожістю окремих частин ознак («ніх» – *сніг* – *це зима, санчата, зимові розваги дітей*, «біда» – *все те, що пов'язане з неприємностями для дитини*). Назви дій замінюють назвою предметів (*грати у м'яч* – *просто «м'яч»*,

відкривати-закривати двері – «древ»).

Діти не використовують морфологічні елементи для вираження граматичних значень. У їхньому мовленні домінують «кореневі слова», в яких відсутні флексії, найчастіше це незмінні звукові комплекси.

На цій стадії мовленнєвого розвитку діти практично не володіють фразою. Тільки у деяких із них, найбільш розвинених у мовленнєвому відношенні, спостерігаються спроби висловити свої думки за допомогою декількох слів-белькотінь («*тато туту*» – *тато поїхав*, «*Вова ода*» – *Вова хоче пити*).

Невеличкий словник, який є у дітей, відображує ті предмети і явища, які вони безпосередньо сприймають через органи чуття. Словесне вираження більш складних відношень дійсності для них є неможливим.

Пасивний словник дітей, які знаходяться на I рівні ЗНМ, є значно більшим за активний. Це створює враження, що діти все розуміють, але самотійно сказати не можуть. Але ці уявлення є хибними. Немовленнєві діти сприймають мовлення зазвичай лише в умовах ситуації підказки, багатьох слів вони не розуміють взагалі. Майже повністю відсутнє розуміння значень граматичних змін слів (розрізнення форм однини та множини іменника, минулого часу дієслова, форми чоловічого та жіночого роду, значення прийменників тощо).

Звуковимова сторони мовлення дітей не сформована. Вимова окремих звуків часто позбавлена постійної артикуляції, внаслідок чого точне звучання слів передати неможливо.

Для цих дітей також досить характерна обмежена здібність відтворювати складові елементи слів. У самотійному мовленні превалюють односкладові та двоскладові утворення, а у відображеному мовленні діти схиляються до скорочення слова, яке повторюють, до одного-двох складів.

На рівні глибокого недорозвинення мовлення звуковий аналіз слова зовсім є недоступним дитині. Спроби навчання грамои без відповідної мовленнєвої підготовки не мають успіху.

Отже, для I рівня ЗНМ характерні такі ознаки:

- активний словник знаходиться у зародковому стані. Він складається зі звуконаслідувань, слів-белькотінь і тільки невеликої кількості загально важливих слів. Значення слів

нестійкі і недиференційовані;

- пасивний словник ширше активного, але розуміння мовлення поза ситуацією досить ускладнене. Фразове мовлення практично повністю відсутнє;

- здібність сприймати звукову і складову структуру слова ще не сформована.

Другий рівень ЗНМ характеризується тим, що мовленнєві можливості дітей значно зростають, спілкування вже здійснюється за допомогою достатньо постійних, хоч і дуже спотворені у фонетичному і граматичному відношенні, мовленнєвих засобів.

Наприклад, розповідь Вови К., 5 років, про літній відпочинок:

«Пуф літо напусі. Якапаіса, г'іса воді. П'юх, п'юх (жестикулює), топ'є купаіса. Всі купаісі воді». (Був влітку у бабусі. Я купався, грався у воді. Плюх, плюх, добре купатися. Всі купались у воді).

Діти на II рівні ЗНМ володіють побутовим словниковим запасом (здебільшого пасивним). У їхньому мовленні з'являються крім іменників та дієслів деякі якісні прикметники та прислівники. Можливе використання займенників, сполучників, деяких прийменників у їх елементарних значеннях. З'являється можливість відповідати на питання дорослого, більш чи менш розгорнуто розповісти про себе, про сім'ю, про деякі добре знайомі події. Пояснення неправильно названих слів іноді супроводжується жестами (наприклад, слово панчоха – «нога» – і жест одягання панчохи; полиця – «мило» – і показ того, як на полицю можна покласти будь-яку річ).

Часто діти замінюють необхідне слово назвою подібного іншого предмета, але при цьому додають заперечення (помідор – «яблуко не»), назви частини предмета – назвою самого предмета або дії, замінюють слова, близькі за ситуацією та зовнішніми ознаками.

Діти з II рівнем ЗНМ мають стійкі відхилення у засвоєнні і застосовуються окремі форми словозміни, спостерігаються спроби замінювати слова за родами, числами і відмінками, дієслів за часом, але здебільшого ці спроби виявляються невдалими.

Іменники використовуються в основному у називному

відмінку, дієслова – у початковій формі або у формі 3-ї особи однини та множини теперішнього часу. Іменники часто не узгоджуються з дієсловами, прикметниками у числі і роді.

Використання іменників у непрямих відмінках має випадковий характер. Фраза, як правило, є граматичною («*грає з м'ячику*», «*пішли на вулиці*»). Аграматичною виявляється зміна іменників за числами («*два вухи*», «*п'ять пташків*»). Зустрічаються взаємозаміни однини та множини, змішування дієслів минулого часу чоловічого та жіночого роду.

Розуміння мовлення на цьому рівні мовленнєвого розвитку покращується, з'являється розрізнення деяких граматичних форм, та це розрізнення є нестійким. Але відбувається вже орієнтування не тільки на лексику, а і на морфологічні елементи, які набувають смислорозвізнювального значення. Стає можливим розрізнення на слух і правильне розуміння форм чоловічого та жіночого роду дієслів минулого часу, хоча помилки ще зустрічаються.

Способами словотворення діти не користуються.

Фонетична сторона мовлення дуже відстає від вікової норми: кількість звуків, які вимовляються неправильно, досягає 16-20. У дітей порушена вимова приголосних: шиплячих, свистячих, сонорних, твердих і м'яких, дзвінких і глухих. Навіть ті звуки, які діти вміють вимовляти, звучать у самотійному мовленні недостатньо чіткою. Характерною ознакою є недиференційована вимова звуків, коли один звук замінює відразу два або декілька звуків даної фонетичної групи (*наприклад, звук «с'» замінює звук «с» – «сянкі», звук «ш» -«сюба», звук «ц» – «сібуля»*). Спостерігається заміна груп звуків, більш простих за артикуляцією (найчастіше сонорів, африкатів), спотворена вимова деяких звуків (міжзубний стигматизм, велярний звук Р).

Несформованість звуковимови супроводжується утрудненнями у вимові слів і речень, хоча відтворення складової структури слова на цьому рівні мовленнєвого розвитку виявляється більш доступним, ніж на попередньому.

Більш-менш правильно передається звуковий склад односкладових слів без збігу приголосних на кшталт «мак», «кіт». Повторення простих двоскладових слів, що містять дві відкриті склади, часто не вдається. Під час відтворення слів різної складової структури спостерігаються грубі порушення:

- порушення кількості складів: елізії – скорочення кількості складів («банан» – барабан, «ліве» -оливець, «паміка» – пірамідка), пропуск складотворної голосної («просятко» – поросятко); інтерації – збільшення кількості складів за рахунок додавання складотворної голосної посеред збігу приголосних («сітіл» – стіл);

- порушення послідовності складів у слові: перестановки складів і звуків у слові («моколо» – молоко, «голопед» – логoped, «бемігот» – бегемот);

- персеверації – повторення складів («пананама» – панама, «бананан» – банан);

- спотворення структури окремого складу: скорочення збігу приголосних («капута» – капуста, «кубіка» – клубніка); вставлення приголосних у склад («лимонт» – лимон);

- антиципації – уподібнення одного складу іншому («піпітан» – капітан, «автобус» – автобус);

- контамінації – поєднання частин двох слів («совіник» – совок, «літбау» – ліпити бабу).

Характер помилок обумовлений низьким рівнем фонематичних та артикуляційних можливостей дитини. Відзначається невідповідність дітою до оволодіння звуковим аналізом та синтезом слів.

Отже, для II рівня ЗНМ характерні такі ознаки:

- активний словник розширюється за рахунок не тільки іменників і дієслів, а й за рахунок використання деяких (здебільшого якісних) прикметників і прислівників;

- відбувається збагачення мовлення за рахунок використання окремих форм словозміни. Спостерігаються спроби дітей змінити слова за родами, числами і відмінками, дієслова за часом, але ці спроби зазвичай є невдалими;

- на II рівні ЗНМ діти починають користуватися фразою, зв'язне мовлення у зародковому стані;

- покращується розуміння мовлення, розширюється пасивний та активний словник, виникає розуміння деяких простих граматичних форм;

- вимова звуків і слів значно порушена. Легко визначається невідповідність дітей до оволодіння звуковим аналізом і синтезом.

III рівень ЗНМ характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з частковим лексико-граматичним і фонетико-фонематичним недорозвиненням. Самостійне спілкування дітей продовжує залишатися утрудненим і обмежене знайомими ситуаціями.

На фоні порівняно розгорнутого мовлення спостерігається неточне знання і неточне використання багатьох побутових слів. У активному словнику превають іменники та дієслова, менше діти використають слова, які позначають якості, ознаки, стани предметів, а також способи дій. Спостерігаються заміни слів за смисловими або звуковими ознаками. Деякі слова виявляються недостатньо закріпленими у мовленні внаслідок нечастого їх використання, тому під час складання речень діти намагаються їх уникати (пам'ятник- «героям ставлять»). Навіть знайомі дієслова не завжди диференціюють (поїти – годувати, писати – малювати) і використовують неправильно у мовленнєвому контексті.

Своєрідність лексичних помилок виявляється в тому, що діти:

- неправильно називають предмети за зовнішніми ознаками («майка» – сорочка, «жук» – павук);
- замінюють назви предметів, що подібні за призначенням («миска» – тарілка, «кружка» – чашка, «диван» – крісло);
- замінюють назви предметів на інші, які ситуативно пов'язані з ними («пошта» – лист, газета);
- частину предмета замінюють його назвою («дерево» – стовбур, «машина» – колесо, кузов);
- замінюють слова, що позначають родові поняття, словами, що позначають видові поняття і навпаки (дерево-береза, посуд-тарілка);
- замість одного слова використовують словосполучення (шланг – «щоб воду лити», сопілка – «щоб грати»);
- назви дій замінюють словами, близькими за ситуацією та зовнішніми ознаками (вишиває, плете – «шиє»).

у словнику дітей мало узагальнюючих понять, в основному це іграшку, посуд, одяг, квіти. Не часто використовують антоніми, практично відсутні синоніми. Поняття «великий-маленький» для позначення величин предмета підміняють слова *довгий*,

короткий, високий, низький, товстий, тонкий, широкий, вузький. Це обумовлює випадки порушення лексичного поєднання.

Серед прикметника використовують якісні, що позначають ознаки, які діти сприймають безпосередньо – величину, форму, колір, деякі властивості предметів. Відносні та присвійні прикметники застосовують тільки для вираження добре знайомих відношень («*мамина сумка*»).

Прислівники використовуються досить рідко.

Діти користуються різними займенниками, простими прийменниками (особливо для вираження просторових відношень – *у, до, на, під, за* тощо). Рідко зустрічаються прийменники, які виражають обставини, характеристику дії чи стани, властивості предметів або спосіб дії (*біля, між, через тощо*). Прийменники можуть замінюватися або пропускатися, причому це може стосуватися одного і того ж прийменника. Це вказує на неповну сформованість розуміння значень навіть простих прийменників.

Не сформоване образне мовлення. Діти не розуміють і не користуються лексико-семантичними засобами експресивності: словами з переносними значенням, багатозначними словами, синонімами, епітетами, метафорами, порівняннями; у розвитку синтаксичних засобів спостерігаються порушення розуміння та труднощі використання малих форм народної творчості (прислів'їв, приказок, загадок, фразеологізмів тощо).

У дітей з III рівнем ЗНМ недостатньо сформовані граматичні форми. Імпресивний аграматизм проявляється у недостатньому розумінні морфологічної структури слова. Зазначаються труднощі в розумінні складних логіко-граматичних конструкцій, що виражають причинно-наслідкові та часово-просторові відношення.

В експресивному мовленні діти мають помилки у відмінкових значеннях, змішування часових та видових форм дієслова, помилки в узгодженні та керуванні. Способами словотворення діти майже не користуються. Відмічаються труднощі підбору споріднених слів, у творенні іменників і прикметників зі зменшено-пестливими суфіксами (*козенята – «козлючата», дверцята – «дверочки», маленький – «помалю скін стілеці»*), дієслів із префіксами, прикметників від іменників

(глиняний посуд – «глиновий», скляна ваза – «склова»). Часто словотворення підмінюється словозміною. Велика кількість помилок допускається і під час самої словозміни, з-за чого порушується синтаксичний зв'язок слів у реченнях, які виражають часові, просторові і причинно-наслідкові відношення. Досить стійкими є помилки в узгодженні прикметника з іменником у роді, числі, відмінку («Я глаю синій мятей» – Я граю синім м'ячем); числівника з іменником усіх родів («один відло» – одне відро, «два луги» – дві руки, «п'ять луках» – п'ять рук).

У більшості дітей зберігаються недоліки вимови звуків і порушення звуко-складової структури слова, що створює значні труднощі в оволодінні дітьми звуковим аналізом та синтезом слів.

Звуки, які діти можуть вимовляти правильно ізольовано, у самотньому мовленні звучать недостатньо чітко. Характерні такі ознаки:

- недиференційована вимова свистячих, шиплячих звуків, африкатів, сонорів. Один звук може замінюватися одночасно двома або кількома звуками цієї або близької фонетичної групи (звук *с'*, недостатньо чіткий, замінює звуки: *с* – «сянкі», *ц* – «сіфла» – цифра, *ш* – «сюба», *ч* – «сяйнік»);

- заміна звуків більш простих за артикуляцією. Найчастіше це заміни сонорів («люка, кольова» – рука, корова), свистячих та шиплячих («дук» – жук, «танк» – санки);

- нестійке використання звуку, коли в різних словах він вимовляється по-різному («палад» – парад, «паяход» – паракход, «ляк» – рак);

- змішування звуків, коли ізольовано дитина вимовляє певні звуки правильно, а у словах і реченнях – взаємозамінює їх. Це стосується свистячих, шиплячих звуків, сонорів і звуків *л', г, к, х* – при цьому може спостерігатися спотворення деяких фонем (міжзубна вимові, велярна вимова звука *р*);

- оглушення звуків («папуся» – бабуся, «тупок» – дубок);

- відсутності пом'якшення («пат» – п'ять).

Діагностичним показником є порушення звуко-складової структури слова, яке по-різному видозмінює складовий склад слова. Повторюючи за логопедом правильно слова, які мають 3-4 склади, у самотньому мовленні їх часто спотворюють: скорочують, роблять перестановки звуків і складів («коловода» –

сковорода, «мосикал» – мотоцикл, «лілісідіст» – велосипедист). Типовими є персеверації складів, антиципації, додавання зайвих звуків і складів («бабаян» – барабан, «автобус» – автобус).

Встановлена певна залежність між характером помилок складового складу і станом сенсорних (фонематичних) або моторних (артикуляційних) можливостей дитини.

Превалювання помилок, які виражаються у перестановці або додаванні складів, свідчать про первинне недорозвинення слухового сприймання дитини. У цих дітей уподібнення складів і скорочення збігу приголосних зустрічається нечасто і має змінний характер.

Помилки на кшталт скорочення кількості складів, уподібнення складів один одному, скорочення при збігу приголосних вказує на превалюючі порушення артикуляційної сфери і має більш стійкий характер.

Труднощі в оволодінні дітьми словниковим запасом, граматичною будовою рідної мови і звуковимовою гальмують процес розвитку зв'язного мовлення і, насамперед, перехід від ситуативної його форми до контекстної (переказ, розповідь-опис, розповідь за сюжетною картиною або серією картин, творче розповідання). Правильно розуміючи логічний взаємозв'язок подій, діти обмежуються переліком дій.

Наприклад, розповідь Михайла К., 6 років, за сюжетною картиною «Зимові розваги»:

«Діти люблять снігову бабу. Вони на дволі іще хосють одну бабу злобити. Вони спосятку маленький клубосьок із снігу. Потім тлохи великий. І зовсім великий. І принесли молкву, вуглики. І відло».

Розповідь – опису мало доступний для дітей: зазвичай вони обмежуються перерахуванням окремих предметів і їх частин. Під час переказу помиляються у переданні логічної послідовності подій, пропускають окремі ланцюги, «гублять» дійових осіб. Частіше дітей виявляється здібно відповідати лише на запитання за змістом твору.

Таким чином, III рівень ЗНМ має такі особливості:

- на фоні порівняно розгорнутого мовлення спостерігається неточне знання і неточне використання багатьох побутових слів. У активному словнику превалюють іменники і дієслова. Мало

слів, які характеризують якості, ознаки, стани предметів і дій. Спостерігаються помилки у використанні простих прийменників і майже не використовують складні прийменники;

- спостерігається недостатня сформованість граматичних форм мови – помилки у відмінкових закінченнях, змішування часових та видових форм дієслів, помилки в узгодженні та керуванні. Способами словотворення діти майже не користуються;

- в активному мовленні використовуються здебільшого прості речення. Відмічаються великі труднощі, а часто повне невміння поширювати речення і будувати складні речення;

- у більшості дітей зберігаються недоліки вимови звуків і порушення структури слова, що утворює великі труднощі а оволодінні звуковим аналізом слів;

- розуміння побутового мовлення зазвичай добре, але іноді виявляється незнання окремих слів і виразів, змішування смислових значень слів, близьких за звучанням, недостатнє оволодіння багатьма граматичними формами.

Отже, експресивне мовлення дітей III рівня ЗНМ з усіма вказаними особливостями може слугувати засобом спілкування лише у певних умовах, які вимагають постійної допомоги і спонукання у вигляді додаткових питань, підказок, оцінних і заохочуючи суджень із боку логопеда, вихователя, батьків.

На сучасному етапі розвитку логопедії розроблена характеристика ще одного (IV) рівня порушення мовленнєвого розвитку, описана в спеціальній літературі Т.Б.Філічевою стосовно дітей 7-го року життя третього року навчання.

На четвертому рівні ЗНМ відмічається в цілому більш високий рівень мовленнєвих навичок. Але мовлення у повному обсязі це не відповідає нормі. Різний рівень мовленнєвих засобів дозволив поділити всіх дітей на дві неоднородні групи: діти, які достатньо вільно оволоділи фразовим мовленням (70-80%) і діти з більш обмеженим мовленнєвим досвідом і недосконалими мовними засобами (20-30%).

В цілому діти IV рівня ЗНМ не мають грубих порушень звуковимови, але у них відмічається недостатньо чітка диференціація звуків. Порушення звуко-складової структури слова виявляються у різних варіантах спотворення його

звуконаповнення, оскільки дітям віжко утримувати в пам'яті граматичний образ слова. У них відмічаються персеверації, перестановка звуків і складів, скорочення приголосних при збігові, заміни складів, попуски складів.

Поряд із неповною сформованістю звуко-складової структури слова у дітей відзначається недостатня виразність мовлення, нечітка дикція, яка складає враження загальної змазаності мовлення, змішування звуків, що свідчить про низький рівень сформованості диференційованого процесу фонемо творення.

У дітей спостерігаються деякі порушення смислової сторони мовлення. Словниковий запас недостатньо точний за способом використання. В ньому спостерігаються, в основному, слова, які позначають абстрактні та узагальнюючі поняття. Це веде до стереотипності лексичного запасу, частому використанню одних тих самих слів. Лексичні помилки проявляються у заміні слів, близьких за значенням (*хлопчик чистить віником замість підмітає*), за ситуацією (*фонтан – водичка леться, бризкає; конура – домок, дупло*), у неточному використанні і змішуванні ознак (*високий дім – великий, сміливий хлопчик – швидкий*). Великі труднощі діти мають під час підбору синонімів, антонімічних відношень абстрактних слів (*жадібність – нежадібність; повага – злий, доброта*), споріднених слів. Метафори і порівняння, слова з переносним значенням часто взагалі є недоступними для їх розуміння.

Недостатній рівень сформованості лексичних засобів мови особливо яскраво проявляється у розумінні і використанні фраз, прислів'їв з переносним значенням (*наприклад, рум'яний, як яблуко – багато з'їв яблук*).

Обмеженість мовних засобів позначається і на словозміні та словотворенні. У дітей залишаються помилки у використанні форми множини звикористанням непродуктивних закінчень («*дереви*», «*гнізди*», «*побачили воронов*», «*ведмідей*»). Характерне змішування форм відмінювання, особливо під час оволодіння конструкціями місцевого відмінку. В активному мовленні правильно використовуються лише прості і добре відпрацьовані раніше прийменники (у, на, під) Складні прийменники часто

застосовують із помилками або замінюють їх (з-під, поміж, із-зі, через).

У словотворенні значні труднощі спостерігаються під час утворення слів із відтінками збільшеності та суб'єктивних оцінки згрубілості (дім, ніс-великий, замість домище, носище), малознайомих складних слів (*льодохід* – «льодок», *водолаз* – «він під водою ходить»). Складності виникають під час диференціювання дієслів із префіксами (*відсунути* – *присунути*, *прийти* – *перейти*).

Характерною ознакою дітей IV рівня розвитку мовлення є порушення зв'язного мовлення: порушення логічної послідовності, застрягання на другорядних деталях, пропуски головних подій, повторення окремих епізодів під час складання розповіді на задану тему, за сюжетною картиною та серією сюжетних картин. Прості речення у самотійних розповідях дітей часто складаються з підмета, присудка, додатка, що пов'язано з недостатністю в їхньому лексичному запасі прикметників, прислівників, числівників, дієприкметників, дієприслівників. Структура складання речень у низці випадків виявляється спрощеною («*Таня малювала дім, а Мишко ліпив гриб*»). Є випадки пропуску членів речення, особливо підмету, рідко зустрічаються розділові та протиставні сполучники. Не в повному обсязі засвоєні складнопідрядні сполучники, майже немає речень х підрядними умови, часу. Місця, речень допустових. Розуміючи правильний хід подій, діти не завжди правильно використовують форму складнопідрядного речення (*Олівець зламався, як я багато малювала*).

Таким чином, на фоні розгорнутого мовлення у цих дітей відмічаються окремі відхилення кожного з компонентів мовленнєвої системи. Це говорить про те, що діти не досягли того рівня мовленнєвого розвитку, який властивий їхнім одноліткам із нормальним мовленням.

Отже, при ЗНМ спостерігаються відхилення у формуванні мовленнєвої діяльності: діяльності засвоєння мови (усіх її сторін) і діяльності використання мови з метою спілкування.

1.4. Психолого-педагогічна характеристика дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення

Неповноцінна мовленнєва діяльність накладає відбиток на формування у дітей інтелектуальної, сенсомоторної, сенсорної та емоційно-вольової сфери.

Зв'язок мовленнями порушеннями та іншими сторонами психічного розвитку обумовлює наявність вторинних дефектів, які утворюють картину аномального розвитку дитини в цілому. Так, маючи повноцінні умови для оволодіння мисленнєвими операціями (порівняння, класифікації, аналізу, синтезу), діти відстають у розвитку наочно-образного та словесно-логічного мислення, з важкістю опановують мисленнєвими операціями (Л.Є.Андрусишин, Т.Д.Барменкова, Р.І.Лалаєва, Є.Ф.Соботович, В.В.Тарасун).

У дітей відмічають уповільнену динаміку перебігу мисленнєвих процесів. Рівень сформованості логічних операцій дітей нижче вікової норми. Мовленнєва активність знижена, діти відчують труднощі прийому словесної інструкції, демонструють обмежений обсяг пам'яті, неможливість утримати словесний ряд. Цілеспрямована діяльність порушена під час виконання як вербальних, так і невербальних завдань. Для більшості дітей характерні низький рівень пізнавальної активності, низький обсяг уявлень про навколишнє, труднощі встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Але діти мають потенціальні можливості до оволодіння абстрактними поняттями, якщо їм буде надана допомога з боку дорослого.

Деякі діти із ЗНМ демонструють недорозвинення логічних операцій. Їхня логічна діяльність відрізняється крайньою нестійкістю, відсутністю планомірності, контролю за правильністю виконання завдань. Діти мають труднощі у виділенні значущих, суттєвих ознак, під час порівняння предметів орієнтуються на випадкові, незмістовні зовнішні ознаки. Не розуміють змісту загадок на основі порівнянь та загадок із зашифрованими ознаками, відчують труднощі у підбиранні слів-аналогій на основі порівняння.

Низка авторів відмічають у дітей недостатню стійкість та

обсяг уваги, обмежені можливості її розділення (Л.І.Бєлякова, А.П.Воронова, Ю.Ф.Гаркуша, Р.Є.Лєвіна, Т.В.Кобилякова, І.С.Марченко, Т.Б.Філічева, Г.В.Чіркїна). Діти допускають помилки під час зорового впізнавання предмета в ускладнених умовах, їм необхідно більше часу для прийняття рішення. Неточними є зорові уявлення. Дітям важко виділити частини складного малюнку і знову їх об'єднати (порушений зоровий аналіз та синтез), спостерігаються труднощі у зоровопросторовому орієнтуванні. Рівень сформованості слухової довільної уваги та самоконтролю, довільного запам'ятовування також недостатній. Увага є нестійкою, часто відволікається, виснажується після невеликого навантаження. Так, під час виконання ланцюжка дій діти припускаються двох і більше помилок: не запам'ятовують інструкцію взагалі, змінюють місцями наступні дії, скорочують кількість дій.

Дослідження мне стичних функцій (О.М.Мастюкова) дозволяє зробити висновок про те, що запам'ятовування словесних стимулів у дітей значно нижче, ніж у дітей без мовленнєвої патології. При відносно збереженій смисловій, логічній пам'яті у дітей знижена вербальна пам'ять, страждає продуктивність запам'ятовування і відтворення вербальної інформації.

Наявність ЗНМ у дітей призводить до стійких порушень діяльності спілкування (Ю.Ф.Гаркуша, В.В.Коржевіна). при цьому утруднюється процес міжособистісної взаємодії дітей і утворюються серйозні проблеми на шляху їх розвитку і навчання.

Діти із ЗНМ малоактивні, ініціативи у спілкуванні зазвичай не виявляють. Мають порушення у спілкуванні, що проявляється у незрілості мотиваційно-потребнісної сфери. Мають труднощі, пов'язані з комплексом мовленнєвих і когнітивних порушень. Превалююча форма спілкування з дорослими у дітей 4-5 років ситуативно-ділова, що не відповідає віковій нормі.

Поряд із загальною ослабленістю діти із ЗНМ у тому чи іншому ступені демонструють здібнення, спотворення і порушення онтогенезу сенсомоторного розвитку як окремих систем (ноги, руки, ока, орального апарату тощо), так і їх взаємодії.

Дітям притаманне відставання у розвитку усіх видів моторики – загальної, мимічної, дрібної та артикуляційної (Н.Н.Трауготт, Є.М.мастюкова, В.П.Дудьєв): порушення у розвитку основних рухів ті їх фізичних якостей, недостатня статична та динамічна координація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання впраї, порушення послідовності елементів дій, труднощі переключення з одного виду рухів на інший, а також у відтворенні рухового завдання за просторово-часовими параметрами. Найбільш труднощі визначаються під час виконання дій за словесною інструкцією.

У дітей із ЗНМ порушена графо моторна навичка (І.С.Марченко, Т.В.Кобилякова, Н.В.Чередніченко) – спостерігається неможливість правильно змальовувати фігури, малюнки. Недостатньо розвинена зорово-моторна координація і зоровий контроль за рухами руки. Діти не дотримуються лінії, рухи неточні, невпевнені, спостерігається слабке або дуже сильне натискання на олівець під час малювання. У дітей із ЗНМ порушеним є конструктивний праксис, що переважно пов'язано з недорозвиненням дрібної моторики пальців рук – діти відчувають труднощі під час маніпуляції дрібними предметами.

Вивчення мотиваційно-вольової готовності дітей із ЗНМ до навчання в школі (І.В.Мартиненко) виявило у них домінування соціально-ігрової та ігрової мотивації, не сформованість саморегуляції, затримку формування навчальних мотивів, їх нестійкість, поверховість, недостатню усвідомленість, змістовну збідненість. Вольова сфера характеризується недостатністю саморегуляції та дій самоконтролю, словесної регуляції дій, труднощами здійснення усіх етапів складної вольової дії. Тому діти із ЗНМ відчувають труднощі у визначенні мети діяльності, її плануванні, виконанні, оцінці та перевірці, особливо в умовах дотримання кількох правил. Процес виконання вольових дій недостатньо опосередковується мовленням, що унеможливорює їх виконання у внутрішній формі. Зазначені особливості вольової сфери виявляються у різних видів діяльності: у процесі виконання ігрового, навчального завдання та завдання за зразком.

Дані психолого-педагогічної діагностики дітей із ЗНМ дозволяють визначити найбільш адекватну систему організації їх

у процесі навчання, знайти для кожної дитини найбільш оптимальні індивідуальні методи і прийоми корекції.

1.5. Диференційна діагностика загального недорозвинення мовлення

Загальне недорозвинення мовлення необхідно відрізнити від зовнішньо схожих за своїм проявами та патогенетичними механізмами порушень психофізичного розвитку дитини (М.Зеєман, Н.С.Жукова, Є.В.Крилова, Н.Н.Леонідова, О.М.Мастюкова, Є.Ф.Соботович, Т.Б.Філічева та інші). Під час динамічного вивчення дітей логопед визначає уточнене заключення, а також етіологію і патогенез мовленнєвого порушення.

Загальне недорозвинення мовлення та затримка мовленнєвого розвитку

Необхідність відмежування ЗНМ від затримки темпу формування мовлення зазвичай виникає у молодшому дошкільному віці, коли відмічається пізній початок мовлення і уповільнений темп його розвитку. Про вікову затримку мовленнєвого розвитку (ЗМР) зазвичай говорять тоді, коли в анамнезі дитини не знаходять даних про грубе порушення ЦНС, що забезпечує більшу збереженість моторних функцій, психічних реакцій, поведінки дитини в цілому. У цьому випадку мовленнєва діяльність відсутня за наявності таких факторів (одного або поєднання декількох):

- емоційна депривація, коли малюк у перші два роки життя позбавлений близького спілкування з матір'ю, або людиною, яка її замінює. Обличчя дитини байдуже, амімічне, дитина не сміється і не плаче. Без емоційного контакту у дитини не виникає потреби у спілкуванні, в тому числі і мовленнєвому;

.- перцептивна депривація, яка полягає у недостатності чуттєвого досвіду. Дитина позбавлена можливості здійснювати різні предметні дії, сприймати предмети, їх властивості і якості. І ця потреба поступово згасає. За відсутності або різкому зниженні сенсорного досвіду і предметно-практичної діяльності виникає

ЗМР, оскільки мовлення у ранньому дитинстві є вираженням наочно-образних і наочно-дієвих форм мислення;

- зупинка на стадіях називання предмета – найбільш легка форма ЗМР. Мовлення складається з невеликої кількості слів, які позначають предмети. Обмежена діяльність дитини, відсутність цікавої продуктивної діяльності разом із дорослими, постійне називання дорослим тільки іменників гальмують становлення фразового мовлення, звужують зону найближчого розвитку (пасивний словник);

- функціональна незрілість мовленнєвих зон мозку (темпова затримка, коли мовлення гармонійно розвивається у більш пізні строки) є поглиблююча ЗМР фактором;

- подовжені соматичні порушення: органів дихання, серцево-судинної системи, неврологічної сфери, недостатньо розвинені голосові складки, аденоїдит тощо, негативно позначаються на розвитку мовлення та його якості (гугнявість, шепітне мовлення, нездібність дитини промовити фразу на єдиному видиху тощо);

- наслідки постнатальної енцефалопатії, тобто негрубого ураження ЦНС під час пологів і у післяпологовий період, які можуть бути виражені у легкому ступені, але вони так чи інакше відіграють визначальну роль у ранньому мовленнєвому розвитку;

- вторинна ЗМР як наслідок порушень слуху, зору, моторно-рухової сфери, психічного розвитку.

Відсутність мовлення у дітей із ЗМР не буває повним, але лексикон їх обмежується словами, що позначають осіб, предмети з безпосереднього оточення дитини або виражають життєві потреби та особистісні інтереси. Слова недостатнього звко-складового наповнення. Мовлення обмежується позначенням конкретної дійсності. Діти довго розмовляють однослівними або аграматичними фразами.

Розуміння мовлення розвинене набагато більше, ніж здібність говорити.

У випадках ЗМР звертає на себе увагу, насамперед, зворотна динаміка мовленнєвої недостатності. Сам характер помилок є менш специфічним, ніж при ЗНМ. Одним із важливих діагностичних критеріїв є можливість засвоєння дитиною граматичних норм рідної мови. Дитина з I рівнем ЗНМ майже повністю не розуміє граматичних змін слів. При ЗМР дитина

достатньо добре розуміє звернене мовлення, в тому числі і значення граматичних змін слів, значення слів, що мають схоже звучання.

Незважаючи на відхилення від вікових нормативів (особливо у сфері фонетики), мовлення дітей забезпечує комунікативна функцію, а у низці випадків є достатньо повноцінним регулятором їхньої поведінки.

У дітей із ЗМР більш виражені тенденції до спонтанного мовленнєвого розвитку, до перенесення вироблених мовленнєвих навичок в умовах вільного спілкування. За наявності ранньої логопедичної допомоги це дозволяє повністю компенсувати мовленнєву недостатність до 5-6 річного віку.

Загальне недорозвинення мовлення та розумова відсталість (РВ)

Диференційна діагностика цих станів буває утрудненою, оскільки розумову недорозвинення (зокрема, олігофренія) завжди в тому чи іншому ступені супроводжується недорозвиненням мовлення, а первинне недорозвинення мовлення безумовно гальмує формування первинно збережених розумових здібностей. Діагностичною ознакою дисоціація мовленнєвого та психічного розвитку. Для дітей із ЗНМ характерним є те, що при вибірковій недостатності окремих психічних функцій, психічний розвиток у цілому випереджує їх мовленнєвий розвиток. У дітей із ЗНМ спостерігається різко виражені диспропорція між розвитком вербального та невербального інтелекту. Вони мають збережений невербальний інтелект, адекватні у своїй поведінці, можуть розгорнути просту сюжетну гру, у них здебільшого не порушена масо оцінка, добре виконують завдання невербального характеру. У дітей із РВ немає різниці між станом вербального та невербального інтелекту.

У дітей із ЗНМ розвиток невербального інтелекту йде диспропорційно, що пояснюється вибіркоким порушенням кіркових функцій (є труднощі у складанні цілого з частин, у розрізненні за основними ознаками – колір, форма, величина, у класифікації видових понять). Основні труднощі викликають завдання, що вимагають прямої участі мови. Але діти мають хороші здібності до перенесення засвоєних способів розумових дій на інші анологічні завдання. За мірою корекції словесного

мовлення відбувається вирівнювання інтелектуальних процесів.

У дітей із РВ – тотальне інтелектуальне ураження і тому однаково порушуються усі психічні функції. Їм притаманна загальна психічна активність, слабке прагнення пізнання навколишнього світу, пізніший розвиток предметної та ігрової діяльності, їх примітивність і стереотипність. Вони мають труднощі у виконанні усіх інтелектуальних завдань і особливо тих, що вимагають словесно-логічного мислення.

У дітей із РВ відмічається виражене відставання у розвитку мовлення. Воно також має тотальний рівномірний характер і стосується недорозвинення як імпресивного, так і експресивного мовлення. У них важко формується диференційне розуміння і позначення предметів і дій. Характерне подовження використання слів у неточному значенні, навіть загальнозживаних іменників, дієслів, прикметників, повільне засвоєння логіки побудови речень. Діти з РВ можуть повторити складну фразу, але смислу її не розуміють. Порушена словесно регуляція дій (Г.В.Кузнєцова, Є.Ф.Соботович, В.В.Тищенко).

У дітей із ЗНМ (виключаючи сенсорних алаліків) імпресивне мовлення випереджає розвиток експресивного. Ці діти розуміють звернене мовлення, але не розмовляють. Їх відрізняє критичність до власної мовленнєвої недостатності.

Різний механізм порушень мовлення (ураження різних ланцюгів мовленнєвої діяльності) у цих категорій дітей визначає і особливості динаміки їхнього мовленнєвого розвитку. У дошкільному віці діти із РВ та ЗНМ мають схожий мовленнєвий дефект, але на подальших вікових етапах між ними у розвитку мовлення відмічають істотні відмінності. При неускладненій розумовій відсталості діти до 6-7 років спонтанно (на основі наслідування) оволодівають простим граматичним стереотипом рідної мови. Діти засвоюють мовлення інтуїтивно, але мають великі труднощі у навчання мови, у розумінні смислу лексичних та граматичних мовних значень більш високого ступеня узагальнення (В.Г.Петрова).

У дітей із первинним ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку та підкоркових структур порушується інтуїтивне засвоєння правил про те, за допомогою яких мовних знаків, якої їх комбінації і послідовності виражається той чи інший зміст, а

також відбір необхідних рухів і їх лінійної організації для передачі оформленого за допомогою мовних засобів змісту у звучне мовлення. А це вимагає цілеспрямованого колекційного навчання дітей із ЗНМ рідної мови і мовлення.

Загальне недорозвинення мовлення та затримка психічного розвитку

У сучасній корекційній педагогіці затримка психічного розвитку (ЗПР) визначається як уповільнений темп психофізичного та емоційно-вольового розвитку дитини, який спричиняється мікроураженням у корі головного мозку або тяжким соматичним захворюванням (В.В.Тарасун). Термін «ЗПР» підкреслює невідповідний рівень психічного розвитку віку і разом з тим тимчасовий характер відставання, який із віком долається тим успішніше, чим раніше утворюються адекватні умови навчання та розвитку дітей (В.І.Лубовський).

Характерними ознаками ЗПР є такі: обмежений, невідповідний віку дитини запас знань та уявлень про навколишнє, низький рівень пізнавальної активності, недостатня регуляція довільної діяльності і поведінки, більш низька здібність у порівнянні з дітьми з нормальним розвитком того ж віку до прийому та переробки перцептивної інформації, недостатня сформованість вищих психічних функцій.

Формування мовленнєвої діяльності цих дітей має специфічний характер (Н.Ю.Борякова, О.В.Мальцева, І.С.Марченко, О.С.Слепович). Недорозвинення мовлення обумовлене, у першу чергу, недостатністю між аналізаторної взаємодії, але локальним ураженням мовленнєвого аналізатору. Розмовно-побутове мовлення їх майже не відрізняється від норми, але словник збіднений, особливо активний. Обсяг понять недостатній, а іноді зміст понять є помилковим. У дітей утруднене формування емпіричних граматичних узагальнень. По-іншому відбувається становлення словотвірної системи мови. Відстає розвиток здібності усвідомлювати мовленнєву дійсність як щось відрізане від предметного світу. Низка граматичних категорій у їхньому мовленні відсутня. Для мовленнєвої діяльності характерна недостатність монологічного мовлення. У цих дітей часто зустрічаються недоліки звуковимови, вони важко засвоюють звуковий аналіз слів, недостатньо володіють звуковим

образом слова.

Під час диференційної діагностики велике значення має комплексне обстеження. Воно передбачає клінічний етіопатогенетичний аналіз порушеного розумового та мовленнєвого розвитку, психологічне вивчення дитини, спрямоване на розмежування ведучого мовленнєвого або інтелектуального дефекту, а також додаткові методи дослідження – електроенцефалографічні тощо. Диференційній діагностиці допомагає аналіз динаміки психічного розвитку дитини.

Загальне недорозвинення мовлення та ранній дитячий аутизм (РДА)

У сучасній корекційній педагогіці аутизм розглядається як важка форма патології розвитку, що характеризується порушеннями соціальних, комунікативних і мовленнєвих функцій, а також наявністю нетипових інтересів і форм поведінки (В.Є.Каган, К.С.Лебединська, О.С.Нікольська, Д.І.Шульженко та інші). Запропонований дитячим психологом Л.Каннером у 1943 році (США) опис хвороби, беручи до уваги ранній вік її виникнення, сьогодні позначається як ранній дитячий аутизм або синдром Каннера. Більш легку форму аутизму, при якій мовлення порушене у меншому ступені, описав австрійський педіатр Х.Аспергер (синдром Аспергера). Поряд з цими формами є ще декілька більш серйозних порушень із аутистичними рисами: нетиповий аутизм і синдром Ретта.

Основною ознакою РДА є неконтактність дитини, її соціальна ізольованість, яка починається протягом перших трьох років життя. У таких дітей порушені усі форми довербального спілкування (експресивно-мімічні, предметно-дійові), виявляється нездібність використовувати зоровий контакт, міміку, поставу, жестикуляцію для регулювання соціальної взаємодії, як це роблять діти з порушеннями мовлення або слуху. Часто відмічається відсутність белькоту і слабкий розвиток функції наслідування. Зростаючи, діти нездатні вступати в контакт із однолітками, знаходити спільні інтереси, дії і почуття, мають збіднену або девіантну реакцію на емоції інших людей, недостатність емоційної та комунікативної поведінки. Дитина з РДА може не помічати відсутності батьків, близьких родичів, але хворобливо, збуджено реагувати на перевищення неживих

предметів, на зміну звичних щоденних рутинних дій.

Своєрідний характер має ігрова діяльність, її характерною ознакою є використання незвичного ігрового матеріалу, часто предметів домашнього побуту. Дитина грає одна, одноманітно, використовуючи різні предмети (взуття, папір, ганчірки, провід тощо). Сюжетно-рольова гра відсутня. Спостерігається своєрідне патологічне перетворення в той чи інший образ)наприклад, тварин) у поєднанні з аутистичним фантазуванням.

Серед характерних ознак РДА велике місце займають недорозвинення або повна відсутність усного мовлення, яке не супроводжується спробою компенсації за допомогою жестикуляції або міміки як альтернативи комунікації. Характерне стереотипне і повторне використання слів і фраз. Типовим є відстрочені чи безпосередні ехोलалії. Довгий час відсутні такі відповіді, як «так» чи «ні», особистий займенник «я». Недорозвинена лексико-граматична сторона мовлення, спостерігаються своєрідні фонетичні розлади і порушення голосу з превалюванням високої тональності в кінці фрази або слова, довга відсутність у мовленні слів, які позначають близьких для дитини людей (мати, тато) або окремі предмети, до яких у дитини є особливе ставлення: острах, нав'язливий інтерес, їх оживлення.

На відміну від ЗНМ, при РДА, на ранніх етапах мовлення може розвиватися нормально і дитина за темпами його розвитку може випереджати своїх однолітків. Потім зазвичай у віці до 30 місяців, воно втрачається: дитина перестає спілкуватися з оточенням, хоча може говорити сама собою або уві сні. Втрата мовлення завжди поєднується з втратою виразного жестикулювання та імітаційної поведінки. Найчастіше це спостерігається у дівчаток.

Мовленнєві порушення у дітей із РДА можуть варіюватися за своїми проявами, ступенями складності і багато в чому залежать від етіології, патогенезу, мікросередовища, своєчасної адекватності лікувальної та психолого-педагогічної роботи.

1.6. Диференційна діагностика без мовленнєвих дітей

Значні труднощі являє диференційна діагностика безмовленнєвих дітей, особливе до п'яти років (Т.В.Ахутіна, Б.М.Гріншпун, Є.В.Кириллова, Р.Є.Левіна, Є.Ф.Соботович, О.Н.Усанова, С.Н.Шаховська та інші).

Той рівень мовлення, який є у цих дітей – вокалізвціхх, звуконаслідування і звукокомплекси, емоційні оклики, навіть деякі нечітко вимовлені побутові слова, – не можуть слугувати для повноцінного спілкування. Їхнє мовлення не є регулятором поведінки, оскільки вироблення умовних зв'язків на слова значно утруднене.

Група без мовленнєвих дітей неоднорідна. Вона охоплює такі категорії дітей: з сенсорними та моторними алаліями, з анартіями, з тяжкими дизартріями, з РДА, з розумовою відсталістю з тяжкими порушеннями слуху. Спільним для них усіх є відсутність мотивації до спілкування, невміння орієнтуватися в ситуації, розлади поведінки, негнучкість у контактах, підвищене емоційне виснаження. Все заважає повноцінному спілкуванню дитини з оточенням.

У безмовленнєвих дітей часто відмічається неврологічна симптоматика – мінімальна мозкова дисфункція, синдроми гіпо-і гіперзбудливості, гіпертензійно-гідроцефальний і церебрастенічний синдром. Крім цього, для них характерно зниження психічної активності, уваги, пам'яті, відмічається недостатність цілеспрямованої діяльності. Симптоми ураження можуть мати регредієнтний характер. Спостерігається періодичні кризи, які проявляються у приступах плачу, рефлексів зригування, неспокійній поведінці тощо.

Під час психолого-педагогічного обстеження безмовленнєвих дітей необхідно дотримуватися принципів, які виявляють можливі причини, механізм і симптоматику розладів. Це допоможе постановці правильного мовленнєвого діагнозу. Під час обстеження враховують такі принципи:

- принцип комплексного підходу, що важливо для прогнозування комунікативного і мовленнєвого, вербального розвитку;

- принцип системного структурно-динамічного вивчення психічного розвитку, що дозволить підвищити ефективність психолого-педагогічного вивчення в цілому;

- принцип якісного аналізу психічного розвитку дитини, який дозволяє визначити співвідношення між первинним і вторинним дефектом.

Обстеження безмовленнєвих дітей необхідно будувати як сукупність взаємопов'язаних прийомів, завдань, використання яких дозволить виявити їх індивідуальні особливості.

Аналіз мовленнєвого дефекту і прогнозування його наслідків здійснюється з позиції розвитку, з урахуванням зони найближчого розвитку (за Л.С.Виготським).

Обстеження безмовленнєвих дітей (Є.В.Кирилова).

Пред'явлення матеріалу повинне бути організоване так, щоб кожна безмовленнєва дитина могла реагувати на тому рівні і тими засобами, які їй доступні. Форми спілкування фахівця, який обстежує, і дитини повинні враховувати її мінімальні реакції: посмішку, жест, знак заперечення, фіксація погляду на предметі тощо.

Під час знайомства з медико-педагогічною документацією і бесід з батьками необхідно з'ясувати такі питання: які індивідуально-типологічні особливості дитини; коли з'явилася реакція на близьких і чужих людей; наскільки дитина виявляє ініціативу і прагне до спілкування; які відзначаються особливості поведінки; які саме ситуації впливають на зміни у поведінці дитини.

До даних анамнезу зазвичай потрібно ставитися дещо скептично, оскільки батьки не завжди можуть адекватно відповісти на питання про ранній моторний розвиток дітей, дати інформацію про час появи комплексу пожвавлення, гукання і белькоту, про емоційні аспекти комунікації і невербальних засобів спілкування. Вони або занижають, або (частіше) перевищують можливості самої дитини.

Під час обстеження необхідно:

1) звертати увагу на міміку і емоційні прояви, вираженість соціальних емоцій (звернення за допомогою, реакцію на оцінку, або чуттєвість до оцінки дорослого) і їх адекватність, відмічати особливості спілкування з оточуючими, особливості адаптації до

умов закладу. Необхідно враховувати, чи може дитина самотійно кусати, жувати, ковтати, пити з чашки. Спостереження за реакціями дитини дають інформацію про стан її сенсорного апарату;

2) в організованій дорослим діяльності потрібно фіксувати можливість залучення дитини в індивідуальну і сумісну з дорослим ігрову чи іншу діяльність (побутову, пізнавальну тощо), наявність інтересу до запропонованих ігор і занять, вибір іграшок, адекватність їх використання, володіння знаково-символічними функціями, прояви ініціативи з боку дитини, здібність до співпраці, емоційні реакції на оцінку дорослим його успіхів, наявність звуконаслідувальних реакцій, модульованого лепету, що супроводжує діяльність;

3) завдання для обстеження повинні бути емоційно забарвлені і сплановані таким чином, що реакція на них має бути мінімальною. Використовують не тільки дидактичний матеріал, а й різні аксесуари (намисто, шляпки, браслети, каблучки, тощо), театральні ляльки бі-ба-бо, ялинкова мішура, ліхтарик тощо. Замість муляжів краще використовувати натуральні предмети, овочі, фрукти тощо;

4) необхідно звертати увагу на те, як дитина вступає в контакт, чи є в неї негативні реакції загального і мовленнєвого характеру. У дітей, які виявляють негативізм, потрібно уточнити характер ігрової діяльності: чи може дитина розгорнути гру, включитися у наслідувальні ігрові дії і продовжити їх.

Спостереження за дітьми у різноманітній діяльності – грі, режимних моментах, прогулянці, спілкування з мамою також може надати вагомий матеріал для діагностики.

1.7. Комплексне обстеження дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Правильно організоване корекційне навчання і виховання дітей із ЗНМ повинно спиратися на комплексне медико-психолого-педагогічне обстеження їх мовленнєвих та немовленнєвих процесів, сенсомоторної сфери, інтелектуального

розвитку, особистих особливостей та соціального оточення.

У спеціальній літературі достатньо повно описані конкретні методики обстеження і принципи аналізу отриманих даних із урахуванням того, що первинна не сформованість у дитини одного з мовних компонентів, які так чи інакше беруть участь у формуванні мовлення, призводить до негативних змін мовленнєвої системи в цілому (Р.Є. Левіна, Н.С. Жукова, О.М. Мастюкова, Є.Ф. Соботович, Т.Б. Філічева, Н.А. Чевелєва, Г.В. Чіркїна та інші). Значне місце науковцями відводиться теоретичному обґрунтуванню адекватності тих чи інших методик, психолого-педагогічному аналізу природи можливих мовленнєвих дефектів, виявленню особливостей системної взаємодії первинних та вторинних відхилень у картині мовленнєвих порушень.

Основне завдання діагностики порушень мовленнєвого розвитку – правильна кваліфікація дефекту з метою визначення оптимальних шляхів його подолання (Є.Ф. Соботович).

Розглянемо основні напрямки комплексного вивчення дітей із ЗНМ.

Логопедичне обстеження включає три основні розділи:

1) ретельне вивчення умов виховання і динаміки мовленнєвого і загального психічного розвитку, яке відбувається на основі бесіди з батьками і аналізу документів про дитину (медична та педагогічна документація);

2) логопедичне та психолого-педагогічне обстеження з докладним реєструванням вербальної та невербальної діяльності дитини;

3) аналіз та педагогічна оцінка усіх отриманих даних.

У процесі вивчення дитини з мовленнєвою патологією логопед повинен виявити обсяг її мовленнєвих навичок, співвіднести їх з віковими нормативами, а також із рівнем психічного розвитку, визначити співвідношення дефекту та компенсаторного фону, мовленнєвої і комунікативної активності та інших видів психічної діяльності.

Під час дослідження мовленнєвих дефектів необхідно базуватися не тільки на визначенні відхилення ц формуванні тих чи інших сторін мовлення, але й виявленні стану тих операцій із мовними знаками і тих психічних функцій, які забезпечують

засвоєння порушених мовних одиниць і їх використання у мовленні. Важливо визначити співвідношення розвитку експресивного та імпресивного мовлення дитини, виявити компенсаторну роль збережених ланцюгів мовленнєвої функції, співвіднести рівень розвитку мовних засобів із їх активним використанням у мовленнєвому спілкуванні.

Т.Б.Філічева, Г.В.Чіркаїна виділяють такі етапи обстеження дитини із ЗНМ:

I. Орієнтовний етап, на якому проводиться цілеспрямоване опитування батьків, бесіди з дитиною, вивчення спеціальної документації. На основі отриманих даних попередньо визначається мовленнєвий дефект.

II. Диференціюючий етап, який включає обстеження інтелекту та слуху з метою відмежування дітей із первинною мовленнєвою патологією від подібних станів, де ведучим є порушення інтелекту або слуху.

III. Етап обстеження немовленнєвих процесів, тісно пов'язаний із мовленнєвим розвитком.

IV. Докладне обстеження ведучих компонентів мовної системи, підсумок якого обґрунтовує логопедичне заключення.

V. Заключний, уточнюючий етап включає динамічне спостереження за дитиною в умовах спеціального навчання та виховання.

Збір анамнезу дитини (зі слів батьків, вивчення медичної та педагогічної документації) передбачає виявлення особливостей проходження вагітності матері та пологів, наявності соматичних та спадкових захворювань у сім'ї, ранній фізичний, локомоторний, до мовленнєвий (підготовчий) та мовленнєвий розвиток дитини, перенесені дитиною та наявні соматичні захворювання, умови виховання, мовленнєве оточення, ставлення до мовлення дитини батьків, усвідомлення дитиною свого мовленнєвого дефекту, її поведінка, контактність із дорослими та дітьми, активність і форми комунікації.

Обстеження дитини починається з **бесіди**, метою якої є виявити загальний кругозір дитини, отримати перші уявлення про її мовлення, його повноту, зрозумілість, чіткість, темп, плавність тощо. Бесіда передбачає питально-відповідальну форму на тему основних відомостей про дитину, її оточення, інтересів і

уподобань, а також завдання у вигляді переказу знайомої казки або розповіді за сюжетною картинкою, розповіді з досвіду. Особливої уваги надається самостійним висловлюванням дитини, оскільки при цьому послаблюється контроль за мовленням і можна виявити окремі симптоми, характерні для недорозвинення мовлення, але не зафіксовані у документах.

У процесі бесіди необхідно звернути увагу на **фізичний слух** дитини: чи добре дитина чує питання, чи не перепитує їх. Питання задають звичайним та шепітним мовленням. У разі потреби слух обстежують додатково.

Якщо під час бесіди виникають сумніви щодо **інтелектуального розвитку** дитини, то пропонують у ігровій формі низку завдань на перевірку її мислинневої діяльності на вербальному та невербальному рівнях: виявлення сформованості спонтанних понять у вікових межах (рахунок, знання про колір, форму, величину, узагальнення видових понять), виконання завдань на класифікацію геометричних фігур, предметів, їх аналіз, порівняння, конструктивна діяльність (піраміди, мотрійки, розбірні іграшки, конструктори тощо), стан просторових уявлень (орієнтування у власному тілі, у просторі, розрізні картинки). Окремо досліджують інші психічні процеси: зоро-предметне сприймання, стереогнозис, часові уявлення, зорова і слухова увага, довільне запам'ятовування. Важливо слідкувати за ходом виконання завдань дитиною, фіксувати як і в якому вигляді приймає допомогу дорослого, чи перевіряє виконане завдання.

Дослідження **сенсомоторних функцій** дитини передбачає обстеження особливостей розвитку загальної, дрібної та артикуляційної моторики: виявлення будови тіла та артикуляційного апарату, наявності обсягу та відчуттів усіх основних рухів рухомих органів, якості їх виконання. У процесі виконання серії рухових завдань необхідно звернути увагу на точність відтворення дитиною просторово-часових параметрів, утримання нею у пам'яті елементів дій, наявність самоконтролю під час виконання дій. Окремо фіксувати навички самообслуговування, якими володіє дитина: вміння зав'язувати шарф, шнурки, банти, застібати та розстібати гудзики, правильно мити та витирати руки тощо.

Індивідуальне всебічне мовлення дитини із ЗНМ сприяє

найбільш точному встановленню рівня її мовленнєвого розвитку. З метою ефективного використання періоду обстеження, процес якого вимагає великих часових витрат, можна об'єднати деякі завдання, одночасно виявляючи ступінь сформованості різних мовленнєвих навичок (наприклад, зафіксувати порушення звуковимови можна під час дослідження словника або зв'язного мовлення; сформованість граматичної будови мови – під час аналізу переказу або розповіді дитини.

Під час **обстеження мовлення** виявляється стан розвитку: 1) зв'язного самостійного мовлення; 2) словникового запасу; 3) граматичної будови; 4) звуковимови, складової структури та фонематичних процесів.

Розуміння мовлення, або «сміслове сприймання мовлення», є необхідною умовою спілкування. Воно включає сприймання звуків мовлення (фонем), впізнання слів, розуміння значень слів, відношень між словами, фраз і смислу зверненого мовлення. Розвиток розуміння мовлення дитиною набагато випереджує появу у неї активного мовлення і є базою та передумовою для його формування.

Важко обстежувати окремо експресивне та імпресивне мовлення дитини. Доречно чергувати прийоми, спрямовані на виявлення особливостей власного мовлення дитини і розуміння нею мовлення оточення. Це обумовлено складною системною будовою мовленнєвої функції, при якій порушення фонематичного сприймання призводить до вторинного порушення артикулювання і впливає на експресивне мовлення, а порушення артикуляторних механізмів позначається на сприйманні мовлення і розуміння її смислу.

Чим нижче рівень мовленнєвого розвитку дитини, тим легше об'єднати в одному обстеженні два завдання: встановити обсяг розуміння чужого мовлення і одночасно встановити рівень розвитку активного мовлення. І навпаки, чим вищий рівень усного мовлення, тим більше потрібно спеціальних прийомів для виявлення недоліків розуміння тонкощів значень.

Н.С. Жукова, О.М. Мастюкова виділяють декілька рівнів становлення розуміння мовлення у дітей із мовленнєвим недорозвиненням:

- нульовий: дитина зі збереженим слухом не сприймає

мовлення оточення, іноді реагує на своє ім'я, рідше – на інтонації заборони або заохочення;

- ситуативний рівень розвитку розуміння мовлення: розуміє прохання, пов'язані з побутовим предметним світом. Знає імена своїх рідних та назви своїх іграшок, може показати частини тіла у себе, у батьків, у ляльки, але не розрізняє за словесним проханням зображення предметів, іграшок, добре знайомих їй у побуті;

- номінативний рівень: добре орієнтується у назвах предметів, зображених на окремих картинках, але з труднощами орієнтується у назвах дій, зображених на сюжетних картинках. Зовсім не розуміє питань непрямих відмінків (чим? кому? з ким? з чого? тощо);

- предикативний рівень розуміння мовлення: знає багато назв дій, легко орієнтується у питаннях непрямих відмінків, поставлених до об'єктів дій, зображених на сюжетних картинках, розрізняє значення декількох простих прийменників (на, у, коло тощо). Не розрізняє граматичних форм слів;

- розчленований рівень: розрізняє зміну значень, які вносяться окремими частинами слова (морфемами) – флексіями, префіксами, суфіксами (стіл – столи, прилетів – полетів).

Під час **обстеження зв'язного мовлення** з'ясовується, як дитина може скласти розповідь за сюжетною картинкою, за серією сюжетних картинок, переказати, скласти розповідь-опис.

Сюжет картинок для розповідання має бути доступним дітям, близьким до їх життєвого досвіду. Спочатку дитині пропонують розглянути картинку (1 – 2 хв.), потім логопед задає декілька питань, щоб з'ясувати розуміння дитиною змісту картинки і, нарешті, пропонує дитині скласти розповідь, спираючись на систему питань логопеда або самостійно.

Для складання розповіді за серією сюжетних картинок (2-5 картинок) їх розташовують із урахуванням мовленнєвого дефекту та вікових особливостей дітей за зростаючою складністю. Логопед пояснює дитині або дає наочний зразок того, як потрібно послідовно розташовувати картинки. Після цього пропонується інша серія картинок, яку дитина розкладає, відповідає на запитання логопеда за її змістом і самостійно складає розповідь.

Переказ допомагає логопеду з'ясувати, наскільки уважно

дитина може слухати, як розуміє зміст, запам'ятовує послідовність подій. Добираючи тексти для переказу, необхідно враховувати, щоб зміст був простим і доступним, мав чітко визначений початок, середину і кінець. Це можуть бути короткі оповідання або казки.

Для складання розповіді опису дитині пропонують уважно розглянути привабливу іграшку, доторкнутися до неї, а потім розповісти про неї. Якщо у дитини виникають труднощі, логопед спрямовує її за допомогою запитань або дає план чи зразок розповіді.

Для обстеження лексичного запасу добирають словниковий мінімум, визначений із урахуванням програмових вимог загальноосвітнього дошкільного закладу за усіма видами діяльності відповідно до віку.

У процесі обстеження з'ясовується обсяг та якісні особливості словника. Вивчається представленість в активному словнику дитини і розуміння слів, які відносяться до різних морфологічних категорій, але виражають різний за своєю складністю зміст (Є.Ф.Соботович):

- слів, безпосередньо співвідносних із тими чи іншими предметами, з їх діями та якостями;
- слів, які не мають прямої предметної співвіднесеності і позначають складні збірні поняття, суму якостей, ознак, явищ (наприклад, зима, літо, хитрий, добрий тощо);
- слів, які мають близькі або протилежні значення (синонімічні, антонімічні, первинні та похідні, багатозначні).

Під час обстеження словникового запасу завдання подають за поступовим зростанням складності. Їх зміст залежить від рівня лексичного розвитку дитини. В процесі роботи використовують такі методичні прийоми (Т.Б.Філічева, Г.В.Чіркїна):

- знаходження(показ) дітьми предметів і дій, названих логопедом (покажи, хто шиє, хто вишиває тощо);
- виконання дій, запропонованих логопедом (намалюй кульку, розфарбуй кульку);
- самостійне називання дітьми показаних предметів, дій, явищ, ознак і якостей (Хто намальований на картинці? Що робить хлопчик? Яка кулька?);
- самостійне називання дітьми видових понять, об'єднаних

однією лексичною темою (наприклад, назви чайний посуд);

- об'єднання предметів в узагальнюючу групу (як можна назвати одним словом човен, і літак, і машину?)

У дітей із III рівнем лексичного розвитку, як зазначає Є.Ф.Соботович, важливо визначення здібності дитини до:

1) розуміння фразеологічного обумовленого значення слова;
2) засвоєння різних смислів одного й того ж слова у різних контекстах;

3) перенесення даного слова для позначення подібного, але не ідентичного змісту;

4) розуміння окремих смислів багатозначного слова (дієслів) із найбільш конкретним значенням.

Крім цього, визначається характер смислових зв'язків між словами, які встановлює дитина.

Дослідження стану сформованості **граматичної будови мови** є одним із центральних моментів у визначенні мовленнєвого заключення і шляхів диференційованого навчання. Воно передбачає виявлення у дітей рівня сформованості словотворення і словозміни (морфологія) та рівня володіння різними типами структури речення (синтаксис).

Морфологія. З навичок словозміни (формотворення) перевіряється:

1) розуміння та використання іменників у різних відмінках на рівні синтаксису слова – у словосполученні (вміння правильно використовувати закінчення іменників одними та множини різних форм відмінків із прийменниками та без таких);

2) розуміння та використання прийменників у власному мовленні;

3) розуміння та використання форми множини іменників і узгодження іменника з дієсловом у числі;

4) розуміння та використання у мовленні родових закінчень: узгодження іменника з прикметником, іменника з дієсловом минулого часу;

5) використання відмінків у залежності від числівників (п'ять яблук, два дерева).

Із навичок **словотворення** перевіряється вміння утворювати:

1) слова за допомогою суфіксів (рука – ручечка – ручище тощо);

2) слова за допомогою префіксів (лити – вилити, налити, перелити тощо);

3) іменники безафіксного творення (садити – сад, виходити – вихід тощо);

4) вміння утворювати складні слова – іменники, прикметники (носоріг, лісоруб, довговухий тощо).

Важливо з'ясувати, чи вміє дитина утворювати нові слова суфіксально-префіксальним способом. Перевіряють наявність не лише загально використовуваних слів, але й слів, близьких за своїм лексичним значенням (наприклад, летить, вилітає, прилітає; миє, купає, прасує тощо). Особливо уваги приділяють утворенню відносних прикметників із різними значеннями співвіднесеності з продуктами (молочний суп, рисова каша), з матеріалами, з якого зроблений предмет (залізний цвях, скляна ваза), з рослинами (сосновий ліс, березовий гай), а також присвійних прикметників (лисячий хвіст, вовчі сліди, ведмежий барліг).

Синтаксис. Необхідно відмітити, які типи речень дитина використовує у мовленні: прості (поширені, непоширені), прості з однорідними членами, інвертовані конструкції, складні (складносурядні, складнопідрядні), якісне співвідношення простих та складних речень, вміння користуватися сполучниками сурядності та підрядності, правильність побудови і оформлення речень з морфологічного та синтаксичного погляду.

Під час бесіди або самотійних висловлювань дитини не завжди вдається виявити, який у неї наявний аграматизм. Розкрити особливості граматичного оформлення мовлення допомагають спеціальні ігрові методичні прийоми. Використовують такі завдання:

- закінчити фразу, почату логопедом (логопед допомагає спрямовуючи питанням, наприклад: «Дівчинка годує зерном – кого?»)ю У якості наочної опори пред'являють відповідні картинки;

- скласти речення за картинкою, сюжет якої передбачає використання заданих граматичних форм. Спочатку дитина складає речення за питанням логопеда, а потім самотійно;

- вставити пропущений прийменник або слово у потрібній

відмінковій формі («Літак летить...лісом», «Кішка сидить...лавкою», «Собака сидить...будці», «Пташка сидить...гілці»).

Для обстеження **звуківимови** підбирають слова і речення із основними групами звуків української мови, які можуть спотворюватися, замінюватися, змішуватися: а) голосні звуки, б) приголосні: свистячі, шиплячі, африкати, сонори, в) дзвінки та глухі приголосні, г) тверді та м'які приголосні. Ці звуки діти повинні вимовити ізольовано, у складах і у словах у різних фонетичних контекстах. Слова та речення відтворюють самостійно та відображено.

Для обстеження **складової структури** і звуконаповнення підбирають слова з певними звуками і з різним типом і кількістю складів: слова зі збігом приголосних на початку, середині, кінці слова. Під час вимови цих слів передбачається як відображене, так і самостійне називання картинок (предметних і сюжетних). Фіксують, що є найбільш характерним для даної дитини: пропуски складів, їх перестановка, скорочення збігу приголосних тощо. У разі глибинного порушення складової структури дитині пропонують вимовити ряд складів на переключення з різним ритміко-інтонаційним малюнком, наприклад, «патака-ма», «бутакаво», «пту», «мна», «фто» тощо.

Для виявлення розвитку фонематичного слуху пропонують виділити (плеснути у долоні) звук на фоні інших звуків, запам'ятати та відтворити складовий ряд (2-4 склади), в який входять тільки ті звуки, які дитина вимовляє правильно, але різні за артикуляцією та акустичними ознаками.

Обстеження звукового аналізу передбачає розрізнення та виділення звуків із складу слова (на голосній і протяжній вимові, голосні – під на логосом, приголосні – у різних словах), виділення приголосного з початку слова і голосного в кінці слова (використовують знайомі двоскладові слова), підбір слів із заданим звуком, порівняння слів за звуковим складом. Дітям, які вже мають деякі навички звукового аналізу дають і більш складні завдання: ділення речень на слова, слова на склади, склади на звуки, визначається порядок та місце звука в слові.

Ефективним прийомом роботи є підбір картинок, назва яких починається із заданого звука. Необхідно мати набір картинок,

назва яких починається: 1) зі звука, який аналізується, 2) зі звуків, які найчастіше змішуються зі заданим, 3) з іншими звуками, які не айдлягають відбору.

У дітей молодшого шкільного віку окремо перевіряють навички письма та читання.

1.8. Методика корекційно-педагогічної роботи при загальному недорозвиненню мовлення

Системне недорозвинення мовлення у більшості випадків являє собою синдром, у структурі якого виділяють складні і неоднозначні зв'язки між мовленнєвими і немовленнєвими симптомами, співвідношення первинного і вторинного, загальні і специфічні закономірності. Його подолання повинно здійснюватися у процесі багатоаспектного впливу, тобто повинно бути спрямовано на увесь синдром у цілому. Комплексна корекційно-навчальна робота з подолання ЗНМ передбачає єдність формування мовленнєвих процесів, мислення і пізнавальної активності, розвитку сенсомоторної та емоційно-вольової сфери дитини.

Основи колекційного навчання розроблені у психологопедагогічних дослідженнях багатьох авторів (Р.Є.Левіна, Б.М.Гріншпун, Л.М.Єфіменкова, Н.С.Жукова, Л.В.Лопатіна, Н.А.Нікашина, Є.Ф.Соботович, Л.І.Трофименко, Т.Б.Філічева, А.В.Ястребова та інші). Воно передбачає роботу за такими послідовно-паралельним напрямками: а) формування загально функціональних механізмів мовленнєвої діяльності (слухове, зорове сприймання, увага, моторика тощо), б) формування специфічних механізмів мовленнєвої діяльності (вимова, лексика, граматики, зв'язне мовлення).

Робота з формування загально функціональних механізмів мовленнєвої діяльності будується з урахуванням завдань, які постають на кожному етапі навчання в залежності від рівня мовленнєвого розвитку дитини. Вона визначається як підготовчий етап логопедичної роботи (Л.В.Лопатіна) і передбачає:

- подолання мовленнєвого та немовленнєвого негативізму

(зокрема на I рівні ЗНМ);

- формування довільного слухового і зорового сприймання, уваги і пам'яті, зорово-просторових уявлень;
- формування кінестетичної та кінетичної основи рухів у процесі розвитку загальної, ручної і артикуляційної моторики;
- формування мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації;
- формування слухо-зорової і слухо-моторної взаємодії у процесі сприймання і відтворення ритмічних структур;
- формування сенсорно-перцептивного рівня сприймання (в роботі з дітьми з дизартрією).

Логопедична робота з подолання ЗНМ здійснюється шляхом використання поетапної системи формування мовлення з урахуванням закономірностей його розвитку в нормі.

«Головне завдання полягає не тільки в тому, щоб навчити дітей користуватися певними словами і висловами, але головним чином у тому, щоб озброїти їх засобами, які дозволять самостійно розвивати мовлення в процесі спілкування і навчання» (Р.Є.Левіна)

Виконання цього завдання тісно пов'язане з розвитком пізнавальної діяльності дітей, із виробленням у них умінь спостерігати, порівнювати і узагальнювати як явища оточуючого життя, так і різні явища мови.

На першому етапі навчання (I рівень ЗНМ) основними завданнями є: викликати наслідувальну мовленнєву діяльність дітей у формі будь-яких звукових виявлень, розширити обсяг розуміння мовлення, формувати та розширювати активний словник, навчити дітей правильно будувати двоскладові речення у межах розмовно-побутового мовлення.

Необхідною умовою проведення занять є щільний контакт із дитиною на фоні позитивного емоційного настрою, її бажання говорити і наслідувати логопеда. Заняття повинні включати різноманітні методичні та ігрові прийоми, розумне чергування видів роботи з багатократним повторенням одного й того ж мовленнєвого матеріалу, бути насиченими (особливо на початку) невербальними завданнями. Тривалість індивідуальних та під групових (по 3 дитини) занять 10-15 хвилин.

Насамперед дітей із ЗНМ I рівня навчають розуміння

зверненого до них побутового мовлення. Дітей орієнтують на розуміння словосполучень і простих речень, підкріплених наочною дією. У свої завдання логопед включає назви предметів, дій, ознак. За основу беруться узагальнюючі поняття: частини тіла, іграшки, одяг, взуття, посуд, меблі, їжа, тварини, транспорт. Часто використовується односторонній діалог, коли логопед задає питання і сам на нього відповідає, а дитина мовчки виконує завдання (наприклад, *«Покажи, де шапочка. Ось шапочка. Давай одягнемо шапочку. Ми одягнули шапочку на голівку. Ми йдемо гуляти»*).

Подальший розвиток імпресивного мовлення спрямований на розширення та уточнення значення предметного, предикативного та ад'єктивного словника, закріплення узагальнюючих понять.

Формують антонімічні відношення у процесі розрізнення протилежних за значенням дієслів (*налий – вилий, одягни – зніми, застібає – розстібає, лягає – встає*), прикметників (*великий – маленький, довгий – короткий*), прислівників (*мало – багато, близько – далеко, спереду – позаду*). Навчають розуміння питань непрямих відмінків із використанням слів: кому, у кого, чим, з ким, куди (*«Покажи, кому дівчинка дає молока», «Покажи, чим малює хлопчик»*). Диференціюють у імпресивному мовленні форми однини та множини чоловічого та жіночого роду на *-и (і), -а (кульки, м'ячі, дерева)* у називному відмінку, форми дієслів 3-ї особи однини та множини теперішнього часу (*спить – сплять, співає – співають*), форми дієслів минулого часу жіночого та чоловічого роду (*взяла – взяв, читала – читав, мила – мив*). Формуються розуміння значення продуктивних зменшено-пестливих суфіксів іменників (*м'яч – м'ячик, гриб – грибок, ложка – ложечка*). Формують та розвивають розуміння прийменникових конструкцій із прийменниками *у, із, на, під, за, коло, від, із-під, із-за* за демонстрацією дій. Розвивають розуміння питань за сюжетною картинкою, прочитаним текстом.

У дітей формують загальні мовленнєві навички: розвиток фізіологічного та мовленнєвого дихання без мовленнєвого супроводу (спокійний вдих та повільний цілеспрямований видих) та з мовленнєвим супроводом на матеріалі голосних звуків та їх поєднань, складів (ПГ) зі щілинними глухими [Ф], [Х], у

подальшому слів і фраз, поступово їх розширюючи; розвиток сили голосу і модуляції, правильного темпу мовлення; формування первинних уявлень про інтонаційну виразність мовлення; активізація рухів артикуляційного апарату і мімичної мускулатури, формування не мовленнєвого ритму.

Формування експресивного мовлення починають із утворення наслідувальних мовленнєвих реакцій, які можуть виражатися у будь-яких звукових комплексах (*наприклад, наслідування тварин «му», «ме», «ко-ко», «ку-ку»*). Активізація мовлення дітей пов'язана з практичною діяльністю дитини, з грою, з наочною ситуацією, що досягається за умови хорошого емоційного контакту з дитиною, певного рівня розуміння мовлення, стійкості уваги, наявності наслідувальної мотивації.

Поступово дітей навчають використовувати у мовленні слова – дії, слова – назви предметів за різними лексичними темами (*«Сім'я», «Іграшки», «Частини тіла», «Одяг», «Посуд», «Меблі», «Овочі», «Фрукти», «Тварини»*), слова – назви ознак предметів (*колір, величину і її параметри, форму, смак*), особові та присвійні займенники (*я, ти, вона, він, мій, твій, наш*), прислівників, що позначають місцезнаходження (*там, тут*), час (*зараз, потім*), кількість (*мало, багато, ще*), відчуття (*тепло, холодно, солодко, гірко*), оцінку дій (*добре, погано*), числівники (*один, два, три*). Важливо заохочувати будь-які спроби самостійно називати відповідне слово, навіть при його спотвореному відтворенні.

Навчають найбільш продуктивним способам словозміни: використанню форм однини та множини іменника жіночого та чоловічого роду (*стіл – столи*); зміні іменників однини за відмінками без прийменників (*знахідного – кого?, що?, родового – кого?, чого?, а також з прийменником «у» – у кого?, давального – кому?, орудного – чим?*); узгодженню прикметників і займенників *мій, моя* із іменником за питанням (*«Чий ведмедик?», «Чия лялька?»*); утворення іменників зі зменшено-пестливими суфіксами (*-ик, -чик, -ечк, -очк*).

На основі утвореного словникового запасу у дітей формують початкові форми діалогічного мовлення: навчають відповідати на питання за наочними та наочно-дійовими картинками, демонстрацією предметів та дій з ними за допомогою одного

слова, словосполучення, простого двоскладного речення. Використовують питання «хто це?», «що це?», «який?», «яка?», «що робить?».

Корекція порушень фонетичної сторони мовлення зводиться до розвитку елементарних вимовних навичок у роботі голосними та приголосними ([П], [Б], [М], [Т], [Д], [Н], [К], [Г], [Х], [Ф], [В]) звуками без їх диференціації на глухі і м'які, впізнання голосних за їх беззвучною артикуляцією). Розвиток фонематичного сприймання передбачає навчання розрізнення контрастних голосних звуків, близьких за артикуляцією приголосних звуків ([М – Б], [Н – Д], [П – Т]).

У дітей також формують звукоскладову структуру слова з правильним відтворенням наголошеного складу і ритмічного малюнку у двоскладових словах (ПГ, ГП).

До наступного етапу навчання діти повинні оволодіти елементарним фразовим мовленням.

На *другому етапі навчання* (II рівень ЗНМ) основним завданням є формування у дітей здібності до засвоєння елементарних мовних узагальнень. Корекційна робота ведеться за такими напрямками:

- подальший розвиток розуміння мовлення (формування предметного, предикативного та ад'єкативного словника імпресивного мовлення);
- розвиток кількісного та якісного словникового запасу дитини у експресивному мовленні;
- формування граматичних категорій словозміни та словотворення в імпресивному та експресивному мовленні на рівні словосполучення та речення;
- формування синтаксичної структури речення;
- формування зв'язного мовлення;
- корекція порушень фонетико-фонематичної системи мови.

Заняття проводять індивідуально та по підгрупах (5-6 дітей) 20-25 хвилин.

Накопичення обсягу та уточнення значення словникового запасу імпресивного та експресивного мовлення відбувається на основі розширення уявлень про навколишній світ, вивчення якого відбувається на основі тематичного циклу. Продовжується засвоєння побутового словника (назви частин тіла, обличчя,

іграшок, посуд, меблів, одягу, дій, які з ними здійснюють), природничого словника (назви явищ неживої природи, рослин, тварин), емоційно-оціночної лексики та лексики, яка позначає час, простір, кількість. Введення в мовлення слів, які виражають родові (добро, зло, краса тощо). Розширюється словник числівників, прислівників, займенників. Навчають уміння використовувати слова у відповідності з контекстом висловлювання.

Систематична робота розширення пасивного та активного словника, розвиток усвідомленого сприймання мовлення дозволяє нарощувати і узагальнювати мовні спостереження над смисловими, звуковими, морфологічними і синтаксичними сторонами мовлення.

У дітей з II рівнем ЗНМ формують граматичні стереотипи словозміни та словотворення в імпресивному та експресивному мовленні.

Удосконалюють навички дітей, сформовані на першому етапі навчання. Навчають розумінню та використанню форми однини і множини іменника середнього роду, зміни іменників жіночого та чоловічого роду спочатку однини, а потім множини за відмінками з прийменниками, змін іменників середнього роду однини за відмінками без прийменників і з такими.

Виробляються уміння узгоджувати прикметник із іменником чоловічого, жіночого, середнього роду однини та множини у називному та непрямих відмінках, а також узгоджувати кількісні числівники з іменниками.

Удосконалюють навички правильного використання прийменникових конструкцій із прийменниками *у, із, на, під, за, біля, з, від, до, із-зі, з-під* навички розрізнення прийменників *у – із, на – під, до – від, на – з*.

Навчають правильного використання дієслів доконаного та недоконаного виду (*малював – намалював, читав – прочитав*).

Формують навички використання словотворчих моделей: іменників із більш, а потім менш продуктивними суфіксами зменшеності та згрублості, звуконаслідувальних дієслів, дієслів, утворених від іменників (*фарба – фарбує, вчитель – вчить*), дієслів із префіксами (*на-, ви-, пере-, при-, тощо*), присвійних прикметників за допомогою продуктивного суфіксу *-ин* (*бабин,*

мамин), відносних прикметників із суфіксами –ов, -ев, -н, -ан, -ян (банановий, грушевий, яблучний, морквяний).

Удосконалюють навички самостійного використання відпрацьованих граматичних форм слів і словотворчих моделей.

Поряд із накопиченням словникового запасу основною роботою на цьому етапі залишається формування фразового мовлення. Вона передбачає роботу над структурою фрази, її граматичним та інтонаційним оформленням.

Розвивають уміння правильно будувати прості поширені речення, узгоджувати слова у реченні. Навчають поширювати речення за рахунок однорідних членів з використанням узагальнюючого слова та без такого (*Мама купила в магазині овочі: моркву, буряк, картоплю. На вулиці сьогодні сонячна, тепла погода*).

Навчають використанню простих видів складносурядних, складнопідрядних речень із використанням сполучників сурядності та підрядності (*а, але, і, щоб, що: Саша грає машиною, а Катя лялькою. Пішов дощ, але ми залишилися у бесідці. Коля взяв олівець, щоб намалювати дім. Папа сказав, що ми підемо на прогулянку*). Складання таких речень випереджує робота з виділення причино-наслідкових зв'язків у реальних життєвих обставинах. Діти повинні зрозуміти зв'язок двох факторів і встановити послідовність або одночасність її проходження. Далі дітям показують, як можна виразити у реченні відношення між цими факторами.

Дітей із II рівнем ЗНМ цілеспрямовано навчають діалогічного мовлення у спеціально організованих комунікативних ситуаціях (бесідах, іграх, під час виконання доручень тощо). Завдання з розвитку діалогу включають у поточні заняття та у вільний від занять час. Оволодіння розмовно-побутовим мовленням прискорює перехід до зв'язного монологічного мовлення.

На цьому етапі дітей навчають переказу невеликих, добре знайомих та незнайомих казок і оповідань за питаннями, за планом, самостійно; самостійного складання описових розповідей за схемою і без такої; складання розповідей за простою серією сюжетних картин за зразком і за планом за допомогою питань і самостійно; реалістичних творчих

розповідей (із досвіду особистого життя: про сім'ю, про те, як провели вихідний день, про день народження тощо). Широко використовується заучування коротких віршів.

Корекція звуковимови передбачає уточнення вимови голосних і приголосних звуків раннього онтогенезу і формування правильної артикуляції відсутніх звуків пізнього онтогенезу, їх автоматизація та диференціація у різних фонетичних умовах. Відбувається розвиток фонематичного слуху, фонематичних уявлень, простих форм фонематичного аналізу (виділенні наголошеного голосного з початку слова, виділення звука зі слова, визначення останнього та першого звука в слові).

Становлення вимовної сторони мовлення тісно пов'язане з формуванням складової ритмічної структури мовлення. Закріплюють навички правильного, чіткого відтворення 3-4 складних слів різної звуконаповнюваності. Але вправи проводяться на матеріалі тільки тих звуків, які вимовляються правильно.

У дітей формують загальні уявлення про виразність мовлення. Знайомлять із розповідною, питальною та окличною інтонацією, засобами їх вираження і способами позначення з подальшою їх диференціацією в імпресивному та експресивному мовленні. Попередньо розвивають основні акустичні характеристики голосу (сила, висота, тембр), особливо у дітей із дизартрією, в особливих голосових вправах.

На **третьому етапі** навчання головним завданням є розвиток зв'язного мовлення, тобто повне, послідовне, системне викладання думки (вміння усно переказати і розказати прочитане, побачене, будь-яку подію, яка вже відбулася) на основі подальшого розширення і уточнення словника імпресивного та експресивного мовлення, можливості диференційованого використання граматичних форм слова і словотвірних моделей (поряд із формуванням звуковимови і слухомоторних диференціровок), різних синтаксичних конструкцій. Таким чином, корекційно-логопедичний вплив спрямований на розвиток різних компонентів мовленнєвої здібності (фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного, семантичного).

Більш ефективно оволодіння усним мовлення дітей із ЗНМ III рівня, їх підготовку до навчання грамоти забезпечує

формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення. Корекція й розвиток усного мовлення цієї категорії дітей відбувається не лише на основі наслідування мовним зразкам, виконання різного роду мовленнєвих вправ, а й на основі усвідомленого формування мовних узагальнень, розвитку ставлення до мовлення як до мовної дійсності. Проводиться робота, спрямована на елементарне усвідомлення звуків мовлення, слів, речень. Велика увага приділяється становленню «чуття мови», що стає базою для формування метамовної діяльності і сприяє підготовці дітей до навчання в школі.

Корекційна робота на цьому етапі проводиться з урахуванням принципу взаємопов'язаного формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мови. Логопедичні під групові заняття (6-7 дітей, час проведення 25-30 хвилин) поділяються на два типи: формування лексико-граматичних засобів мови і розвиток зв'язного мовлення та формування звукової сторони мовлення і плануються з урахуванням завдань і змісту кожного періоду навчання. Основна мета занять – забезпечити перехід від накопичення уявлень і пасивного мовленнєвого запасу до активного використання мовних засобів.

Зміст колекційного навчання включає розширення і уточнення пасивного та активного словника дитини, розвиток імпресивного та експресивного мовлення в процесі сприймання, диференціювання та правильного використання граматичних форм словозміни і словотвірних моделей, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення, корекція фонетико-фонематичної сторони мовлення.

Увесь процес колекційного навчання має чітку комунікативну спрямованість. Засвоєні елементи мовної системи повинні бути включені у безпосереднє спілкування. Важливо навчити дітей використовувати відпрацьовані мовленнєві операції в аналогічних або нових ситуаціях, творчо використовувати отримані навички у різних видах діяльності.

на третьому етапі навчання іде робота над удосконаленням словника експресивного мовлення, уточнення значень слів, над семантизацією лексики (розкриття смислової сторони слова). Навчають використовувати слова, які позначають матеріал, слова

з протилежним та схожим значенням, розуміти і використовувати багатозначні слова та слова з переносним значенням. Формують уміння дітей використовувати слова, які позначають особистісні характеристики (*чесний, чесність, добрий, доброта, сміливий, сміливість, хитрий, хитрість*), слова з емотивним значенням (*радісний, горе*).

Навчають осмисленню образних висловів у загадках, казках, пояснення смислу прислів'їв, приказок.

Удосконалюють навички усвідомленого використання слів і словосполучень у відповідності з контекстом висловлювання, а також навичок самостійного використання граматичних форм слова і словотвірних моделей.

Формування граматичної правильності мовлення відбувається на основі попередньо засвоєного матеріалу з лексики і фонетики. Використовують вправи на розрізнення та співставлення форм слів. Навчають вслуховуватися в закінчення іменників, дієслів однини та множини, у відмінкові зміни одного й того ж слова.

Для удосконалення сприймання на слух значущих частин слова, що виражають їх граматичне значення, у завдання на визначення дії і місця знаходження предметів включають дієслова з різними префіксами, слова із зменшено-пестливими суфіксами. В них закладені великі можливості для розвитку чуття мови в області морфології.

Навчають правильного використання іменників, утворених за допомогою непродуктивних суфіксів (*-иця (я), -к – продавиця, льотчиця; лікарка*), зменшено-пестливих прикметників за допомогою суфікса *-еньк (ий)* (*маленький, зелененький, молоденький*), відносних прикметників від основ іменників за допомогою суфікса *-ов* (*малиновий, медовий, гороховий*), присвійних прикметників (у значенні приналежності) за допомогою суфіксів *-яч; -ч*, з чергуванням приголосного (*лисячий, котячий, свинячий, ведмежий*). Особливу увагу звертають на засвоєння споріднених понять, а потім і слів, які їх позначають, вміння знаходити в них схожість і відрізнєння (*ліс, лісник, лісовий, пролісок*). Утворюють порівняльні ступені прикметників та прислівників (*високий – вищий, найвищий; швидко – швидше*). Навчають дітей творення складних слів

(довговухий, льодохід, чорноокий).

Уся робота з практичного засвоєння лексико-граматичної будови мови є основною для формування різних типів речення.

У дітей розвивають навички правильної побудови простих поширених речень, речень із однорідними членами, простих видів складносурядних та складнопідрядних речень із використанням сполучників причини.

Навчають складання складнопідрядних речень із підрядними мети, умови, часу, деяких складних конструкцій (наприклад: *Коли прийшла весна і почав танути сніг, на галявинці з'явилися перші проліски*).

У формування зв'язного мовлення дітей удосконалюють навички описових розповідей, переказу творі української літератури та народної творчості. Навчають складання різних типів текстів із дотриманням цілісності та зв'язності висловлювання. Удосконалюються навички смислового програмування і мовного оформлення зв'язного висловлювання. Навчання дітей творчого розповідання на основі творчої уяви з використанням сформованих уявлень і знань.

Корекція порушень фонетико-фонематичної сторони мовлення дітей із III рівнем ЗНМ передбачає формування правильної артикуляції відсутніх та порушених у вимовах приголосних звуків пізнього онтогенезу, їх автоматизація та диференціація у різних фонетичних умовах. Розвивають слухову та слуховимовну диференціацію не порушених у вимові звуків.

Удосконалюють фонематичні уявлення.

Формують здібності здійснювати складні форми фонематичного аналізу та синтезу (знаходити місце звука в слові, послідовність і кількість звуків у слові) – з урахуванням поетапного формування розумових дій (за П.Я.Гальперінім).

Удосконалюють навички відтворення слів різної звуко-складової структури (ізолюваних і у різних фонетичних контекстах).

Знайомлять дітей із поняттями «речення», «слово», «звук», «склад», навчають їх аналізувати.

Уточнюють та закріплюють навички усвідомленого використання різних інтонаційних структур речень у експресивному мовленні (у різних ситуаціях спілкування).

Навчання та виховання дітей із ЗНМ шкільного віку здійснюється у спеціальних школах для дітей із важкими порушеннями мовлення.

Удосконалення форм мовленнєвого спілкування і засобів мови відбувається за такими напрямками:

- розвиток у дітей різних видів усного мовлення)діалогічного, монологічного) на основі збагачення знань про навколишній світ;
- формування і розширення лексичної сторони мовлення;
- практичне оволодіння основними закономірностями мови на основі засвоєння смислових та граматичних відношень;
- формування лексико-граматичної готовності до усвідомленого засвоєння інших розділів рідної мови (навчання граматиці, грамоті, правопису).

Уся система роботи з формування та розвитку мовлення спирається на принцип комунікативної спрямованості навчання. Це передбачає формування спілкування у процесі активної мовленнєвої діяльності, утворення в учнів мотивованої потреби до мовлення шляхом стимуляції їхнього мовленнєвої активності і моделювання ситуацій, які сприяють породженню самостійних та ініціативних висловлювань.

Контрольні питання та завдання

1. Дайте визначення ЗНМ.
2. З якими причинами може бути пов'язане виникнення ЗНМ?
3. Які клінічні види ЗНМ виділяють у логопедії?
4. Охарактеризуйте недорозвинення мовлення як відставання не лише у формуванні окремих сторін мовлення, але і всієї мовленнєвої системи.
5. Розкрийте поняття «перший рівень ЗНМ».
6. Дайте психолого-педагогічну характеристику дітям із ЗНМ.
7. Чим III рівень ЗНМ відрізняється від попередніх?
8. За якими напрямками здійснюється комплексне логопедичне дослідження дітей із ЗНМ?
9. Від яких безмовленнєвих дітей і на основі яких диференційних ознак необхідно відрізнити дітей із ЗНМ?

10. Розкрийте ваше розуміння комплексності у роботі з подолання недорозвинення мовлення.

Розділ II

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

2.1. Структурні складові мовленнєвої активності дітей в період дошкільного дитинства

Почнемо зі звукової культури мовлення. По-перше, давайте замислимося, як ми розмовляємо з дошкільниками. А для цього наведемо такий приклад. Уявіть собі, що ви зустріли знайомого і вирішили поспілкуватися з ним англійською мовою, курс якої ви тільки-но закінчили. Та ось біда – ваш знайомий англійською розмовляє з дитинства. Вам одразу здається, що він розмовляє неймовірно швидко. Навіть знайомі слова перестають сприйматися. Теж саме відбувається і під час нашого спілкування з дітьми, коли ми говоримо швидко та нетерпляче. Тільки малюкам ще складніше, бо їх словник ще небагатий. Тож, треба слідкувати за характером вашого мовлення та за його змістом. Розмовляйте трохи повільніше; чіткіше промовляйте звуки; підкріплюйте мовлення жестами, рухами; слідкуйте за емоційним забарвленням мовлення.

Під час відпрацювання звуковимови стануть у пригоді віршики, скоромовки, чистомовки на всі звуки мови. Вправлятися з ними можна в такому плані:

- розкажи віршик так, щоб ми всі почули звук _____;
- розкажи віршик так, щоб ми повірили, що ти тигреня:
Гей, не стійте дуже близько,
Тигр-р-р-реня я, а не кицька.
- хто швидше промовить скоромовку, чистомовку, віршик;
- розкажи віршика повільно-швидко-повільно;
- розкажи голосно/тихо, пошепки;
- проспівай віршика тощо.

Збагачення словника та граматики.

Всі знають, що у дошкільників пасивний словник перебільшує активний. Наше завдання – перенести якомога більше пасивних слів у актив. Крім того, треба ще навчити застосовувати слова у певних граматичних формах – фразах,

реченнях, проханнях тощо. З цією метою пропонуємо використовувати наступні ігри та вправи:

– добери слово; добирати можна дії до предмета чи навпаки; ознаки; обставини; синоніми; антоніми; довші чи коротші слова та багато чого іншого:

Скажу я слово високо, відповідаєш – низько;

Скажу я слово далеко, відповідаєш – ...

Тепер скажу я боягуз, відповідай – сміливець;

Якщо початок я скажу, відповіси – ...

– «Бюро знахідок»: ви загубили предмет круглої форми, червоного кольору?

– з двох слів склади одне;

– вгадай, про що я кажу (знайомство з багатозначними словами): замок – той, що на дверях чи той, де лицарі живуть? Голка – та, якою шиють, чи та, що на ялинці, а може та, що у їжака?

– вигадати дражнилки – хто від цього відмовиться (Андрюшка – галушка – подушка); дражнити можна не тільки друзів, але й предмети (олівець – малювець, заховався під стілець). Дражнилки цікаві для дітей, легкі для запам'ятовування, але потребують певної обережності у застосуванні – необхідно домовитися з дітьми про те, що образливі слова у дражнилках не повинні бути. Для приклада можна запропонувати вигадати дражнилку про себе самого;

– ще одна улюблена справа малюків – лякати; для цього є страшилки, які можна промовляти з різними інтонаціями та з різним емоційним забарвленням: У якості страшилок можна використовувати тексти до рухливих ігор:

У ведмедя у бору гриби, ягоди беру,

А ведмідь не спить, він на нас ричить – р-р-р

Скажи страшно, а тепер скажи так, щоб стало смішно.

– треба потішити ляльку – розповісти утішку, але не просто так (лагідно, весело, маминим голосом, голосом дідуся);

– запропонуйте закликати сонечко, вітер, дощик, але спершу домовтеся навіщо ви їх закликаєте – наповніть віршика змістом; зауважте, що закликати треба так виразно, щоб вам повірили.

2.2. Етапи мовленнєвого розвитку дитини

2 – 3 роки

У віці від 2 до 3х років – артикуляція голосних [і], [у], [и], зімкнених [т], [д], [к], щілинних [в], [ф], [г], [х], [й], зімкнено-прохідного [н].

Основний метод накопичення інформації – це пальці. Дитині необхідно до всього доторкнутися, хватати і навіть спробувати на смак! Якщо дорослі підтримують малюка, даючи йому різні іграшки (м'які, тверді, холодні і т. і.), шматочки тканини, предмети для дослідів, він отримує необхідний стимул для розвитку. Вченими доведено, що мовлення дитини та її сенсорний досвід взаємозв'язані. Тому для гарного мовленнєвого розвитку дитини треба розвивати її дрібну моторику пальців рук .

Для малюків після 2 років дуже корисні пальчикові фарби (дитина опускає в фарбу руку або пальчик та «малює» на великому аркуші), пластилін (під доглядом дорослого)- його можна просто розминати та розривати на шматочки. Чим старша дитина, тим більшу навантаження можна давати її пальчикам.

Після 2х років можна використовувати ігри з гудзиками. Їх можна перекладати з місця на місце, розкладати за розміром, кольором і т. і. Можна пришити їх до шматка тканини та зробити забавні застібки. Дуже корисні пальчикові ігри – потішки. Дитина розповідає віршик і в цей час демонструє дію на пальчиках. Дітям такого віку доступні такі твори усної народної творчості – «Сорока-ворона», «Кую-кую чобіток» і т. і.

Дуже корисними для розвитку артикуляційного апарату дитини є:

1. Ігри для язичка.

Дорослий читає вірші, вимовляючи виділені слова разом з малюком.

Рано-вранці на лузі,

Пастушок: «Ду-ду-ду-ду!»

А корівки в тон йому.

Затягнули: «Му-му-му!».

Малюк може спочатку слухати, потім спробує повторити, не зосереджуючи увагу зразу на правильній вимові звуків:

артикуляційний апарат розвивається поступово і індивідуально.

2. Зарядка для язичка.

Наведу приклад казки про Веселого язичка:

«Жив-був собі веселий язичок. Жив він у своєму будиночку. А будиночок цей – рот. Будиночок відкривався і закривався. Ось так! (дорослий показує, пропонує дитині відкрити і закрити рот). Язичок то вибіжить з будиночка, то знову сховається в ньому (пропонує дітям повторити.) Язичок усе, що побачить, хоче сам зробити. Побачив, як кошенья хлєпче молоко, і собі став хлєптати. Ось так! Покажи, як це робить язичок. (Після цього язичок «облизує варення», «йде, як годинник», «пиляє дрова» та виконує інші вправи.

Язичок стає постійно діючою особою на всіх заняттях і співає пісні – «Пісенька водички», «Пісенька вітру», «Пісенька паровозика» і т. і.

3. Ігри із звуконаслідуванням.

Для цього знадобляться іграшки чи малюнки, з зображенням названих тварин. Дорослий показує іграшку (наприклад, корову) та пропонує дитині згадати, як вона розмовляє. Малюк вимовляє: «Му – му». Також і з іншими малюнками (як гудить паровоз, машина, як стукає барабан, як пищать мишенята і т. д.)

Можна запропонувати відгадати за звуконаслідуванням, хто прийшов у гості.

- «Му-му-у?»—хто це мичить?
- «Мяу-мяу?»—хто прийшов?
- «Ква-ква?»—а це хто?

І так далі. Змінюючи висоту голосу дорослий пропонує з'ясувати, яка кішка нявчить- велика чи маленька. Звуковимова найчастіше залежить і від правильного дихання.

Розрізняють мовленнєве та немовленнєве дихання. Мовленнєве дихання дітей раннього та дошкільного віку, як і їх мовленнєвий апарат відрізняються від дихання дорослих. Оскільки у них невеликий об'єм легенів, слабкі дихальні м'язи, мовленнєве дихання неглибоке, часте, вдих поривчастий, іноді судорожний, вдих відбувається перед кожним словом або в середині слова.

Вправи на розвиток мовленнєвого дихання:

«Кульбабка» – на прогулянці знайдіть кульбабку та запропонуйте дитині подути на квітку так, щоб злетіли всі пушинки. Зазвичай дитина впорається за 3-4рази.

«Сніжинка» – покласти шматочок вати або паперові маленькі сніжинки на долоньку та здути її.Спочатку показує вихователь, а потім дитина повторює. Повторювати слід 2-3 рази.

«Дмухання на папірці». Тоненький папір нарізати дрібненькими клаптиками і запропонувати дитині дмухати на них.

«Перекочування вати». Перекочувати силою видихуваного повітря ватної кульки по поверхні стола.

«Гасіння свічки». Гасити свічку на відстань.

«Надування бульбашок». Дитина дмухає з такою силою, щоб на поверхні води утворилися бульбашки.

«Дмухання на кораблики». Дмухання на паперові кораблики, що плавають у мисці або у ванні з водою.

«Дми на метелика». Дорослий виготовляє паперового метелика, прив'язує його до палиці, тримає у дитини над головою і пропонує дмухати на нього.

«На гойдалці». На горизонтальній нитці прикріплюють різнокольорові паперові фігурки ляльок. Дитина силою видихуваного повітря розгойдує їх.

Вправи для розвитку гостроти слуху.

1. Ігри для розвитку вміння правильно сприймати словесну інструкцію.

У дитини 3-го року життя активно формується фразове мовлення. Згодом в мовленні з'являються прості речення. Словниковий запас складає близько 100 слів, до 3-х років зростає до 500 слів. Малюк розуміє і правильно виконує двох етапну інструкцію ("піді в кухню та принеси чашку"), вірно використовує займенники: я, ти, мені, речення будує з двох слів.

До двох років дитина вже засвоює звуки: **П, Б, М, Ф, В, Т, Д, Н, К, Г, Х.**

Свистячі звуки (**С, З, Ц**), шиплячі (**Ш, Ж, Ч, Щ**), сонорні (**Р, Л**) вона зазвичай пропускає або замінює.

Засвоює поняття *«один», «багато».*

Дитина розуміє значення дій в різних ситуаціях (*«покажи, хто сидить, хто спить»*), значення прийменників в звичній

конкретній ситуації («на чому ти сидиш?»).

Діти охоче слухають оповідання, казки, вірші, які вперше виводять їх за межі безпосереднього спілкування з дорослими, дають їм відомості про те, чого вони ще не бачили.

У два роки малюк має уявлення про призначення речей домашнього вжитку та особистої гігієни, правильно їх використовує.

Мовні надбання дітей стимулюють позитивні зрушення у їх психічному розвитку, позначаються на всіх психічних процесах (відчуттях, сприйманні, мисленні, пам'яті).

У перші три роки в дитини розвиваються всі функції мови, а з нею і мислення.

Діти в цьому віці починають засвоювати граматичну будову мовлення:

- засвоюють відмінкові закінчення,
- узгоджують прикметник з іменником,
- використовують деякі прийменники (*на, у*),
- оволодівають навичками використання в мовленні форм однини та множини іменників,
- починає формуватися діалогічне мовлення.

3 – 4 роки

Починаючи з 3х років формується артикуляція щілинних звуків [с], [з], [ш], [ж], зімкнено-щілинних [ц], [ч], [щ].

Окрім певної послідовності появи звуків у мовленні дітей, також відбувається збагачення словника та граматичної будови з розвитком зв'язного мовлення. Будь-які контакти дорослого з дитиною мають супроводжуватися мовленням. Ми називаємо їх грою, грою-забавою, вправою, грою-заняттям, поза як малюк тут спілкується чи діє, і на тлі цього відбувається комунікативний процес. Час спілкування не обмежується й цілковито залежить від готовності дитини, від її бажання та активності. Малюк постійно вивчає те, що його оточує.

Чим старша дитина, тим більшу навантажку можна давати її пальчикам.

1. Робота з ножицями – теж велике навантаження на пальці. Вже з 3х років дитині можна доручити щось різати. Всі ці ігри

приносять дитині радість і розвивають дрібну моторику, а через неї – мислення, мовлення, увагу і т. і.

2. Дуже корисними для розвитку артикуляційного апарату дітей раннього віку є «зарядка для язичка». Треба сісти навпроти дитини і вимовляти слова, виконуючи описані дії. Дитина спочатку дивиться, а потім пробує повторити за дорослим.

На прогулянку язичок зібрався(відкрити рот),

Він умився, (кінчиком язика швидко провести по верхнім зубам),

Причесався, (декілька разів провести язичком між верхніми та нижніми зубами, висунути вперед і сховати в рот),

На перехожих озирнувся, (провести язиком по губах «облизати»)

Вправо, вліво повернувся (повернути язик в названий бік),

Вниз упав, вгору піднявся, (опустити язик вниз і підняти його вгору)

3. Ігри для розвитку інтонаційної виразності.

4. Ігри для збагачення словника.

5. Ігри для розвитку правильного дихання.

Оскільки у дітей невеликий об'єм легенів, слабкі дихальні м'язи, мовленєве дихання неглибоке, часте, вдих поривчастий, іноді судорожний. Для того, щоб навчитися вимовляти такі звуки, як «С», «З», «Ш», «Ж», «Р» дитина повинна вміти робити достатньо сильний видих.

Діти 4-го року життя здебільшого користуються в мовленні простими (непоширеними і поширеними реченнями). Поступово починають користуватись складними реченнями.

Розвиток мовлення у дітей 3-4 років відбувається особливо швидко. Як правило, дитина до 4-х років майже засвоює свою рідну мову. Активний словник малят від 3 до 4 років зростає буквально не щодня, а щогодини, приблизно до 100 нових слів за місяць. Якщо в 3 роки дитині для спілкування досить кількох сотень слів, у 4 роки ця цифра досягає 1000–1500 слів.

Діти починають правильно вимовляти:

– свистячі звуки: С, З, Ц,

– шиплячі: Ш, Ж, Ч,

Фонематичні процеси недостатньо сформовані. Діти можуть

плутати звуки схожі за звучанням та артикуляцією.

Дитина називає своє ім'я, стать і вік; розуміє значення простих прийменників, виконує завдання типу «*поклади кубик під чашку*», «*поклади кубик в коробку*», вживає в реченні прості прийменники і сполучники *тому що, якщо, коли*. Опановує множину іменників і дієслів.

Малюк розуміє прочитані короткі розповіді і казки з опорою на картинки і без них, може оцінити свою і чужу вимову, ставить запитання про значення слів. В активному словнику малюка з'явиться нове запитання: "**Для чого?**", "**Чому?**", яке вказує вже на достатньо високий рівень розвитку не лише його мовлення, але й мислення.

Адже він вимагає пояснень причинно-наслідкових зав'язків явищ. Наші "дорослі" пояснення не завжди зрозумілі для дитини, але приносять їй задоволення.

(планування мовленнєвих занять дітей 3-4 р див. далі).

4 – 5 років

Словниковий запас дитини досягає 1500-2000 слів. В своїх висловлюваннях дитина використовує майже усі частини мовлення. Дитина продовжує засвоювати узагальнюючі слова. Відбувається інтенсивний розвиток граматичної будови мовлення, але дитина ще може допускати граматичні помилки: не завжди вірно використовує відмінкові закінчення, іноді неправильно узгоджує між собою слова.

Дитина в цьому віці починає висловлювати особисту думку з приводу якихось подій, розмірковує про оточуючі предмети. За допомогою дорослих малюк переказує казки, повторює невеликі вірші. У більшості дітей в цьому віці покращується звуковимова: правильно вимовляють свистячі звуки (с, з, ц), починають вимовляти шиплячі звуки (ш, ж, ч), але ще можуть замінювати їх один-одним (наприклад, шапка – “сапка”, жовтий – “зовтий”). Звук "р" в цьому віці діти ще можуть замінювати на й, л або ль (наприклад, рак – “йак”, риба – “либа”, пиріг – “пиліг”).

В своїх висловлюваннях чотирирічна дитина використовує майже усі частини мовлення. Вже зустрічаються: складносурядні і складнопідрядні речення, вживаються прийменники *по, до, замість, після*, сполучники *що, куди, скільки*.

Дитина продовжує засвоювати узагальнюючі слова.

Відбувається інтенсивний розвиток граматичної будови мовлення, але дитина ще може допускати граматичні помилки: не завжди вірно використовує відмінкові закінчення, іноді неправильно узгоджує між собою слова.

У мовленні все частіше зустрічаються прикметники, які передають якість та ознаки предметів, присвійні прикметники (*лисячий хвіст*), прислівники.

Діти засвоюють вимову звуків **Р, Л**, але ще можуть замінювати їх один-одним (наприклад, *шапка* – «*сапка*», *жовтий* – «*зовтий*»). Звук *р* в цьому віці діти ще можуть замінювати на *й, л* або *ль* (наприклад, *рак* – «*йак*», *риба* – «*либа*», *пиріг* – «*пиліг*»). Але до кінця 5-го року життя вже засвоюють правильну вимову **Р, Л**.

У дітей значно покращується фонематичне сприймання (на слух), але можуть плутати деякі звуки *С – Ш; Ш – Ж*. Нормою буде, коли до п'яти років дитина диференціює на слух, та у вимові всі звуки. Паралельно з цією навичкою завершується формуватись правильна звуковимова.

Монологічне мовлення на початковій стадії.

(планування мовленнєвих занять для дітей від 4-5 р. див. далі).

5 – 6 років

До кінця шостого року життя активний словник дитини складає від 2500 до 3000 слів. Висловлювання дитини стають більш повними та точними. В п'ятирічному віці діти самостійно складають розповідь, переказують казку, що говорить про оволодіння одним з найважчих видів мовлення – монологічним мовленням. В висловлюваннях дитини з'являються складні речення (тато дивився телевизор, а ми з мамою читали цікаву книгу). В мовленні дитини з'являються слова, що позначають якість предметів, матеріал з яких вони зроблені (паперовий літак, дерев'яний стіл). Дитина використовує синоніми та антоніми. Дитина вже правильно узгоджує іменники з іншими частинами мови. В мовленні п'ятирічних дітей з'являються присвійні прикметники (собача лапа, заячі вуха), складні прийменники (з-за, з-під). В цьому віці дитина вже оволодіває різною складністю складової структури слів: не пропускає склади, не переставляє їх

місцями. Значно покращується звуковимова. Більшість дітей вже правильно вимовляють шиплячі звуки (ш, ж, ч) та звуки р, рь. Але у деяких дітей ще можуть відмічатися заміни тих чи інших складних звуків, або спотворення їх правильної вимови.

Вона активно вживає узагальнюючі слова («одяг», «овочі», «тварини» і тому подібне), називає широке коло предметів і явищ навколишньої дійсності.

У словах вже не зустрічаються пропуски, перестановки звуків і складів; виняток становлять лише деякі важкі незнайомі слова (*екскаватор*).

У реченні використовуються всі частини мови. Дитина опановує всі звуки рідної мови і правильно вживає їх у мовленні.

Фонематичні процеси більш сформовані. Дитина здатна до фонетичного аналізу та синтезу.

В словнику активно накопичуються образні слова і вирази, стійкі словосполучення (*ні світ ні зоря, на швидку руку і ін.*)

Дитина використовує синоніми, антоніми, багатозначні слова.

Засвоюються граматичні правила зміни слів і з'єднання їх в речення.

У цей період дитина активно спостерігає за явищами мови: намагається пояснити слова на основі їх значення, розмірковує з приводу роду іменників.

Таким чином, розвивається мовна і мовленнєва увага, пам'ять, логічне мислення та інші психологічні передумови, необхідні для подальшого розвитку дитини, її успішного навчання в школі.

Діти самостійно складають розповіді, переказують казки, що свідчить про оволодіння одним з найвищих видів мовлення – монологічне мовлення.

У дошкільників виникає внутрішнє мовлення, що стає засобом формування й функціонування внутрішніх розумових дій.

Поява внутрішнього мовлення є ознакою розвитку словесно – логічного мислення. Розвивається чуття мови, яке допомагає :

- успішніше користуватися мовою,
- виправляти помилки свого мовлення,

– помічати такі помилки в інших (планування мовленнєвих занять для дітей від 5-6р. див. далі).

Розділ III

ПРАКТИЧНІ РОЗРОБКИ.

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ МОВЛЕННЄВИХ ЗАНЯТЬ

3.1. План-конспект мовленнєвого заняття для дітей молодшої групи

Тема: «Тварини навесні»

Мета:

– Систематизувати та закріпити знання дітей про диких та свійських тварин на весні, закріпити словник дітей, (споріднені слова – заєць, зайчиха, зайченя), активізувати вживання присвійних займенників (мій, моя, моє), закріплювати вміння дітей розрізняти і співвідносити основні кольори.

– Розвивати вміння дітей відповідати на запитання, фонематичний слух та фонематичну пам'ять, мислення, увагу, загальну та дрібну й артикуляційну моторику.

– Виховувати спостережливість, інтерес, турботливе ставлення до тварин.

Обладнання: сюжетні картинки свійських та диких тварин, картини весняного лісу, м'яч, сонечко з промінцями, виготовлене з матерії з пришитими гудзиками.

Молодша мовна група

На занятті присутні (кількість дітей)

Мовленнєвий діагноз: ЗНМ – 2 рівня.

Тип заняття: розвиткове, ігрове

Методи навчання: Словесні, інформаційно-рецептивний

Види діяльності: комунікативна, пізнавальна, продуктивна.

Мовленнєва активність: діалог.

Оцінка діяльності дітей: достатня

Тривалість заняття: 25 хв.

Хід заняття.

Діти сідають на килимки

Л: Говорити кожен звук –

має кожен з нас язик,

та не всіх він слухати звик.

А щоб він слухняним став,

Зробимо ми кілька вправ.

Логопед показує картинку, читає віршик, діти виконують вправи. Артикуляційна гімнастика в віршах і картинках. (логопедичний практикум С. Макарової).

Усмішка,

Трубочка,

Парканчик,

Маляр,

Годинник,

Гойдалка,

Гірка,

Грибок,

Л: Молодці, все зробили вірно.

Подивіться, діти, яка сьогодні погода за вікном. (відповіді дітей).

Так, невесела, похмура, «Сонечко» засмутилось, а чого йому не вистачає? (діти – промінців).

Гра «Промінчик пристебни, прикмету весни назви». (відповіді дітей).

Вправа «Впізнай за голосом».Розвиток фонематичної пам'яті. (звучить запис звуків голосу тварин – впізнати і назвати).

Гра «Хто у кого назви» (назвати дитинчат тварин з опорою на картинки).

Гра «Мій, моя, моє» (на тваринах та їх дитинчатах, з м'ячем).

Лог: Ой, діти, а подивіться, що це за шматочки у нас тут розсипались. Треба їх зібрати. Але я бачу, що вони різного кольору. Тому кожен з вас візьме один шматочок знайде свою групу за кольором і кожна група спробує скласти свою картинку, а що там буде ми побачимо.

Гра «Збери картинку».Діти складають картинки: корівку, лисицю, ведмедя.

Лог.: А хто ж приблудився до лісу?

Діти: Корівка.

Лог.: Так. Мабуть господар її вже шукає, та кличе. А як він її кличе?

Діти: АУ. АУ.

Звуковий аналіз за допомогою артикуляційних схем голосних звуків.

Лог.: Вірно. А скажіть мені будь ласка який 1-й звук в цьому слові, а 2 – й?

Діти: 1-й – "А", 2 – й – "У."

Лог.: А як йому відповідає корівка?

Діти: МУ. МУ.

Звукonasлiдування.

Лог.: Давайте пригадаємо, який ми віршик вивчили про корівку.

Рано вранці на луку

Пастушок ду – ду – ду – ду

А корівка в тон йому:

Му – му – му

Діти переходять за столи.

Розвиток дрібної моторики пальців рук. Шнурівка дерев'яних трафаретів тварин.

Підсумок.

3.2. Конспект заняття з мовленнєвого розвитку для дітей середнього дошкільного віку мовної групи

Тема: «Подорожуємо казкою»

Мета:

– Формувати потребу у спілкуванні, сприяти розвитку діалогічного та монологічного мовлення, стимулювати комунікативні функції.

– Розвивати мислення, творчу уяву, фантазію та артистичні здібності дітей, дрібну та загальну моторику, інтонаційну виразність мовлення, ритму, темпу, збагачувати словниковий запас. Вчити переносити засвоєні лексичні навички у зв'язне мовлення.

– Виховувати дружні стосунки до товаришів та навколишнього світу.

Обладнання: Декорації лісу, ілюстрації до народних казок,

пазли казок, мильні бульбашки, костюми, атрибути до казки «Колобок».

1. Нервово-психологічний настрой

Логопед.

У нас сьогодні наче свято

Гостей зібралось багато

Давно чекали ми на вас

Ласкаво просимо до нас.

Діти привітайтеся з гостями і щиро їм посміхніться.

(діти вітаються з гостями)

А тепер послушайте уважно віршик, який я вам приготувала.

(звучить весняна музика)

2. Л: Гляньте сонечко сміється

В небі жайворонок в'ється

В'ється радісно співає

Він весну нам сповіщає.

А весна та чарівниця

Щиро вам несе гостинці

Всі весною оживають

Весну красну прославляють.

– Про що був віршик?

– Що весна нам приносить? Чому її називають чарівницею? *(листя, зелень, квіти, сонечко, тепло, гарний настрій).*

– А де ще відбуваються чудеса та дива? *(у казках).*

– А які ви знаєте казки? *(«Коза-дереза», «Колобок», «Снігуронька», «Теремок», «Снігова Королева», і т.д.)*

Діти, ви молодці знаєте багато казок, а чи ви не допоможете мені: у мене розсипалися картинки з казками і всі казки переплуталися.

3. Дидактична гра «Збери казку»

(пайзли різних казок «Колобок», «Снігова Королева», «Мауглі», «Червона Шапочка»).

А хто з цих героїв злий, довірливий, добрий, хвастовитий, хитрий? *(відповіді дітей)*

А чи подобається вам, діти, як закінчується казка «Колобок»? *(відповіді дітей).*

Давайте пофантазуємо і спробуємо придумати нову кінцівку цій казці.

Діти, ви молодці знаєте багато казок, а чи ви не допоможете мені: у мене розсипалися картинки з казками і всі казки переплуталися.

4. Дидактична гра «Збери казку»

(найшли різних казок «Колобок», «Снігова Королева», «Мауглі», «Червона Шапочка»).

А хто з цих героїв злий, довірливий, добрий, хвастовитий, хитрий? *(відповіді дітей)*

А чи подобається вам, діти, як закінчується казка «Колобок»? *(відповіді дітей).*

Давайте пофантазуємо і спробуємо придумати нову кінцівку цій казці.

Діти:

- Колобок утік від лисиці,
- Дід з бабою наздогнали Колобка і відбили у лисиці;
- Колобок подружився з лисицею.

Логопед. Молодці, малята, добре фантазуєте, а чи не хочете ви пограти в цю казочку?

Так скоріше обирайте собі ролі та костюми, перевдягайтеся, казка починається!*(частина дітей перевдягаються, інша – глядачі)*

Логопед:

Казки люблять всі насвіті
І дорослі й наші діти
Казки вчать тільки добру
Та прилежній праці
Вчать нас, як нам треба жити
І щоб всім навкруги дружити
«Колобок» на новий лад
Ми покажемо зараз вам.

5. (Драматизація казки «Колобок»)

Логопед: Спить село усе дрімає,
Тиша навкруги буяє.
Лише в одній хатинці бабуся не спить
Щось собі там гомонить:
«Добре б було ще поспати

Так треба ж діда годувати».

Баба: По коробу помела
По засіках пошкребла
Малий вийде пиріжок
То ж спечу я – колобок

Дід: А чого це колобок?!
Я просив же пиріжок.

Баба: Чом бурчиш ? Чи ти не знаєш. Що муки у нас не має.

Дід: Добре, добре я помовчу
Бо вже їс ти дуже хочу
Колобка клади скоріш
Та ножем його поріж.

Баба: Ні! Спочатку – на віконце.

Дід: На віконці – світить сонце.

Баба: Я сказала: «На віконце
Хай холоне, хоч і сонце».

(дід з бабою кладуть колобка на віконце і йдуть відпочивати).

Колобок: Ой, до чого ж я хороший!

І на сонечко я схожий
Та не хочу я щоб дід
З'їв мене тут на обід.

Що ж робити? Я не знаю.

Ой, придумав! Я – тікаю! *(покотився)*

Логопед: Скік та скок, скік та скок *(запис звуків лісу)*

Покотився Колобок
Біля липки, біля клену
На галявині зеленій
Зайчик стрітив Колобка

Зайчик: Колобок, Колобок

У тебе рум'яний бік
Ти у лісі зовсім сам
Хочу з'їсти тебе – гам!

Колобок:

Їсти – це велике діло
Ти за мене берись сміло
Та спочатку, почекай
Пісню слухай – не зівай!

(поки Колобок співає Зайчик танцює).

Дід хотів пиріжок
А от вийшов колобок
Може я й смачний як знати
Але час мені тікати.

(шле «повітряний» поцілунок і тікає)

Логопед: Скік та скок, скік та скок *(запис звуків лісу)*

Покотився Колобок
Біля липки, біля клену
На галявині зеленій
Вовчик стрітив Колобка.

Вовчик: Колобок, Колобок

У тебе рум'яний бік
Ти у лісі зовсім сам
Хочу з'їсти тебе – гам!

Колобок: Їсти – це велике діло

Ти за мене берись сміло
Та спочатку, почекай
Пісню слухай – не зивай!

(доки Колобок співає Вовчик танцює).

Дід хотів пиріжок
А от вийшов колобок
Може я й смачний як знати
Але час мені тікати.

(шле «повітряний» поцілунок і тікає)

6. Вправа на розвиток дихання

Логопед:

У нашому лісі здійнявся сильний вітер, покажіть, який буває сильний вітер *(діти з силою дмухають)* і пошматував квіти на галявинці.

А які ви знаєте весняні квіти? *(відповідь дітей).*

7. Дидактична гра: «Збери квітку»

(діти об'єднуються в групи за кольором шматочків, перевернув які, вони зуміють скласти квітку)

Логопед: Після гри, після розваги

Прошу всіх я до уваги:
Сядьте знову на стільці
Всі, усі ви молодці!

Л: Скік та скок, скік та скок (запис звуків лісу)

Покотився Колобок

Біля липки, біля клену

На галявині зеленій

Ведмідь стрітив Колобка.

Ведмідь: Колобок, Колобок

У тебе рум'яний бік

Ти у лісі зовсім сам

Хочу з'їсти тебе – гам!

Колобок: Їсти – це велике діло

Ти за мене берись сміло

Та спочатку, почекай

Пісню слухай – не зівай!

(поки Колобок співає Ведмідь танцює).

Дід хотів пиріжок

А от вийшов колобок

Може я й смачний як знати

Але час мені тікати.

(шле «повітряний» поцілунок і тікає)

Логопед: Скік та скок, скік та скок (запис звуків лісу)

Покотився Колобок

Біля липки, біля клену

На галявині зеленій

Стрітив Лиса Колобок.

Лис: Колобок, Колобок

У тебе рум'яний бік

Ти у лісі сам, один

Я тебе, напевне, з'їм!

Колобок: Їсти – це велике діло

Ти за мене берись сміло

Та спочатку, почекай

Пісню слухай – не зівай!

Дід хотів пиріжок

А от вийшов колобок

Може я й смачний як знати.....

(Лис перебуває Колобка)

Лис: Ой, старий я, погано чую

Сядь на носик та й співай,

Ротик ширше відкривай.

Колобок: А чому на ніс, хитрушко?

Ніс не чує, чують вушка.

Ну й хитрющий же ти, Лис

Хутко звідси біжи – киш!

(лис тікає).

Колобок: Ой, до чого ж я гарненький!

І рум'яний й розумненький!

Не маю рук, не маю ніг

А ніхто догнати не зміг.

(над Колобком з'являються мильні бульбашки, дмухають діти)

Колобок: Що за диво – дивина!

Звірів бачив я багато

В небі ластівки літали

В лісі звірі пробігали

А от зграю бульбашок

Я в житті не бачив!

Логопед: Прийшли звірі примиритись

І з тобою подружитись!

Швидше в коло ви ставайте

І таночок починайте

(запис ритмічної музики, логопед показує рухи діти повторюють).

Колобок: Ну і я в боргу не стану:

Пригощайтесь – ось пиріг

Ручки підставляйте

А мене більш не чіпайте!

Логопед: Помирився Колобок

З нашими звірятами

А щоб краще подружитись

Ви у гру ставайте

Собі друга обирайте!

8. Рухлива гра «Струмочок»

9. Підсумок заняття.

3.3. План-конспект заняття з розвитку лексико-граматичних сторін мовлення старшої мовної групи

Тема: «До бабусі у село»

Мета:

– Розширити та закріпити словниковий запас дітей за темою свійські тварини та птахи навесні, закріпити навички звуко– буквеного аналізу слів, навички читання, здатність дітей розмовляти повними, поширеними реченнями.

– Розвивати вміння користуватися дієсловами, прикметниками, прислівниками та узагальнюючими поняттями, розвивати логічне мислення, уяву, пам"ять, фантазію.

– Прищеплювати любов до рідної землі, турботливе ставлення до тварин та птахів, близьких людей, інтерес до всього оточуючого, а також до процесу навчання.

Старша мовна група.

На занятті присутні (кількість дітей)

Мовленнєвий діагноз: ЗНМ – 3 рівня.

Тип заняття: розвиткове, ігрове

Методи навчання: Словесні, інформаційно-рецептивні.

Види діяльності: комунікативна, пізнавальна, продуктив

Мовленнєва активність: діалог

Оцінка діяльності дітей: достатня

Тривалість заняття: 35-40 хв.

Хід заняття.

1. Нервово-психологічний настрій

Діти з вихователем знаходяться біля календаря природи (бесіда про дні тижня та пору року)

Логопед входить до кімнати і кличе до себе дітей.

Л: Друзі, підійдіть до своїх столиків і дайте відповідь на ось такі запитання:

- який сьогодні день тижня?

- який був вчора? буде завтра?

- яка пора року? яка була до весни? буде після? опишіть погоду сьогодні? (відповіді дітей).

Л: – а що це за картки лежать у вас на столах, перегорніть їх. (на столиках у кожної дитини лежать картки – схеми голосних та

приголосних звуків)

- дітям потрібно дати характеристику свого звука (голосний – приголосний)
- твердий, м'який, дзвінкий, глухий і т.д.
- фішкою якого кольору позначаємо (синя, червона, зелена),
- придумати на свій звук слово. (відповіді дітей).

2. Основна частина.=

В цей час лунає телефонний дзвінок. Логопед сповіщає дітей про те що в селі захворіла бабуся і їм негайно потрібно вирушати в село допомогти їй по господарству. Але як дістатися до села?

-діти з логопедом створюють план – схему дороги, обговорюють її.

Л: – які перешкоди на нас чекають? (відповіді дітей).

- а в якій казці зустрічався такий сюжет?

- а кого ми можемо злякатися в лісі?

- а хто злякається нас? (відповіді дітей)

Діти шикуються і відправляються в дорогу.

1) Завдання для першої перешкоди. (пройти парами по широкій дорозі)

гра: "Докажи слово" склад са- ша.

ковба... (са)

ми..... (ша)

Мі.....

ко.....

Ма..... і т. д.

2) Завдання для другої перешкоди (перейти річку через вузький місток).

Гра: "Зміни слово" ш – ж

шар – жар

шити – жити

Саша – саж

жутко – шутка і т.д.

3) Завдання для третьої перешкоди (пройти через тунель)

Гра: "Докажи слово" за – жа

бере... (за)

мімо...(за)

ли.....(жа)
калю.....(жа)
ва.....(за) і т.д.

4) Завдання для четвертої перешкоди. (подолати болото, перестрибуючи з купини на купину).

Гра: "зміни слово" з – с.

зуб – суп
коза – коса
Зоя – соя
Зіна – сіно і т.д.

3. Розвиток фонематичного слуху

(звучить запис голосів дом. птахів та тварин)

Л: а кого ви почули?

Д: – мичить корова, кукарікає півник, рьохкає свиня, гавкає собака і т.д.

Л: так ми вже зовсім поруч із селом, а ось і вказівник, а що ж на ньому написано?

Діти читають назву : **БАБУСИНО.**

4. Дидактична гра: " На господарському дворі"

Діти беруть предметну картинку свійської тварини або птаха, підходять до іграшкової тваринки на господарському дворі і розповідають: хто це, де живе, що їсть, хто з'являється у неї навесні.

Л: Молодці діти, ми всіх нагодували, допомогли бабусі, а ось погляньте і бабуся нас віддячила – (на порозі стоїть кошик з гостинцями), але нам час вже повертатися і гостинці ми подивимося у садочку.

Л: А на чому ж ми можемо швидко дібратися до нашого дитсадка?

Діти називають різні види транспорту, – обирають електричку.

5. Мовно-рухлива гра: "Їхали ми їхали"

Діти перетворюються в потяг та вагончики, їдуть промовляючи віршик, утворюючи нові слова за допомогою префіксів (до, про, пере, за, ви, об, і т.д.)

Ми їхали, їхали до болота..... (доїхали), – доказують діти.

і болото справа..... (об'їхали),

Ми їхали, їхали до тунелю.....,

у тунель....(заїхали), і з тунелю (ви....),
Ми їхали, їхали до річки.....,
через місточок (пере.....)
Ми їхали, їхали у м. Слов"янськ (при.....),
Ми їхали, їхали до дитячого садка "Колосок" (до.....),
і в групу "Сонечко" (за.....)

6. Дітей зустрічає вихователь

- Де ви були, що бачили, що робили?

(розповіді дітей).

- А що це ви привезли?

Діти викладають запаковані гостинці, читають назви,
розповідають хто дає ці продукти

Молоко – корова, коза,

Мед – бджоли,

Сало – свиня,

Сир – виготовлять з молока, і т. д.

Останні дістають пироги, і всі разом сідають пити чай

7. Підсумок заняття.

3.4. План-конспект з мовленнєвого розвитку старших дошкільнят з елементами моделювання (паперопластика)

Тема: «Незвичайні пригоди Сніжного Колобка»

Мета:

– Збагатити словник дітей за темою «Зима, явища природи».

– Розвивати монологічне мовлення, логічне мислення, дрібну моторику пальців рук, пам'ять та увагу.

– Закріпити вимову свистячих та шиплячих звуків.

– Вчити описувати картину, спираючись на схему.

– Виховувати вміння дружньо ставитись до навколишнього світу, та працювати разом.

Обладнання: Сніжний Колобок (м'яч обтягнутий синтипонам), описові схеми, сюжетні картини з різними порами року, папір, клей, вата, кісточки, кольоровий папір, в'язані

шапочки для колобоків.

Старша мовна група.

На занятті присутні:

Мовленнєвий діагноз: ЗНМ – 3 рівня.

Тип заняття: розвивальне, ігрове

Методи навчання: Словесні, інформаційно– рецептивні

Види діяльності: комунікативна, пізнавальна, продуктивна.

Мовленнєвої діяльності: достатня.

Оцінка діяльності дітей: достатня.

Тривалість заняття: 30-45 хв.

Хід заняття.

1. Нервово-психологічний настрій:

Діти з логопедом розташовуються на килимку.

Л: Дуже важко розпочати

Одразу звуки вимовляти

Ми роботу язика

Пропонуємо таку.

2. Артикуляційна гімнастика. (на свистячі–шиплячі звуки).

- Усмішка
- Хоботок
- Смачне варення
- Маляр
- Гірка
- Насос
- Чашечка і т. д.

3. Звуконаслідування

- Як дзижчав комар улітку? (З-з-з).
- Як гарчить пес? (Р-р-р)
- Як сичить змія в траві? (С-с-с).

4. Гра “Докажи слово” (зимові чистомовки).

Ас- ас-ас – прийшла зима до (зима)

Озу – озу – озу – не боїмся ми(морозу)

Са-са-са – яка кругом (краса)

Ші – ші – ші- радісно.....(душі).

Жу – жу – жу- я з тобою..... (дружу).

5. Загадки:

Л: Стало біло навкруги,

Я розтрушую сніги,
Наганяю холоди,
Воду сковую в льоди.
В дружбі з дітьми я всіма,
Здогадались, Я –(зима).

В цей момент відчиняються двері і в групу заочується Сніжок. Логопед з дітьми розглядають його.

Л: А хто це такий?

Діти: Це, мабуть, Колобок тільки зі снігу.

Л: Так, а подивіться, він чомусь невеселий. Давайте, спробуємо його розвеселити.

6. Гра: « Колобка держи – зимове слово скажи».

(діти підбирають слова на один склад, два склади, три, чотири склади)

Діти: Сніг, лід,
Мороз, зима, сани, лижі,
Бурулька, заметіль
Хурделиця, хуртовина, метелиця. і т. і.

Л: Ну, що Колобку, ти звеселів? Ні?

Колобок мені сказав, що він бачив тільки зиму, але чув що бувають ще й інші пори року, але нічого про них не знає і ніколи не зможе їх побачити. Може ми з вами спробуємо йому розповісти по них, та показати їх йому.

7. Складання описових розповідей по сюжетними картинам (Пори року). з опорою на схеми.

(діти сідають за столи, у кожного лежить сюжетна картина з однією із пір року, та явищем природи, яке відповідає тій чи іншій порі року (дощ, веселка, туман, роса, і т. д.) необхідно скласти розповідь, спираючись на описові схеми і розповісти цю розповідь Колобку).

Л: Сподобалось тобі, Колобок? А чому ти знову сумний? Діти, Колобок мені зізнався – йому дуже сумно від того, що вас у садочку багато, а він зовсім один. Давайте усі разом зробимо йому друзів.

8. Моделювання.

Діти сідають за великий стіл і починають створювати з паперу, вати, клею маленьких колобків.

А) взяти великий лист паперу і добре його зім'яти.

Б) обмазати утворену кульку клеєм.

В) викачати кульку в ваті.

Г) приклеїти очі, ротик.

Л: Погляньте діти, наш гість заусміхався, так, йому подобаються такі друзі, а щоб їм ще було веселіше та тепліше давайте подаруємо їм ось такі теплі в'язані шапочки.

Діти одягають на своїх коlobків різнокольорові шапочки, та йдуть грати в рухливу гру « Два Морози».

9. Підсумок заняття.

Розділ IV

РЕКОМЕНДОВАНЕ ПЛАНУВАННЯ ЗАНЯТЬ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

4.1. Рекомендоване планування занять з розвитку мовлення для дітей раннього віку (2 – 3 роки) першої молодшої групи

Тиждень, місяця	Лексична тема	Звук	Граматика	Словник
1т- 2т. 09 діагностика дітей				
3 т. – 09	Я. Світ навколо мене	Знайомство з артикуляційним апаратом.	Слова – назви частин тіла та обличчя.	Іменники, дієслова за темою.
4 т.- 09	Іграшки в моєму дитсадочку(машина, лялька).	Розвивати у дітей відчуття ритму, вчити промовляти протяжні голосні звуки.	Назви частин іграшок. Вчити добирати іменники до дієслів, прикметників, відносно теми	Іменники, прикметники, дієслова за темою.
1т.-10	Осінь золота пора. (Сонечко, дощик, хмаринки).	Розвиток слухової уваги, пам'яті.	Вчити добирати ім. до дієслів, прикметників.	Іменники, прикметники, дієслова за темою.
2т.-10	Соковиті фрукти (яблуко-груша)	Розвивати слухову увагу, уміння, слухати, Зв. А.	Слова-назви фруктів, орієнтування у просторі, узгоджувати іменник з прийменником	Іменники, прикметники за темою.
3т.-10	Що вродило на городі? (огірок, помідор)	Розвивати вміння слухати, відповідати на питання Зв. О.	Слова- назви овочів орієнтування у просторі, узгоджувати іменник з прийменником	Іменники, прикметники за темою.
4т.-10	Ліс восени (берізка, ялинка)	Тренувати дихання на фазі видиху. Зв. А, У.	Вчити відповідати на запитання 2-3 словами.	Іменники, прикметники.
1т.-11	У гості до лісових звірят (зайчик,	Розвивати навички	Слова-назви. Вчити	Іменники, прикметники.

	білка)	правильної вимови звуків у складі та римованих словах.	складати описову розповідь, закінчуючи фрази (з допомогою вихователя)	
2т.-12	Про свійських тварин (киця)	Вчити вправлятися у звуконаслідуванні Зв. М, Н.	Вчити утворювати зменшено-пестливу форму іменників.	Іменники, прикметники.
3т.-11	Домашнє птаство. (півник та курочка).	Вчити вправлятися у звуконаслідуванні Зв. К.	Вчити утворювати зменшено-пестливу форму іменників.	Іменники, прикметники
2т.-11	Домашні тварини, птахи у казці.	Розвивати уміння слухати. відповідати на питання Зв. У.	Вчити доказувати потрібне слово у чистомовках, римованих словах.	Іменники, прикметники
1т.-12	Казкова зимонька, (перші прикмети-сніг, сніжинка).	Плавно і вільно видихати повітря.	Вчити доказувати потрібне слово у реченнях.	Іменники, дієсловаприкметники
3т.-12	Допоможемо птахам (сорокабілобока, маленький горобчик).	Удосконалювати вміння слухати, виконувати словесну інструкцію. Зв. Д, Б.	Клична форма іменників, вчити будувати речення із сполучником (і сороку, і горобчика)	Іменники, дієслова, прикметники
4т.-12	Новорічна ялинка.	Вправляти у вимові, розвивати темп мовлення та його виразність.	Клична форма іменників.	Іменники, дієслова прикметники
2т.-01	Одяг (шубка, шапка, рукавички).	Зв. В. Вправляти у вимові.	Слова-назви, та деталі одягу, вживати іменники з прийменникам	Активізувати вживання дітьми займенників “моє”

			и, займенниками	“твоє” “наше”
3т.-01	Взуття (чобітки, тапочки).	Формувати уміння вимовляти зв. Ф з різною силою.	Слова-назви, та деталі взуття, вживати іменники з прийменникам и.	Іменники, дієслова, прикметники та прислівник внизу -вгорі.
4т.-01	Наші меблі (стіл, ліжка, стілець).	Формувати вміння слухати питання та відповіді на нього. Зв. І.	Створювання зменшено- пестливих слів.	Іменники, прикмет -ники.
1т.-02	Посуд (миска, чашка, ложка).	Розвивати слухове сприйняття, вчити уважно слухати та повторювати за дорослим слова народних пісеньок- потішок.	Слова-назви посуду, та їх деталі, назви прикмет, слова-антоніми (велика-мала) і т.д.	Іменники, дієслова, прикмет- ники.
2т.-02	Їжа.	Вчити співвідносити рухи з віршованим текстом.	Слова-назви страв.	Дієслова, прикмет -ники.
3т.-02	Ми подорожуємо, (машина, літак, потяг).	Вчити співвідносити рухи з віршованим текстом. Зв. П, Б повторити голосні У, І.	Вчити називати основні частини машин, за допомогою дорослого описувати машину, чітко вимовляти трискладові слова. (машина, дорога)	Активізувати вживання іменників з дієсловами.
1т.-03	Моя матуся найкраща.	Зв М. вправляти у вимові голосні А, У, О.	Вправляти у вживанні іменники з прийменником	Іменники, дієслова, прикмет- ники.

			“з”	
2т.-03	Весна крокує по землі. (перші прикмети весни)	Зв.Т. Розвивати інтонаційність мовлення.	Вчити утворювати нові слова та відповідати на запитання реченням із 2-3 слів. Зменшено-пестлива форма іменників.	Активізувати вживання іменників з дієсловами.
3т.- 03	Бережи здоров'я, будь охайним	Вчити розуміти та виконувати словесні інструкції.	Вчити відповідати на запитання та відгадувати загадки.	Іменники, дієслова, прикметники.
4т.-03	Будьмо дбайливими, поведимося добре.	Розвивати силу голосу (тихо-голосно), інтонаційну виразність.	Розвивати уміння відповідати на запитання за прочитаним текстом	Іменники, дієслова, прикметники
1т.-04	Розцвітає все навколо (дерева, квіти-кульбабка, вишня)	Розвивати слухову увагу та спостережливість	Навчати будувати за допомогою дорослого невеличкі описові розповіді за картиною.	Іменники, дієслова, прикметники
2т.-04	Кольори. (жовтий, червоний, зелений)	Зв.Й. Артикуляційні вправи для вимови звуку (гірка, гойдалка і т.д.	Відмінкові закінчення іменників(олівця, олівців, олівцем)	Іменники, дієслова, прикметники
3т.-04	Хліб та його родичі (бублик, колобок)	Розвивати слухову та зорову увагу)	Вчити повторювати за педагогом літературні та фольклорні віршовані твори.	Іменники, дієслова, прикметники
4т.-04	Вміють діточки дружити.	Вчити розуміти та виконувати	Розвивати уміння	Іменники, дієслова,

		словесні інструкції. Зв. Г.	відповідати запитанням за прочитаним текстом. Перші узагальнення; (діти, друзі, дівчата, хлоп'ята)	прикметники
1т.-05	Подорож іншим містом	Зв. И. Диференціація в словах	Вчити називати назву свого міста. Його відмінностей (озеро, ліс і т. д.)	Прикметники (велике, красиве і т. д.)
2т.-05	Комахи навколо нас (муха, жук).	Зв. З, ДЗ. Вправляти у звуконаслідуванні.	Вчити утворювати зменшено-пестливу форму іменників, форм одн.-множ.	Іменники, дієслова, прикметники, прислівники, прийменники
3т.-05	Явища природи (вітер, сонце та вода)	Зв. Х. Розвиток фонематичного слуху.	Вчити утворювати зменшено-пестливу форму іменників.	Іменники, дієслова, прикметники, прийменники

4.2. Рекомендоване перспективне планування заняття з розвитку мовлення дітей 3-4 років

Тиждень, місяць	Лексична тема	Граматика	Словник	Звук
1.09.-2.09. обстеження мовлення дітей. Діагностика				
3т.-09	Я. Моє тіло. Предмети гігієни.	Один-багато. Зменшено-пестлива форма іменників.	Ввести в словник назви частин тіла.	Знайомство з артикул. апаратом. Вправи для розвитку мовленевого апарату.
4т.-09	Моя сім'я	Клична форма	Іменники,	Розвиток інтонації

		ім. Ласкаво- зменшена на ф.	прикметники за темою	(тихо-голосно)
1т.-10	Ігри та іграшки. (лялька, дзига, та ін.)	Один-багато, зменшено- пестлива форма іменники. Слово-антоніми (нова-стара, і т.д.)	Узагальнення. Слово-назви іграшок, (іменники однини, дієслова)	Зв. А. Розвиток фонематичного слуху (що звучить?)
2т.-10	Овочі (помідори, огірок, морква, буряк, капуста)	Вживання прикмет- ників та прий- менників (на, в). Один-багато, зменшено- пестлива форма іменника.	Слова-назви. Узагальнення.	Зв. У. Удосконалювати вміння слухати, виконувати словесну інструкцію.
3т.-10.	Фрукти. (груша, яблуко, слива, виноград)	Вживання прикмет- ників та прий- менників (на, в). Один-багато, зменшено- пестлива форма іменника.	Слова-назви. Узагальнення.	Зв. У. Удосконалювати вміння слухати, виконувати словесну інструкцію.
4т.-10.	Осінь. Кольори. (синій, зелений, жовтий, червоний)	Вживання прикмет- ників, дієслів.	Активізувати вживання прикметників, дієслів у множині (летять, зелені, жовті)	Зв. У, АУ (пісенька вітру). Розвивати мовленеве дихання (довгий-короткий видих)
1т.-11	Одежа. (спідня білизна та сукня)	Слова-синоніми, (коротка-довга, чиста-брудна і т. д.). Зменшено- пестлива форма ім. Вживання прикметників та прийменників (на, в)	Слова-назви та деталі одягу. Дієслова, прикметники. Узагальнення.	Зв.О. Розвиток інтонації (голосно, здивовано, протяжно)
2т.-11	Чайний посуд.	Слова-антоніми (чиста-брудна, велика-мала і т. д.) Один-багато,	Слова-назви та деталі. Дієслова, прикметники. Узагальнення.	Зв. М. Розвиток фонем, слуху за значенням (мити- бити, миска низька) і т.д.

		Зменшено-пестлива форма іменників. Вживання прикметників та прийменників (на, в)	Назви прикмет (біля, кругла)	
3т.-11	Дикі тварини (Їжак, зайчик, білочка).	Один-багато. Зменшено-пестлива форма іменників. Вживання прикметників, та прийменників	Назви частин тіла. Іменники. Дієслова, прикметники.	Зв. Ф. Розвиток мовленевого дихання. (короткий-довгий видих)
4т.-11	У бабусі на подвір'ї. (півник, курча, курчатко).	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прийменників. (на, в, біля).	Назви частин тіла. Іменники, дієслова, прикметники.	Зв. К. Звуко-наслідування: (ко-ко-ко, ку-ка-рі-ку)
1т.-12	Зима та її кольори (білий, синій, блакитний)	Активізувати вживання прикметників, дієслів у множині (летять, падають білі)	Іменники, дієслова, прикметники, назви прикмет.	Зв. Х. Розвиток мовленевого дихання (довгий-короткий видих)
2т.-12	Кішка з кошенятами.	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прийменників. (на, в, біля).	Назви частин тіла. Іменники, дієслова, прикметники.	Зв. Н' Вправи для розвитку мовленевого апарату. (лопатка, млинці)
3т.-12	Дім. Житло.	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прийменників. (на, в, біля).	Слова-назви та деталі. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Зв. П. Вправи для розвитку губ (усмішка, трубочка і т.д.)
4т.-12	Дерева	Один-багато.	Іменники,	Зв. Й.

	(ялинка, береза). Свято Нового року.	Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в, під, за). Синоніми.	прикметники, дієслова. Вживати складні слова (гарна-прегарна)	Вправляти у вимові йотованих голосних йа (я)
2т.-01	Зимові свята. (Різдво). Зимові забави.	Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в,)	Заучування колядок та щедрівок.	Зв. В. Вправляти в чіткій вимові.
3т.-01	Дикі тварини. Заєць. Лисиця.	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в, під, за).	Назви частин тіла диких тварин, їх особливості.	Зв. “Ц.” Вправляти в чіткій вимові, диференціювати від “С”.
4т.-01	Собака з цуценятами.	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в, під, за, біля).	Назви частин тіла.	Зв. Г. Вправляти в чіткій вимові.
1т.-02	Одежа. Взуття. (верхній одяг, зимове взуття)	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в)	Слова-назви та деталі одягу. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Зв. Й.-І Диференціювати у словах.
2т.-02	Транс-порт (літак, кораб-лик)	Один-багато. Зменшено-пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий-менників. (на, в, по)	Слова-назви та деталі транспорту. Дієслова, прикметники.	Зв. Л, Л’. Вправляти в чіткій вимові, диференціювати в словах.
3т.-02	Транс-порт.	Один-багато. Зменшено-	Слова-назви та деталі за	Зв. Б’-П’. диферен-

	Вантажні- легкові машини.	пестлива форма ім. Вживання прик-метників та прий- менників. (на, в, по)	темою. Дієслова, прикметники. Узагальнення	ціювати в словах.
4т.-02	Моя родина. (родинні сто-сунки)	Клична форма ім. Вживання іменників з прий-менником ”з”	Іменники, прикметники Узагальнення	Повторення голосних “А, “О”, приголосного “Ц”
1т.-03	Весна. Мамине свято.	Вживання іменників з прий-менником ”з”	Дієслова, прикметники.	Розвивати зв’язне мовлення (розповідь про маму)
2т.-03	Дикі тварини. Вовк. Ведмідь.	Клична форма ім. Вживання іменників з прий-менників (в, у, за)	Назви частин тіла. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Зв. Є. Повторення голосних. Сила і темп мовлення.
3т.-03	Птахи. Голуб. Дятел.	Клична форма ім. Вживання іменників з прий-менників (в, на)	Назви частин тіла. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Зв. Д-Т. Звуко- наслідування.
4т.-03	Явища природи. (вода)	Клична форма ім. (закликаємо весну)	Іменники, прикметники. Дієслова. Народний фольклор (заклички)	Зв. С. Розвивати силу голосу (тихо- голосно). Звуко- наслідування: кап, кап, стриб, стук.
1т.-04	Корова з телятком. Коза з козеням.	Відмі-нювання іменників (кого немає?. Хто з’явився, кого нагодую?)	Назви частин тіла. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Зв. М. Звуко- наслідування.
2т.-04	Кобила з лошам.	Відмі нювання іменників (кого немає? Хто з’явився, кого нагодую?)	Назви частин тіла. Дієслова, прикметники. Узагальнення	Вправи для розвитку губ, язика, підготовка до Р. (конячка, і т.д.)

3т.-04	Квітнуть дерева. (верба, яблуна).	Відмінникові форми іменників, вживання прийменників на, в.	Узагальнення Іменники Дієслова, прикметники.	Зв. З. Розвивати тембр голосу(дзвінко)
4т.-04	Квіти (кульбаба, мати-й мачуха)	Відмінникові форми іменників, вживання прийменників на, в.	Узагальнення Іменники Дієслова, прикметники.	Зв. Ш. Вправляти у вимові.
1т.-05	Комахи. Жук, метелик, жук- сонечко)	Повторювати за педагогом поширені речення із сполучником “і”	Узагальнення Іменники Дієслова, прикметники.	Зв. “Ж”., “ДЖ”, “ДЗ.” Вправляти у вимові.
2т-05	Моє місто, моя вулиця.	Вживання прийменників на, в.	Вчити дітей знати назву свого міста, країни, домашню адресу.	Зв. С-З. Вправляти у вимові.
3т.-05	Пора року- літо. (правила безпеки на воді та сонці)	Складання з педагогом поширених речень із сполучником “і”. Вживання прийменників на, в.	Дати уяву про пори року, закріпити їх назви та суттєві відмінності.	Зв. С, З, Ц. Вправляти у вимові.

4.3. Рекомендоване перспективне планування занять з розвитку мовлення дітей 4 – 5 років

Тиждень	Лексична тема	Звук	Граматика	Словник
1т-2т.09м. діагностика дітей				
3т.-09	Давайте познайоми мось Який я. Предмети	Мовленнєві-не мовленнєві звуки. Розвивати вміння вслуховуватися в звернену мову.	Вчити утворювати дієслова минулого, теперішнього	Іменники Дієслова, прик- метники.

	гігієни.	Ознайомлення з арти-куляційним апаратом.	часу (витирався, вми-ваюсь і т. д.)	
4т.-09	Фрукти. Сад. (фрукти нашого саду)	Мовленнєві-не мовленнєві звуки. Ознайомлення з арти-куляційним апаратом	Вчити утворювати зменшено-пестливу форму Іменників.	Слова-назви, ознайомлення з узагальнюючим поняттям. Слово-ознаки.
1т.-10	Овочі (картопля, капуста, морква, і т.д.) Осінь.	Розвиток мимічної мускулатури. Мовленнєвого видиху.	Вчити вживати іменники множини-однини, закріпити вимову простих займенників на, в.	Слова-назви, узагальнююче поняття. Слова-ознаки.
02т.-10	Дерева-кущі.. (клен. осина, дуб, калина, сосна і т. д.)	Зв. А. Ознайомлення з голосним.	Узгодження ім. однини, множини в роді, числі, утворення відносних прикметників.	Слова-назви, узагальнення, вчити дітей повторювати за дорослим розповіді-описи.
3т.-10.	Ліс, гриби та лісові ягоди.	Зв.У. Зв. Аналіз ряду голосних АУ. УА. Виділення перших голосних.	Вчити дітей утворювати зменшено-пестливу форму іменників. Вчити вживати іменники однини та множини, закріпити вимову простих займенників під, на.	Ввести іменники, дієслова, Прик-метники по темі, узагальнюючі слова.
4т.-10	Золота осінь. Кольори (коричневи й, жовтогаряч ий,	Зв. О. Виділення першого голосного в слові.	Ознайомлення з багатозначнимисловами (золота осінь), утворення складних прикметників	Ввести іменники, дієслова, прикметники, прислівники по темі.

	багряний)		(світло-зелений)	
01т.-11	Хліб	Зв. Е. Звук, склад, слово, виділення першого голосного в слові.	Узгодження іменників з прик-метниками, ознайомлення з епітетами	Складання простих речень з 2-3 слів.
2т.-11	Свійські тварини.	Зв. П. Ознайомлення з приголосними, виділення 1, 2 звука в звуко-комплексі АП. УП, ПО	Узгодження іменників з прик-метниками в роді, числі, складання описових загадок за алгоритмом вихователя.	Ввести іменники, дієслова. Прик-метники по темі, узагальнюючі слова.
3т.-11	Дикі тварини. (ведмідь, їжак, білка, заєць), підготовка до зими.. Прикмети пізньої осені.	Зв. Т. аналіз. Впражняти дітей у розрізненні довгих-коротких слів на слух.	Утворення складних слів (довговухий). Вчити дітей утворювати зменшено-пестливу форму іменників. Вчити вживати іменники однини та множини, вимову простих займенників під, на, в.	Слово-назви, узагальнююче поняття. Слово-ознаки.
04т. – 11	Птахи (перелітні, зимуючі). Журавель. Синиця.	Зв. К. Звуковий аналіз відкритих складів, визначення останнього приголосного в слові.	Утворення прикметників і дієслів з протилежним значенням (прилітають – відлітають і т.д.).	Ввести іменники, дієслова, прикметники по темі, узагальнюючі слова.
01т. – 12	Прийшла зима. (прикмети зими).	Зв. М. зв. аналіз простих слів (мак, тук), складання схеми звукового ряду.	Утворення складних слів (снігопад), ознайомлення з образними засобами мови.	Складання речень за опорними словами.
2т. -12	Одяг, взуття	Зв. Х. Визначення першого і останнього приголосного звука	Утворення відносних прикметників (шкіра –	Слова – назви, узагальнююче поняття.

		у словах. Поділ слів на склади (одно, дво, трискладові)	шкіряний), вживання іменників однини та множини з прикметниками.	Слова – ознаки. Складання оповідань – описів по темі.
3т. -12	Зимові народні свята. (Св. Миколай)	Зв "Б". Визначення першого і останнього приголосного звука у словах. Поділ слів на склади(одно, дво, три, чотирискладові).	Використання займенників мій, наше, твоя і т.д. Слова – антоніми, синоніми.	Вивчення текстових колядок.
4т. -12	Новий рік.	Зв. Д. розвиток тембру голосу (тихо, голосно, шепотом).	Узгодження займенників з іменниками (наша ялинка, мій подарунок)	Клична форма іменників.
2т. -01	Зимові розваги та свята (Різдво, Василя та Меланки, Водохреща).	Зв. С. Визначення позиції заданого звука в слові (поч., сер., кінець).	Вживання прислівників місця та способу дії (високо, далеко, гуртом, голосно). Активізація вживання образних засобів мовлення (мороз щипає за щічки).	Складання оповідань разом з вихователем з 4-5 речень за змістом сюжетної картини.
3т. -01	Іграшки, мій дитсадок	Зв. З. Визначення голосного в односкладовому слові (мак, суп і. т. і)	Узгодження іменників з кількісними числівниками, утворення прикметників з суфіксами, -ісіньк, -есеньк.	Узагальнення, складання речень за опорними словами та розповіді – опису за зразком педагога.
4т. -01	Дім, квартира	Зв. С- З. Визначення слів близьких за звучанням з віршованих текстів.	Активізація вживання присвійних займенників (мій, моя, моє), а також узгодження	Складання розповіді – опису за предметним малюнком (за зразком педагога).

			іменників з займенниками.	
1т.-02	Меблі.	Зв. Г. Добір слів із заданим звуком. Складання схеми звукового ряду.	Узгодження іменників з порядковими числівниками. Утворення прикметників вищого та найвищого ступенів.	Складання описових загадок.
2т. -02	Посуд. Продукти харчування.	Зв. Г, - К, -Х, . Слова – пароніми. Розвиток фонематичного слуху – визначення слів близьких за звучанням.	Утворення прикметників від іменників (скляний, залізна..). Робота над прислів'ями, творення прикметників вищого та найвищого ступенів.	Розвивати діалогічне та монологічне мовлення в інсценуванні казок.
3т. -02	Предмети побуту	Зв. Л. Визначення спільного звука у словах.	Утворення дієслів теперішнього часу, утворених від іменників (праска – прасувати).	Описові загадки
04т. – 02	Мій рід Братик тато та дідусь.	Зв. Ц. Слова – пароніми. Визначення кількості звуків у слові.	Вчити дітей утворювати зменшувально – пестливу форму іменників, клична форма іменників. Слова протилежного значення.	Вживання окличних речень. Творення прикметників найвищого ступеня (найстаріший-най..)
1т. 03	Весна. Мамине свято	Зв. Ш. Ділення слів на склади. Добір слів із заданим звуком.	Узгодження іменників з прикметниками, дієсловами в роді, числі. Активізація вживання синонімів.	Складання розповіді за допомогою запитань педагога.

2т. -03	Перелітні птахи (ластівка, грак).	Зв. Ж Зв. аналіз двоскладових слів, визначення спільного звуку у мові.	Утворення назв – дитинчат птахів (грак – грачення і т.д). Вживання дієслів, утворених префіксальним способом.	Вивчення закличок, промовок, віршів.
3т. -03	Тварини на весні.	Зв. Ш – С. Диференціація слів на слух. Поділ слів на склади. Добір слів із заданими звуками. Зв. аналіз трискладових слів.	Вчити утворювати споріднені слова (заєць – зайчиха – зайчення). Вживання закінчень іменників множини у непрямих відмінках (у лісі живуть лиси, вовки), узгодження слів у словосполученнях (лисяча голова, тулуб ведмежий).	Розвиток монологічного мовлення – складання короткої розповіді – опису предмета за його зовнішніми ознаками.
4т. -03	Рослини, квіти на весні.	Зв. Ж – З. Диференціація слів на слух. Добір слів із заданими звуками. Визначення кількості звуків у словах.	Вживання речень з просторовими прийменниками (в, над, під, і т. д.). Активізація вживання синонімів.	Тренувати дітей в переказі текстів з 2-3-4 речень.
1т. 04	Праця та професії	Зв. Ч. Самостійний добір слів з заданим звуком.	Слова – дії, узгодження слів в реченні в роді, числі.	Розвивати діалогічне мовлення
2т. -04	Спорт та спортивні предмети.	Зв. Щ. Самостійний добір слів з заданим звуком, на початку та вкінці слова.	Слова – дії, Вчити будувати речення із сполучником коли.	Складання розповідей за серією сюжетних малюнків.

3т. -04	Правила безпеки життєдіяльності.	Зв. Ш-Ч-Щ. Диференціація слів на слух. Добір слів із заданими звуками.	Узгодження іменників з різними частинами мови.	Складання розповідей за серією сюжетних малюнків.
4т. -04	Казки, фольклор, традиції України(писанка).	Зв. ДЗ.	Узгодження іменників з різними частинами мови в різних відмінкових формах у множині.	Складання розповідей з використанням образних засобів мовлення, порівнянь.
1т. -05	Доба. Кольори та їх відтінки.	Зв. ДЖ.	Вчити будувати речення із сполучником коли. Слова – антоніми.	Вчити будувати діалог.
2т. -05	Пори року. Явища природи.	Зв. ДЗ-ДЖ. Добирати слова близького звучання (рими)	Розуміння багатозначних слів (дощ іде – хлопчик іде, сонечко - сміється..), Синоніми.	Збагачувати словник за темою, узагальнення, фразеологізми
3т. – 05	Наше місто. Моя вулиця. Правила дорожнього руху.	Слово, речення.	Узгодження числівників з іменниками в роді і числі, вживання прийменників на, в, по, за, із-за, і т. д.	Складання розповідей за зразком.

4.4. Рекомендоване перспективне планування занять з розвитку мовлення дітей 5 – 6 років

Тиждень – місяць	Звук та символ літери, звуко-складовий	Лексична тема, словник	Граматика	Зв'язне мовлення
------------------	--	------------------------	-----------	------------------

	аналіз.			
1 – 2т – 09м обстеження мовлення дітей				
3т-09м	Повторення голосного – приголосного звуків. Звук та символ літери А. Вправляти дітей в умінні слухати і розрізняти звуки навколишнього середовища, розрізняти звук – слово.	Я людина. Моя сім'я. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Учити утворювати слова зі зменшувально – пестливим суфіксом. вживати кличну форму іменників.	Учити складати прості речення з 2-3 слів, а також зі сполучником і, та.
4т-09м	Зв. та символ літери "У". Виділення 1-го звуку в словах. Аналіз звукового ряду АУ, УА.	Іграшки. Ввічливі слова. Мій дитячий садок. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми.	Вправляти дітей в узгодженні займенників мій, свій з іменниками. Творення іменників множини.	Вчити описувати іграшку за допомогою схем. складання речень з 3-4 слів.
1т-10м	Зв. та символ літери "О". Вчити уміння відтворювати ряди з 2-3 голосних – викладати їх за допомогою літер.	Сад. Садовини. Слова – ознаки. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Учити утворювати прикметники від іменників. вчити змінювати слова з однини на множину та навпаки.	Складання описових розповідей за схемами. вчити переказувати оповідання з 3-4 речень.
2т-10м	Зв. та символ літери И.	Город. Городиня. (овочі та бобові)Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Утворення слів зі зменшувально – пестливими та збільшувальними суфіксами (-чик, -ище).	Учити описувати овочі за схемами, вправляти у відгадуванні загадок.
3т-10м	Зв. та символ літери І. Розвиток	Дерева. Кущі. Золота осінь. Узагальнення.	Творення однокоренних слів,	Вчити відповідати на запитання

	мовленнєвого дихання.	Іменники, дієслова, прикметники.	багатозначні слова. Учити добирати дієслова, прикметники до іменників, і навпаки.	простими реченнями з 3-4 слів.
4т.-10м	Зв. П, П' та символ літери П. Знайомство з приголосними звуками (тверді-м'які). Виділення першого та останнього звука в словах.	Ліс. Гриби. Плоди. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Вправляти у вживанні прийменників (на, під, біля, за, у). Багатозначні слова.	Вправляти дітей у вмінні переказувати оповідання з 4-5 речень.
1т.-11м	Зв. М, М' та символ літери М. 1-й, останній звук в словах. Ділення слів на склади. (1, 2 скл).	Перелітні та зимуючі птахи. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Вправляти у творенні й вживанні порядних числівників від 1-до 5 і узгодженні їх з іменниками. Знайомство з образними виразами.	Вчити дітей складати загадки – описи про птахів.
2т.-11м	Зв. Т, Т' та символ літери "Т". Звуко – буквенний аналіз слів. Ділення слів на склади.	Пізня осінь. Дикі тварини. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Учити узгоджувати прикметники з іменниками в роді, числі, відмінках. Творення складних слів. Синоніми.	Вчити переказувати тексти, казки за допомогою 4-5 речень. Знайомство з фразеологізмами
3т.-11м	Зв. К, К' та символ літери К. Закріпити знання дітей про те, що слово має значення. Продовжувати визначати місце	Свійські тварини. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Учити утворювати іменники – назви дитинчат свійських тварин, в тому числі зі зменшувально – пестливим	Опис свійських тварин за планом. Розвиток монологічного мовлення. Учити давати клички тваринам за характерними

	звука в слові.		суфіксами. Закінчення іменників у формі Д. в.	ознаками.
4т.-11м	Зв. Х, Х' та символ літери Х. Продовжувати визначати місце звука в слові. Аналіз та синтез відкритого складу.	Птахи в нашому дворі. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники. Робота над багатозначним і словами (гребінець і т.д.).	Учити утворювати іменники назви дитинчат свійських птахів, в тому числі зі зменшувально – пестливим суфіксами – ат, -ят.	Учити дітей складати порівняльні описові розповіді за двома предметними картинками. Ознайомлення з епітетами.
01т.- 12	Зв.С, С' та символ літери С. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на складу.	Природні явища. Початок зими. Порівняння і вживання слів протилежного значення. Вчити впізнавати слова-родичі(сніг, снігопад і т.д.).	Вправляти у вживанні різних форм ім-в у М.в.	Розглядання картин. Учити дітей підтримувати бесіду за картиною.
	Звуко – буквеній аналіз слів.	Утворення складних слів (снігопад і т.д.)	Розвиток монологічного мовлення.	
02т.- 12	Зв. З, З' та символ літери З. Продовжувати визначати місце звука в слові.. Диференціація та порівняння звуків С -З.	Одяг. Взуття. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники. Однокореневі слова. Слова – антоніми	Учити утворювати прикметники із префіксом за (завеликий, задовгий).	Продовжувати роботу по навчанню дітей переказу текстів, та складанню самостійних розповідей.
03т. -12	Зв. Н, Н' та символ літери Н. Продовжувати визначати місце	Тварини півночі. Узагальнення. Іменники, дієслова,	Учити узгоджувати прикметники з іменниками.	Розвиток монологічного мовлення. Складання описових

	звука в слові.	прикметники.		розповідей,
	Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Слова – синоніми.	Відмінювання іменників в роді, числі та О.в., Р.в. Утворення порядкових числівників від 1 до 5 з іменниками.	ознайомлення з фразеологізмами
4т- 12м	Зв. Д, Д' та символ літери Д. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади.	Новий рік крокує по планеті. Вправляти у складанні складних речень із сполучниками: томущо, бо, коли.	Вправляти у вживанні особових займенників в різних відмінкових формах (у нього, у неї, йому). Узгодження порядкових числівників з іменниками.	Складання розповідей від 1-ої особи. Заучування віршів. Складання листів до Діда Мороза.
2т–01м	Зв. Б, Б' та символ літери Б. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Зимові забави та народні свята.(Різдво, Водохреща). Розширення та збагачення словника за допомогою українського фольклору (колядки, щедрівки і т. і.).	Вправляти у вживанні особових займенників (він, вона, вони), в різних відмінкових формах.	Формувати уміння передавати зміст картини. Вчити переказувати тексти.
3т.-01	Зв.В, В' та символ літери В. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади.	Моє житло. Меблі. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники. Пояснити значення складних слів.	Вчити співвідносити прикметники з іменниками від яких вони утворені.	Вчити складати розповіді за картинками. Навчати складати розповіді – роздуми.
4т.-01	Зв.Ф, Ф' та	Посуд.	Учити	Вчити

	символ літери Ф. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Продукти харчування. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми.	утворювати множину предметів від однини. Багатозначні та складні слова.	переказувати оповідання, познайомити з примовками, приказками, навчити їх пояснювати.
1т -02	Зв. Г, Г' та символ літери Г. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Сім'я, родина. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми. Знайомство з образними виразами, порівняннями, розуміння метафор (золоті руки).	Вчити вживати іменники із суфіксами – уня, -уся, (-усь) і т.д. Працювати над засвоєнням закінчень іменників у Д.в. в однині та множині.	Учити розповідати про себе, свою родину 4-5 реченнями (за зразком)
2т.-02	Зв. Л, Л' та символ літери Л. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Транспорт. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники.	Узгодження іменника з порядковими числівниками та прикметниками в Н.в., та Р.в. Узгодження роду та числа іменників.	Складання розповідей за серією сюжетних малюнків.
3т- 02	Зв. Ш та символ літери Ш. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Чоловічі професії. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми.	Вчити співвідносити прикметники з іменниками, від яких вони утворені. Вправляти дітей, у використанні в мові присвійних займенників.	Складання розповідей за картинками. Переказ прослуханих текстів.
4т- 02	Зв. Ж та символ	Нежива	Утворення та	Складання

	літери Ж. Диференціація та порівняння звуків Ш -Ж. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	природа (Повітря, земля, вода). Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми.	вживання слів за допомогою суф. – иця, - ячко іт.д.	складно-підрядних речень зі сполучником для того щоб. Складання розповідей з опорою на схему (кому потрібна вода, земля, повітря).
1т- 03	Зв. Ч та символ літери "Ч". Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади.	Весна. Матусин день. Професії мам. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми.	Вправляти у вживанні прикметників вищого та найвищого ступенів.	Складання привітань за допомогою логопеда.
	Звуко – буквенний аналіз слів.			Вправляти дітей у виразному декларуванні віршів.
2т- 03	Зв. Щ та символ літери Щ. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади. Звуко – буквенний аналіз слів.	Кімнатні рослини. Акваріумні риби. Узагальнення. Іменники, дієслова, прикметники, прислівники.	Вправляти у відмінюванні іменників з числівниками (одна квітка, дві квітки і т.д.)Слова – антоніми.	Складання описових розповідей, загадок за темою.
3т- 03	Зв. Ц та символ літери Ц. Продовжувати визначати місце звука в слові. Ділення слів на склади.	Етикет. Іменники, дієслова, прикметники.	Вправляти у вживанні ласкавих слів, форм ввічливого звертання.	Закріплення форм мовленнєвого етикету. Ввести в мовлення правила етикету.
	Звуко – буквенний аналіз та синтез слів	Слова – антоніми, синоніми.	Вчити розуміти прислів'я, приказки, метафори.	Розвивати діалогічне мовлення.
4т- 03	Зв. Р, Р' та	Тварини та	Вчити	Вчити дітей

	символ літери Р Звуко – буквений аналіз та синтез слів. Вправляти дітей у вимові звука Р	птахи на весні. Іменники, дієслова, прикметники. Слова – антоніми, синоніми.	утворювати споріднені слова, вправляти у відмінюванні іменників, співвідносити іменники з числівниками.	складати загадки – описи, відповідати на проблемні запитання, складати розповідь за темою.
1т-04	Зв. Р, Л диференціація в словах. Вчити розрізняти звуки на слух.	Зоопарк. Тварини різних широт. Іменники, дієслова, прикметники.	Учити вживати порівняльні звороти зі сполучниками: мов, немов, як, ніби.	Опис улюбленої тварини за планом. Переказ текстів та оповідань.
		Слова – антоніми, синоніми. Порівняння.	Утворення іменників зі зменшувально – пестливим та збільшувальни ми суфіксами: - щик, -ище.	
2т-04	Зв. Ш, Ч, Щ, диференціація в словах. Вчити розрізняти звуки на слух. Звернути увагу дітей на слово – розрізнявальну роль звуків.	Космічний простір. Іменники, дієслова, прикметники. Порівняння. Фразеологізми.	Учити вживати прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів. Творення дієслів за допомогою префіксів.	Перекази текстів. Складання небилиць, фантазування на задану тему за зразком логопеда.
3т-04	Звуко – буквений аналіз та синтез слів. Самостійний добір слів із заданими звуками. Звернути увагу дітей на слово- розрізнявальну роль звуків (т- д, п- б, і. т.і).	Рослини на весні. Кольори та відтінки весни. (блакитний, салатовий, рожевий, бузковий). Імен ники, дієслова, прикметники. Порівняння. Однокореневі та складні слова.	Вправляти у вживанні дієслів минулого теперішнього та майбутнього часу.	Вчити складати складні речення зі сполучником а; тому що;. Вправляти в поясненні причинно – наслідкових зв'язків.

4т- 04	Звуко – буквений аналіз та синтез слів. Закріпляти вміння читати короткі слова.	Традиції та звичаї українського народу(Писанк а) Образні засоби мовлення, тлумачення їх значення	Узгодження іменників з різними частинами мови в різних відмінкових формах.	Складання розповідей дітьми з використанням образних засобів мовлення.
1т- 05	Слово – речення.	Правила дорожнього руху.Іменники, дієслова, складні слова.	Утворення дієслів за допомогою префіксів, які передають приближення та віддалення предметів.	Вчити дітей підтримувати бесіду, ставити запитання і вірно відповідати на них.
2т- 05	Складання речень з 2-3 слів за допомогою схем.	Наше мирне дитинство. День Перемоги. Іменники, дієслова, прикметники. Порівняння. Слова- родичі.	Узгодження числівників з іменниками. Активізація вживання в мовленні різних типів речень.	Складання розповідей за картинами.
3т- 05	Робота з реченнями.	Моя країна. Моємісто. Мій край. Синоніми. Порівняння.	Активізація вживання в мовленні речень різного складу та типу.	Складання розповідей з власного досвіду та за зразком педагога.

ДОДАТОК

Ігри зі словом та звуком для дітей є не лише привабливими, але й корисними. Наведемо приклади деяких ігор, які допоможуть працівникам ЗДО навчити малят розуміти багатогранність та неповторність рідної мови, навчити їх вимовляти красиво, чітко та правильно.

Словесні ігри для розвитку й збагачення активного словника.

- А) “ додумай слово”
- Б) “ доповни речення”
- В) “ зайве слово”
- Г) “ назви одним словом”
- Д) “ пестливе слово назви”
- Е) “ смачні слова”
- Є) “ яке слово заховалось?”
- Ж) “слова, які живуть в ванні, ...” і т.і.

Словесні ігри для вдосконалення правильної звуковимови, розвитку фонематичного слуху»

- А) “ Ехолот”
- Б) “Зіпсований телефон”
- В) “ Закінчи слово”
- Г) “ Нове слово”
- Д) “ Телеграф” і т. д.

Словесні ігри на розпізнання частин мови, різних за формою, з’ясування взаємозв’язку між ними.

- А) “Весела сімейка”
- Б) “ Великий – малий”
- В) “ Один – багато”
- Г) “ Два – один”
- Д) “ М’яч лови – слово ознаку утвори”
- Е) “ Чий хвіст”

Словесні ігри для формування вміння висловлювати власну думку.

- А) “ А що, якби....”
- Б) “ Друзі Чомучко та Томучко разом”
- В) “ Закінчи прислів’я”
- Г) “ Казки навпаки”

- Д) “ Малювання зі слів”
- Е) “ Пофантазуємо разом”
- Є) “ Салат із казок” і. т.д.

Ці ігри закріплюють уміння чути й розуміти іншого, висловлювати власну думку, домовлятися – тобто спілкуватися.

Кольорова вкладка до лексичних тем «ОДЯГ», «МЕБЛІ», «ЖИТЛО», «ІГРАШКИ», «ПОСУД», «ЗАСОБИ ГІГІЄНИ», «ЇЖА»

,

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент.
2. Барановська Л.Ф., Бондарева Т.В. Складові мовленнєвого розвитку, 2006.
3. Березіна О.М., Павловська Т.О. Мовні ігри та забави. Тернопіль: «Мальва – ОСО», 2006.
4. Богуш А. М. Заняття з розвитку мови дітей в дошкільних закладах.
5. Венгер Л.А. Дьяченко М.О. Игры и упражнения по развитию умственных способностей у детей дошкольного возраста. Москва, 1989.
6. Гавриш Н.В. Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно–ігрової творчості дітей. Київ: Видавничий дім «Слово», 2012.
7. Гавриш Н. В. Сучасне заняття в дошкільному закладі. Луганськ, Альма – Матер, 2007.
8. Гавриш Н.В. Навчання розповіді за картиною. *Дошкільне виховання*. 2003 №1.
9. Гавриш Н.В. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят мови: мета і завдання. *Дошкільне виховання*. 2003 №1.
10. Дарда С.М. Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ (у 2 частинах). Тернопіль: Мандрівець, 2017
11. Льїна Н.В. Формування образного мовлення у дітей із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2011. №1(59). С43-46.
12. Король А.В. Мовленнєва картка з картинками: логопедичне обстеження рівня мовленнєвого розвитку дитини. Тернопіль: Мандрівець, 2017.
13. Кравцова І. В. Розмовляйко. 38 занять із розвитку мовлення дітей четвертого року життя: посібник на допомогу батькам. Тернопіль: Мандрівець, 2016.
14. Кравцова І.В. Розмовляйко. Домашній логопедичний зошит із розвитку мовлення дітей четвертого року життя. Тернопіль: Мандрівець, 2017
15. Кутепа С. Г., Шевцова О. А. Розвиток мовлення: розробки занять для дітей 2-6 років. Київ: Основа, 2008.
16. Кучеренко Ж. Інтерактивні технології мовлення дітей

дошкільного віку. Вихователь–методист дошкільного закладу №3 2010.

17. Лапко Н.П. Пропаганда логопедичних знань серед батьків, дітей з порушенням мовлення. *Логопед.* 2013. №1.

18. Логвинчук С.В. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників. Київ: Основа, 2012.

19. Логопедія: підручник / За ред. М. К. Шеремет. Вид 3-тє, перер. та допов. Київ: Видавничий дім “Слово”. 2015. 776 с.

20. Марченко І.С. Особливості логопедичної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. *Логопедія.* 2013. №3. С.52-56.

21. Марченко І.С., Маслюк Н.В. Усвідомлення словесного складу мовлення дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня. *Корекційна педагогіка.* 2009. №1. С. 31-37.

22. Мовні ігри та вправи зі словом: програма розвитку. Київ: Ранок–НТ, 2007.

23. Навчаємо разом: практично-методичний посібник / укл. О.В. Коваленко, Т.І. Бородавка. Слов’янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 55 с.

24. Сухар В.Л. Пограйся зі мною. Київ: Ранок, 2009.

25. Пироженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль: Мандрівець, 2013.

26. Рібцун Ю.В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полі компетентності дошкільників: навч-метод. посібн. Тернопіль: Мандрівець, 2017.

27. Рібцун Ю.В. Сходінками правльного мовлення: навч.метод. посібн. Тернопіль: Мандрівець, 2017.

28. Соловійова І.С. Формування складової структури слів у дошкільників із порушеннями мовлення: робочий зошит. Тернопіль: Мандрівець, 2017.

29. Сухар В.Л. Розробки занять «Зима–Весна». Київ: Ранок, 2008.

30. Сухар В.Л. Розробки занять «Осінь – Зима». Київ: Ранок, 2009.

31. Швайко Г.С. Игры и игровые упражнения для развития речи. Москва: Просвещение, 1988.

32. Шкільник С.Я., Ланцюженко З.Д. 100 розвивальних логопедичних ігор та вправ. Київ: Ранок 2008.

33. Яловська О.О. Народні перлини для маленької дитини. Тернопіль: Мандрівець, 2013.

34. Яловська О.О. Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку – розвиваємо мозок. 2-ге вид. Тернопіль: Мандрівець, 2013.

Наталія Миколаївна МОГИЛЬОВА
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальної психології
ДВНЗ «ДДПУ»

**Загальне недорозвинення мовлення:
теорія та перспективне планування
корекційно-розвиткової роботи**

Навчальний посібник

Підписано до друку 20.06.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 7,75.
Наклад 100 прим. Зам. № 1417.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
